

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Mojca Kosi

Odnos do jezikovne norme in knjižnosti v slovenskem
govorjenem jeziku z ozirom na angleški jezik

Diplomsko delo

Mentor izr. prof. dr. Hotimir Tivadar

Ljubljana, oktobra 2015

Povzetek

Knjižni jezik kot ena od oblik jezika se izraža v svoji pisni in govorni podobi, pri čemer je govorna norma ponavadi zavzemala sekundarno mesto pri jezikovnem raziskovanju. Diplomatska naloga raziskuje odnos do knjižnosti v slovenskem govornem jeziku z ozirom na angleški jezik. Z zgodovinskim pregledom razvoja obeh knjižnih jezikov najprej utemeljimo nastanek obeh pisnih in govornih norm, ki v nadaljevanju služi za podlago o razpravljanju sodobnega odnosa do govorne norme v slovenskem in angleškem jeziku. S kratko empirično raziskavo ponazorimo odnos konkretnih uporabnikov do govorne norme v slovenskem jeziku, v zaključku pa prikažemo tudi medsebojni odnos med angleščino kot globalnim jezikom in slovenščino kot jezikom z majhnim številom govorcev, na katerega ima globalni jezik velik vpliv.

Ključne besede: slovenski knjižni jezik, angleški knjižni jezik, govorna norma, narečja, globalni jezik.

Abstract

Standard language as one of the forms of the language is manifested in its written and spoken variety in which the spoken standard is usually of second interest in linguistic studies. The thesis studies the attitude towards the standard in spoken Slovene with regard to spoken English. It first explains the formation of both written and spoken standard in Slovene and English by means of historical overview of both languages which then serves as background for discussion on modern attitude towards spoken standard in Slovene and English. With a short empirical research it illustrates the attitude of concrete users towards the Slovene spoken standard and concludes with showing the relationship between English as a global language and Slovene as a language with a small number of speakers over which the global language exerts a great influence.

Key words: Slovene standard language, English standard language, spoken standard, dialects, global language.

»Samo tisti, ki se sam razvija, lahko doume razvoj.«- Bahtin

Mentorju za navdušenje in zavzeto pomoč, ki je bila v trenutkih krize navdihujoča, ter Gimnaziji Franca Miklošiča v Ljutomeru in staršem za razumevanje in podporo, ki je resnično brezpogojna. Prijateljem za bodrenje in druženje, ki je bilo v času razmišljanja sproščujoče.

Hvala.

Kazalo vsebine

0. UVOD.....	6
1. ZGODOVINSKI RAZVOJ GOVORJENE NORME	10
1.1 NORMA GOVORJENEGA JEZIKA IN RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA.....	11
1.1.1 OBDOBJE PRED REFORMACIJO	11
1.1.2 REFORMACIJA.....	13
1.1.3 PROTIREFORMACIJA IN DOBA KATOLIŠKE OBNOVE	15
1.1.4 RAZSVETLJENSTVO.....	17
1.1.5 POMLAD NARODOV.....	20
1.1.6 RAZVOJ GOVORJENEGA JEZIKA V 20. STOLETJU	26
1.1.7 SODOBNI SLOVENSKE KNJIŽNI JEZIK IN JEZIKOVNO NAČRTOVANJE MED 1945 IN 1995	31
1.2 NORMA GOVORJENEGA JEZIKA IN RAZVOJ ANGLEŠKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA.....	33
1.2.1 OBDOBJE STARE ANGLEŠČINE.....	33
1.2.2 OBDOBJE SREDNJE ANGLEŠČINE	35
1.2.3 OBDOBJE SODOBNE ANGLEŠČINE	39
1.2.4 STANDARDIZACIJA ANGLEŠČINE	41
2. SODOBNO POJMOVANJE GOVORNE NORME.....	46
2.1 PODSTAVA GOVORJENEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN Z NJO POVEZAN PRESTIŽ.....	46
2.2 VARIANTNOST NORME – VPLIV NAREČNIH IN POKRAJINSKIH POGOVORNIH RAZLIČIC NA GOVORJENI KNJIŽNI JEZIK	49
2.3 GOVORNA NORMA V ŠOLI.....	55
2.4 GOVORNA NORMA V JAVNIH MEDIJAH	59
3. EMPIRIČNA RAZISKAVA ODNOSA DO GOVORJENEGA KNJIŽNEGA JEZIKA.....	64
3.1. MODEL IN METODOLOGIJA	64
3.2 ANALIZA IN INTERPRETACIJA REZULTATOV	67
Graf 1: Spol.....	67
Graf 2: Narodnost	67
Graf 3: Socialno okolje	68
Graf 4: Govorno okolje.....	69
Graf 5: Raba govorne različice v družini.....	70
Graf 6: Raba govorne različice v pogovoru s prijatelji in znanci	70
Graf 7: Raba govorne različice v šoli	71
Graf 8: Raba govorne različice v pogovoru z neznanci	72

Graf 9: Raba govorne različice pri govornem nastopanju	73
Graf 10: Najbolj naravna govorna različica.....	73
Graf 11: Stopnja obvladanja knjižne zborne izreke.....	74
Graf 12: Stopnja obvladanja krajevnega narečja	74
Graf 13: Počutje v govornem položaju, ki zahteva rabo knjižne zborne izreke	75
Graf 14: Počutje v govornem položaju, ki dopušča rabo drugih različic govornega jezika (knjižnopogovornega, pokrajinskega pogovornega, narečja, drugo)	76
4. JEZIKA V STIKU – ENOJEZIČNOST IN/ALI VEČJEZIČNOST?	78
5. LITERATURA IN VIRI	83

0. UVOD

»Povej po slovensko!« Kot naravna govorka slovenščine se vedno znova čudim takemu pozivu, ko v družbi ljudi iz različnih koncev Slovenije povem kaj v domačem prleškem narečju, pri čemer naletim na različne reakcije – simpatično muzanje ob nerazumljenem ali že kar neodobravanje, pospremljeno s prošnjo, da naj povedano 'poslovenim'. Ob tem se vedno pošalim in vprašam sogovorca, ali po njegovo torej ne govorim slovensko, če govorim prleško. Takšna replika ponavadi izzove zmedenost, saj se izkaže, da gre za globlji problem, ki se ga na diskurzivni ravni očitno sploh ne zavedamo ali pa se ga zavedamo premalo.

V slovenskem jezikovnem prostoru predstavljajo narečja sistemski protipol normiranemu knjižnemu jeziku in najnaravnejšo govorjeno obliko slovenskega jezika, iz katere je nenazadnje izšla tudi njegova knjižna oblika (Smole 2004: 322–323). Stereotipno velja, da narečno govori starejša generacija na podeželju, kjer je odnos do narečij pozitiven, medtem ko naj bi meščani večjih središč gojili negativen odnos do njih (Smole 2009: 526). Gre za zanimiv sociolingvistični pojav, sploh ob dejstvu, da tako maloštevilno prebivalstvo znotraj in nekaj tudi zunaj meja Slovenije govori svoj materni jezik tako različno, v čemer lahko prepoznavamo resničnost pregovora *vsaka vas ima svoj glas*.

Za potrebe sporazumevanja na nadnarečni ravni nam služi knjižni jezik, kodificiran v slovarju, slovnici in drugih jezikovnih priročnikih. Le-tega se naučimo v vrtcu in v šoli, kjer nas opismenijo po standardih, določenih v kodificiranih priročnikih, kar je zapisano tudi v kurikulumih oz. učnih načrtih. Če s slovnico in pravopisom načeloma nimamo večjih težav – čeprav po izsledkih strokovnjakov tudi znanje le-teh v okviru funkcionalne pismenosti upada (Stabej 2010: 54) –, saj so pravila bolj ali manj jasna in jih uvajamo skozi celo OŠ in SŠ, se nemalokrat znajdemo v neudobnem položaju, ko moramo knjižno tudi govoriti. Zakaj je temu tako, lahko sklepamo iz zaskrbljujočih števil, ki kažejo, kako malo pouka je namenjenega glasoslovnim in pravorečnim vsebinam v osnovni in srednjih šolah, kar se posledično zrcali tudi v učnikih, ki tem vsebinam namenjajo zelo malo strani ali pa sploh nič (Tivadar 2015a: 169–170). Knjižna zborna izreka oz. »[s]lušno uresničevanje besedil v knjižnem (zlasti zbornem) jeziku« (Toporišič 1992: 82) in njena milejša različica, knjižni pogovorni jezik oz. »[m]anj zahtevna oblika knjižnega jezika uporabljena zlasti v neformalnem

sporazumevanju: [...]« (prav tam: 83), Slovence spravljata v zadrego. Vsakič, ko smo primorani govoriti knjižno, smo nesproščeni in nam je neugodno, nevajenost rabe knjižne zborne izreke pa pripisujemo njeni normi, ki se večini tudi danes zdi odtujena od jezikovne vsakdanjosti (Pogorelec 2008: 82). Kot da kar naenkrat več ne govorimo svojega maternega jezika, ampak kakega drugega, recimo angleškega.

Tudi v Angliji je bilo zanimivo opazovati, ko sem kot študentka tam preživela tri mesece na pedagoškem izpopolnjevanju na Erasmusovi praksi, da se naravni govorci angleščine ukvarjajo s podobnimi problemi. BBC-angleščina, ki se smatra kot ekvivalent standardni angleški izreki, je postavila visoke standarde, ki jih ljudje, vajeni specifičnega narečja, težko oz. neradi dosegaajo (Crystal 1995: 365). Tudi tukaj se srečujemo s tipično binarno delitvijo – standardna angleščina je dobra, pozitivna in pravilna, narečja pa so samo nepravilni odkloni od standarda (Wilkinson 1995: 4–5), tako da šale na račun škotskega, liverpoolskega ali kakega drugega obrobne narečja niso nobena redkost. Kljub angleški narečni razslojenosti pa je le-ta neprimerljiva s slovensko, če ju primerjamo po številu govorcev – na Slovenskem bi naj bilo 7 narečnih skupin in kar 37 narečij, med katerimi imajo nekatera tudi podnarečja (Smole 2015: 18). Tako kot v Veliki Britaniji pa so narečja tudi na Slovenskem ponekod še vedno negativno vrednotena, zlasti v primerjavi s knjižnim jezikom, kar ima lahko za slovensko skupnost tako znotraj kot zunaj meja matične države usodne posledice (prav tam: 25).

Dramatičnost na stran, dejstvo je, da je še danes govorna norma, torej »[t]o, kar je na splošno normalno v določeni jezikovni zvrsti, zlasti v knjižni« (Toporišič 1992: 147), slabo raziskano področje tako v slovenskem kot angleškem jezikoslovju, čeprav se zanimanje jezikoslovcev za to problematiko veča, kar dokazujejo novi jezikovni in jezikoslovni priročniki, ki skušajo zajeti in opisati jezik na podlagi njegove konkretne rabe (Stabej 2010: 267). Če sta pisni različici obeh jezikov bili kodificirani in 'uzakonjeni' sorazmerno hitro, je normiranje njunih govorjenih različic bilo bolj problematično, če pa se je tak poskus že posrečil, pri tem običajno ni šlo za opisovanje, pač pa za predpisovanje govorne norme, velikokrat tudi ideološko motivirano.

Tako se bomo v tej diplomii dotaknili problema odnosa govorcev do govorne norme v slovenskem in angleškem jeziku. To bomo storili v treh večjih korakih: prvi del diplome bo sistematičen pregled razvoja slovenske govorne norme z ozirom na angleško, ki je

neizogibno povezan z normo pisnega jezika: zgodovinski vpogled v razvoj jezika od *Brižinskih spomenikov* preko reformacije, protireformacije, pomladi narodov pa vse do skupne jugoslovanske države in končno tudi sodobnega jezikovnega stanja bo podlaga za razpravo o tem, kakšen odnos gojimo Slovenci do govorne norme. Na podoben način bomo sistematično opisali razvoj knjižne norme v angleškem jeziku, in sicer z orisom posameznih obdobjev jezikovnega razvoja, od začetnih naselitev plemen na angleška tla pa vse tja do viktorijanske dobe, ki je kriva za marginalizacijo angleških narečij, ki se angleškega jezikovnega prostora in družbe trdovratno drži še danes. Že na začetku je treba omeniti, da se v diplomu osredotočamo samo na britansko različico angleščine in ne na ameriško ali katero drugo (avstralsko, novozelandsko, južnoafriško ...), saj kot jezik bivšega svetovnega imperija velja za izvirno različico angleškega jezika, ki je glede na zgodovinski razvoj spodbujala razvoj vseh drugih angleških jezikovnih variant, ki so se standardizirale.

Drugo poglavje bo skozi kontrastivno analizo skušalo prikazati sodobno stanje odnosa do knjižnosti v govorjenem slovenskem in angleškem jeziku, in sicer na podlagi različnih govornih položajev in aktivnosti – od šole do medijev. Osvetljen bo tudi odnos med knjižnim jezikom in njegovimi neknjižnimi oblikami, predvsem narečjem, pri čemer bomo opazovali vpliv zgodovinskih predpostavk in razvoja na sodobno jezikovno situacijo.

Kakšno je konkretno jezikovno stanje znotraj govorne norme, smo preverili v empiričnem poglavju z vprašalnikom, namenjenim dijakom Gimnazije Franca Miklošiča Ljutomer, ki se s svojimi vsakoletnimi vrhunskimi rezultati na maturi in s splošnim progresivnim odnosom do jezika in kulture ponuja za zelo primeren model za ocenjevanje. Vprašanja, osredotočena na rabo jezika doma, v šoli in v drugih jezikovnih situacijah, bodo podala rezultate, ki bi jih lahko aplicirali na širšo jezikovno situacijo v sami šoli pa tudi širše v Sloveniji, čeprav je za tovrstne zaključke potrebno še veliko dodatnih raziskav. Upamo, da bo naše diplomsko delo skromen doprinos k nadaljnjim raziskavam.

V sklepnem poglavju bomo povezali in zaokrožili problematiko odnosa do govorne norme v obeh jezikih skozi prizmo medsebojnega odnosa obeh jezikov, v katerem angleščina zavzema mesto globalnega jezika, slovenščina pa jezika z majhnim številom govorcev, po mnenju in opozorilih nekaterih celo ogroženega jezika. Diploma bo

poskusila odgovoriti na dve vprašanji: ali gre pri angleškem jeziku resnično za pojav globalnega jezika, fenomena, kot ga do sedaj v zgodovini človeštva še ni bilo, in ali se slovenski jezik znotraj takšne jezikovne situacije (tudi v Sloveniji) lahko upravičeno boji za svoj obstoj. Teza, ki jo pri tem zagovarjamo, je, da angleščino lahko smatramo za prvi pojav resnično svetovnega jezika, ki pa je podvržena rednim jezikovnim spremembam, tako znotraj matične države kot v širšem svetovnem družbenem kontekstu. Pri tem se slovenščini ni treba bati za svoj obstoj, saj dokler bomo imeli v zavesti, da jezik ni nekaj abstraktnega, pač pa nekaj zelo konkretnega, nekaj, kar odlikava moč njegovih govorcev, tako dolgo bo mogoč napredek jezika in znotraj jezikovne skupnosti, pri tem pa bo prostora za prazne puristične grožnje vedno manj.

1. ZGODOVINSKI RAZVOJ GOVORJENE NORME

Raziskovanje govornega jezika je tesno povezano z razumevanjem samega obstajanja in delovanja govornega jezika ter z delovanjem jezika nasploh. Pojem *govor* kot slovenski prevod saussurjevskega pojma *parole* tako zajema obe jezikovni dejavnosti, pisno in govorno, pri čemer lahko poenostavimo, da gre za *rabo* jezika (Stabej 2008: 87). Strukturalno jezikoslovje je za svoj predmet raziskovanja vzelo glasovje in sam de Saussure je bil mnenja, da če jezikoslovec pri svojem raziskovanju daje prednost pisnemu jeziku pred govornim, je to tako, »kot če bi mislili, da lahko nekoga bolje spoznamo tako, da gledamo njegovo fotografijo, kot pa njegov obraz« (citirano v Skubic 2005: 37). S prvenstvenim zanimanjem za govorno raven jezika je strukturalnemu jezikoslovju uspelo abstrahirati njegovo najbolj oprijemljivo oz. snovno plat, s čimer pa se je oddaljilo ne samo od jezika kot snovi za raziskovanje, ampak tudi od opazovanja jezika kot sporazumevanja in kot aktivne psihološke dejavnosti, pogojene s širšim družbenim kontekstom, v katerem nastaja (Stabej 2008: 88). De Saussure postavlja v središče jezikovnega raziskovanja tudi jezikovni sistem ali *langue*, a ga nikjer ne enači s knjižnim jezikom, saj je zanj to le ena od različic jezika. Še več, bil je mnenja, da »knjižni jezik še bolj povečuje nezasluženo pomembnost pisave. Ima namreč svoje slovarje, svoje slovnice, v šoli se uči iz knjige in po knjigi; jezik tu upravlja kodeks, ki je tudi sam napisano pravilo, podvrženo strogemu pravilu – ortografiji [...] Še danes nekateri izobraženci zamenjujejo jezik in njegov pravopis« (citirano v Skubic 2005: 39). Ta misel se je de Saussurju zapisala pred mnogimi desetletji, a precej velja za še vedno mlado (predvsem v reprezentativnem smislu) slovenščino.

Zato tudi ni nič čudnega, da je ravno pisna norma relativno dobro utemeljena in ustaljena, z več-stoletno tradicijo, problematika govorne norme pa znotraj slovenskega jezikoslovja šele pridobiva na svoji prepoznavnosti. Zgodovinski vpogled v oblikovanje in normiranje slovenskega knjižnega jezika, katerega pisna norma je nastala ravno na podlagi govora (Ahačič 2008: 111), sicer izpostavlja pomen primarnega jezikovnega koda, ki pa je v knjižnem jeziku načeloma sekundarni jezikovni kod. Za ustrežnejši opis jezika v njegovi celoti in za pristop k njegovemu normiranju se je zato pomembno zavedati razlik med govorom in pisanjem, zato je za pravorečje nujen samostojni razvoj,

pri čemer pa se ne sme spregledati soodvisnosti s pisno podobo jezika (Tivadar 2012b: 21).

1.1 NORMA GOVORJENEGA JEZIKA IN RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

1.1.1 OBDOBJE PRED REFORMACIJO

Začetki slovenskega jezika segajo daleč v zgodovinsko obdobje, ko so predniki Slovencev še plemensko naseljevali prostor in zaradi potreb po varnosti tudi že oblikovali nekakšno državo. V tej izrazito hierarhični patriarhalni družbi je možno ugibati tudi o določeni stopnji jezikovne stratifikacije, a je to zaradi pomanjkanja virov težko podpreti z dokazi. Takšna oblika skupnosti je vsaj do 8. stoletja tvorila osnovo karantanske družbe, v kateri je bila večina oseb v plemenu podrejena rodovnemu patriarhu. Pri tem je najbolj obrobno plast družbe predstavljalo avtohtono zasužnjeno prebivalstvo oz. govorci predslovanskih jezikov. Glede na družbeno razplatenost je možno sklepati tudi že o raznolikosti družbenih praks, saj praktično vse družbe poznajo poleg nižjih zvrsti jezika tudi t. i. višje zvrsti, ki jih uporabljajo v duhovne in posvetne namene. Na podlagi tega je upravičeno postaviti tezo, da je tudi praslovenščina že poznala stilsko diferenciranost in višje oblike jezika (Skubic 2005: 16), stroka pa je celo mnenja, da lahko že v tem obdobju slovenske predfevdalne družbe govorimo o kulturnem jeziku. Kasneje je tako v tem kulturnem in upravnem slovenskem prostoru prišlo do oblikovanja prvega najstarejšega slovenskega pismenega jezika, t. i. slovenskega pismenega A, zapisanega v *Brižinskih spomenikih* (Pogorelec 2011: 55).

Po prihodu krščanstva in bavarsko-frankovske oblasti ter ob prevladi fevdalizma, ki je razdelilo prebivalstvo na svobodno, polsvobodno in nesvobodno ter tako vpeljalo razlike v življenju, je nastopil pojav izrazite marginalizacije jezikovnih plasti (Skubic 2005: 16). Zgodovinarji niso prepričani, ali je vključitev Karantanije v frankovsko državo in odprava domačih vladarjev povzročila tudi odstranitev dotedanje družbene stratifikacije slovenske družbe, a ohranjeni dokazi iz tega obdobja dajejo slutiti, da se slovenščina ni rabila samo v pastoralne namene (*Brižinski spomeniki*), ampak da je bila uporabljena tudi v besedilih, ki so bila namenjena socialno raznolikemu občinstvu. Tako imamo ohranjene dokaze različne rabe slovenščine: v administraciji (*Černjejski*

rokopis), v protokolu (pozdrav koroškega vojvode, zapisan v pesniškem poročilu Ulrika Liechtensteinskega), med plemiči (pesnitev Oswalda von Wolkensteina), tudi v plemiški ljubezenski poeziji (prav tam 18–19). Čeprav je po prihodu Frankov nemščina samoumevno postala jezik administracije in prava tudi v slovenskem jezikovnem prostoru, pa je slovenščina ob njej bivala v simbiozi in ohranjala svoj simbolni pečat lokalne pripadnosti ter celo uveljavljala svoj poseben prestižni status, kar priča njena splošno znana vloga pri obredu ustoličevanja koroških vojvod (prav tam: 17).

Glede na strukturne značilnosti slovenskega pismenega A je upravičeno domnevati, da je bil ta jezik izbran za obredne slovesnosti in za mistično odmaknjenost, s čimer se je v veliki meri moral razlikovati od vsakdanje govorice. Zaradi redke pismenosti in ustne tradicije v srednjem veku je tako kmalu prišlo do pritiska govorjenega jezika na odmaknjene oblike v pismenem A, kar so novi zapisi morali upoštevati (Pogorelec 2011: 56–57). Pismenega A je zamenjal pismeni B₁, nastal na koroško-gorenjski govorni podlagi, in zajema zapise, ki glede na razširjenost zunaj svoje izvirne govorne baze tvorijo t. i. predknjižni jezik. Sem spadajo *Rateški rokopis*, *Stiški 1* (brez čeških prvin), *Starogorski*, prisege mesta Kranja in po 16. stoletju številni primeri uradne slovenščine. Poleg te različice pismenega jezika pa sta obstajali še dve, in sicer pismeni B₂, katerega primer je *Stiški 2* z dolenjskimi značilnostmi, in B₃, ki je nastal na beneški govorni osnovi in je zapisan v *Videmskem* in *Černjejskem rokopisu*. Tudi ta pismena jezika sta se obdržala po nastanku protestantske knjižne norme (prav tam: 57).

Kljub določeni prestižnosti slovenščine in njeni simbolni vlogi ter rabi v različne namene pa bi v tem obdobju težko govorili o standardizaciji knjižne slovenščine in o pojavu enotnega knjižnega jezika. To onemogoča ravno regionalna raznolikost pismenih B jezikov pa tudi premajhen obseg znanih besedil (prav tam: 59). Nastanek teh prvih različic slovenščine kaže na njeno razplatenost in obstoj znotraj različnih socialnih krogov, ko ni bila samo jezik kmetstva in podeželskega duhovništva, pač pa je premogla tudi elitnejše oblike, ki so odražale drugačne vrednote. Gre za jezik, ki je bil živ tudi v času nastanka prvih slovenskih knjig. Njegova posebnost je v tem, da ne temelji na pisni predlogi, ampak na rabi v prestižnih ritualih dominantne družbe in v njenih (tudi govornih) žanrih, zaradi česar se za njegovo poimenovanje lahko uporablja izraz kulturni jezik (Skubic 2005: 20). In tudi odsotnost več pisnih besedil je tudi

razlog, zakaj standardizacija še ni mogla biti izvedena. Šele s pojavom tiska in z nastankom prvih slovenskih knjig lahko govorimo o standardni knjižni slovenščini.

1.1.2 REFORMACIJA

Dogodki, ki so pretresali srednjeveško Evropo, so nedvomno vplivali tudi na razvoj slovenske družbe in jezika. Posvetna in cerkvena oblast sta polagoma prešli v mesta, kjer se je krepilo sodobno denarno gospodarstvo (Pogorelec 2011: 59). Na to kaže izum tiska, ki je bil pod nadzorom tistih družbenih slojev, ki so zanj imeli sredstva – v novih gospodarskih razmerah meščanstvo (Skubic 2005: 20). Če sta nemščina in latinščina bili sredstvi za potrebe pismene komunikacije, je slovenščina služila vsakdanjemu sporočanju različnih plasti v notranji komunikaciji, ki pa se je z razvojem mest uveljavila tudi v mestni upravi. Da notranja komunikacija ni zajela samo vaškega prebivalstva, ampak tudi druge družbene sloje, kažejo imena mestnih sodnikov v Ljubljani in Kranju in primeri slovenskega upravnega jezika, zlasti v 16. stoletju. Na podlagi nekaterih listin je možno celo sklepati, da se je slovenščina uporabljala tudi v ljubljanskem mestnem svetu, nemškim svetnikom pa se je prevajalo, čeprav so zapiski bili zapisani v nemščini. Takšna raba slovenščine postavlja v širši kontekst prepričanje, da so slovensko govorili preprosti ljudje, nemško pa izobraženci. Če kaj, lahko na podlagi teh dokazov zaključimo, da je samo slovensko govorilo preprosto prebivalstvo, medtem ko so izobraženci poleg nemščine lahko obvladali ali vsaj razumeli tudi slovensko (Pogorelec 2011: 59–60).

Slovenščina je svojo vlogo poleg mestne uprave dobila tudi v novi protestantski cerkvi, ki je zahtevala razlago vere v jeziku ljudstva (prav tam: 59). Potrebe po intenzivnem verskem nauku v slovenščini se je zavedel Primož Trubar, ki je opravil temeljno delo normiranja slovenskega knjižnega jezika (prav tam: 60). Glede na opisane družbene razmere je možno sklepati, da je bilo tedanje bralstvo raznoliko, potrošniki knjig pa v večji meri visoki sloji, kar zgodovinarje utrjuje v prepričanju, da se je Trubar pri snovanju knjižnega jezika oprl poleg jezika preprostega prebivalstva tudi na jezik višjih slojev. To potrjuje dvojje dejstev. Prvič, Trubar za osnovo knjižnega jezika ni vzel govora svoje domače Raščice, ki jo je zelo hitro zapustil in se kasneje izobraževal v okolju družbene elite, niti mestnega govora Ljubljane, pač pa po aktualnem prepričanju jezikoslovcev že obliko nadnarečnega kulturnega jezika slovensko govoreče elite.

Trubar je namreč pridigal po mestih in trgih v Trstu, Ljubljani in Celju, le redko tudi na podeželju. Njegov jezik vsebuje germanizme, ki jih preprosto neuko prebivalstvo ni uporabljalo, so pa bili v rabi med večjezično elito (Skubic 2005: 20–21). Drugo dejstvo, ki kaže na Trubarjevo naslonitev na jezik višjih slojev, je produkcija knjig, ki ni bila namenjena nižjim slojem. Kot rečeno, knjižno dejavnost protestantov je finančno podpirala družbena elita, ki je bila tudi največji potrošnik tedaj dragih knjig, medtem ko kmetstvo nasploh ni bilo naklonjeno protestantskim idejam in je bilo do njih celo sovražno nastrojeno (prav tam: 21). Trubarjev jezik je tako bil zmes pismenega B₂, ki je bil blizu njegovi domači dolnjski govorni osnovi, in B₁, starejše različice, še vedno rabljene v cerkvi in upravi, ter pogovornim jezikom ljubljanskega meščanstva. Opus njegovih del kaže, da je pri tem šlo za zavestno konstrukcijo knjižnega jezika (Pogorelec 2011: 60).

Protestantom pri svojem delovanju ni šlo toliko za razmah slovenskega jezika, kolikor za širjenje božje besede v jeziku ljudstva (Ahačič 2003: 5). Pred Trubarjem je v cerkvi obstajala tradicija rabe govorne slovenske besede, na katero se je pri snovanju knjižnega jezika tudi opiral (prav tam: 4), a pomembnejši korak je storil, ko jo je prestavil tudi v pisno obliko (prav tam: 17). Pri tem je z glasoslovnega vidika imel dokaj proste roke. Predvsem si je želel, da bi njegove knjige bile razumljive tako med uporabniki v mestu kot na podeželju, tudi če je zapis do določene mere odstopal od njihovega domačega govora oz. ni bil natančen posnetek le-tega (prav tam 5). To se kaže v njegovih ohlapnih navodilih za branje samoglasnikov in soglasnikov, za katere ne podaja natančnega opisa izgovorjave, ampak samo poudarja, da jih je potrebno izgovarjati tako, kot zahteva narava slovenskega jezika, pri čemer je torej merodajen govor in ne zapis (Ahačič 2008: 114)¹. Nedodelanost Trubarjevega zapisa je možno razumeti s stališča, da so protestantski pisci namesto samega branja vsebine poudarjali pomembnost vsebine prebranega. Zaradi visoke stopnje nepismenosti je namreč bil njihov cilj ne samo pridobivanje bralcev, ampak tudi poslušalcev in tistih, ki bi lahko brali drugim, s čimer bi širili slovensko besedo tako v cerkvi kot v širših družbenih krogih. Na podlagi tega bi lahko sklenili, da so se protestantska besedila bolj poslušala

¹ Da je bilo Trubarjevo merilo za pisavo zgolj enostavnost in estetskost, kaže Kreljeva kritika njegovega pravopisa. Slednji je za merilo vzel zajetnost opisa vseh glasov, kot jih zahteva narava jezika, in si pri utemeljevanju izgovora posameznih črk za izhodišče izbral »staro slovensko« abecedo. Krelju je šlo torej za fonološki princip zapisa (Ahačič 2008: 116).

kot brala, na kar opozarjajo številna splošna pa tudi bolj programska mesta v protestantskih besedilih (Ahačič 2003: 14–15).

Začetke formiranja slovenskega knjižnega jezika lahko razumemo kot nadaljevanje tradicije dominantnega družbenega sloja Kranjske, Koroške in deloma Štajerske, ki je v tem posebnem, drugim nerazumljivem jeziku videl znamenje avtonomije, ne pa tudi nacionalne pripadnosti ali etničnega izvora (Skubic 2005: 21). Poleg Trubarjevega opusa so za tvorbo slovenskega knjižnega jezika zaslužni tudi drugi jezikovni priročniki: Bohoričeva slovnica, Dalmatinov prevod *Biblije* in Megiserjev slovar (Pogorelec 2011: 63). Nedvomno je pojav slovenske tiskane knjige prelomnega značaja za slovenščino, a to ni vplivalo na spremembo njenega statusa ali socialne razplatenosti. Namreč kljub obsežnemu korpusu besedil in prvi kodifikaciji slovenščine je bilo premalo časa za promocijo, ki bi omogočila njeno poenotenje in ustalitev, kakršno je zahteval tiskani medij. Poleg tega je do izbruha protestantske knjižne aktivnosti na Slovenskem prišlo pred začetkom počasnega zatona samega protestantizma, še večji udarec za distribucijo slovenščine pa je predstavljal zlom moči upornih deželnih stanov, do katerega je prišlo leta 1628. Protestantsko plemstvo, meščanstvo in duhovščina so bili pregnani, tisti, ki so ostali, pa želje po radikalnejšem družbenem udejstvovanju niso izkazovali. Najavljala se je doba absolutizma in centralizma, ki je pomenila novo obdobje tudi za razvoj slovenskega knjižnega jezika (Skubic 2005: 22).

1.1.3 PROTIREFORMACIJA IN DOBA KATOLIŠKE OBNOVE

Z vzpostavitvijo norme knjižnega jezika in zapisom tedanjega govora so protestantski pisci ustvarili tradicijo slovenske pisane besede, katere vpliv je vzdrževal predvsem Dalmatinov prevod *Biblije* (Ahačič 2008: 117). Čeprav je bila katoliška knjižna produkcija manjša od protestantske, je bila cerkev edina, ki je sploh še izdajala slovenske knjige (Skubic 2005: 22). V tej dobi je razvoj slovenskega jezika šel v dve smeri: za ena besedila je značilno upoštevanje protestantske knjižne norme, medtem ko druga kažejo na večji vpliv govorne osnove. Med prva lahko štejemo besedila za oficialno rabo, npr. Hrenov evangelistar, med druga pa npr. obsežen Skalarjev rokopis, ki poleg knjižne osnove izkazuje prvine govorjene gorenjščine. Nasploh je za besedila

zasebne narave značilen večji vpliv lokalnih posebnosti in nedoslednost zapisa, čeprav tudi uradniška besedila podlegajo lokalnim vplivom² (Pogorelec 2011: 66).

Pregled besedil tedanje dobe kaže, da se je tradicija knjižnega jezika ohranjala predvsem v ambicioznejših cerkvenih in upravnih besedilih, medtem ko je za druga besedila značilno križanje različnih pisnih navad in govornih vplivov (prav tam: 66–67). Takšno stanje v 17. in prvi polovici 18. stoletja je bilo predvsem posledica tega, da ni bilo na razpolago nobene slovnice ali osnovnega pravopisnega dela, fond slovenskih besedil, po katerih so se avtorji lahko zgledovali, pa je bil zelo majhen. Ta razkol med tradicionalno normo zapisa in dejanskim govorom je pri piscih, ki so poznali tradicijo, sprožilo prva teoretična razmišljanja glede zapisa posameznih glasov. Kljub poskusom teoretiziranja pa so bili sami pri praktičnem zapisovanju večkrat nedosledni, tako da ni nič nenavadnega, če se avtorji v jedrnem delu besedila niso vedno držali pravil, ki so jih zapisali v uvodnem teoretičnem delu (Ahačič 2008: 117–118).

S ponovnim tiskanjem knjig je nastala večja potreba po določitvi razmerja med pisanim in govorjenim jezikom, saj je bila razlika med tradicionalnim pisnim jezikom in govorom že tako velika, da je Schönleben moral opozoriti na običaj enotne »rodovne« pisave in na njen krajevni izgovor (Pogorelec 2011: 67). Na primeru zapisovanja »izpahnjениh« samoglasnikov, ki so sicer izraz uglašene govorice, tako predlaga rešitev, da se piše po šegi naroda, izgovarja pa po šegi pokrajine (Ahačič 2008: 120; prim. Tivadar 2010 – Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano).

Pisci besedil so se tem načelom teoretično pridruževali, a je v pisavi zaradi pritiska govorjene besede še vedno prihajalo do pomembnih sprememb (Pogorelec 2011: 67). Odsotnost slovnice je namreč do nastanka Hipolitove močno vplivala na negotovost avtorjev glede pravilnosti njihovega zapisa. To jih je privedlo do zaključka, da je zapis pomemben toliko, kolikor omogoča branje besedila, četudi bodo bralci brali črke glede na svoj govor. Tudi po izdaji Hipolitove slovnice so se avtorji izogibali temu, da bi bralci njihove napotke o branju besedila razumeli kot normativna priporočila za pisanje, poleg tega pa so se izogibali tudi podajanju priporočil za govorno normo. Še vedno je

² Tako npr. prvo tiskano besedilo tega časa, *Vocabolario italiano e schiavo* devinskega servita Gregorija Alasija iz Sommaripe. Besedilo, namenjeno duhovnikom, kaže na neknjižne jezikovne značilnosti slovenskega zahoda (Pogorelec 2011: 66).

ostalo glavno vodilo Schönlebnovo načelo pisanja po šegi naroda in izgovarjanja po šegi pokrajine (Ahačič 2008: 122).

Knjižni jezik naj bi se nepretrgoma razvijal predvsem v ljubljanskem središču, vendar je takšno opredeljevanje pristransko, saj je bil razvoj slovenskega knjižnega jezika dokazano dvojničen in je poleg osrednje- izoblikoval tudi vzhodnoslovensko knjižno normo, obe nadnarečni tvorbi, izhajajoči iz živega govora svojih okolij (Jesenšek 2010: 13). Tako je v posebnih razmerah nastal prekmurski knjižni jezik, ki pa je bil krajevnega značaja, in tako kot Alasijev priročnik na zahodu ni imel večjega vpliva na osrednjeslovenski razvoj. Jezik poluradnih besedil na Kranjskem in Štajerskem kaže na vse večji vpliv govorjene besede, kar je deloma bila posledica vse večje socialne diferenciacije. Izobraženi Slovenci so namreč v svojih zapisih zdaj uporabljali tudi nemščino, medtem ko zasebna pisma v slovenščini v tistem času niso znana (Pogorelec 2011: 68).

Vedno večjo družbeno moč je v tem času začelo pridobivati meščanstvo – povzpetniški in pragmatično usmerjen družbeni sloj, zavezan klasicističnim vrednotam spodobnosti, zmernosti in delavnosti. Če je bila norma starega plemstva nekakšna večjezičnost, je meščanstvo izkazovalo večjo občutljivost za družbene simbole, s katerimi bi se oddaljilo od nižjih od sebe. Tako je za izraz svoje kulture brez težav sprejelo uporabnejše večje jezike: nemščino kot jezik za ekonomsko komunikacijo v centraliziranem absolutističnem cesarstvu in latinščino za jezik znanosti. To je nedvomno vplivalo tudi na slovenščino, saj je kot pripadnica »starega sveta« in njegovih vrednot bila označena za nemoderno in nespodobno (Skubic 2005: 23). Nastopilo je novo obdobje razvoja slovenskega knjižnega jezika.

1.1.4 RAZSVETLJENSTVO

V 18. stoletju je bila jezikovna situacija podobna tisti s konca 17. stoletja – besedila za izobražence so bila zapisana v knjižnem jeziku, na ostala pa je vplivala govorjena beseda (Pogorelec 2011: 70). Zaradi pocenitve tiska je postala aktivna jezikovna produkcija predvsem večinskega deleža prebivalstva, kmetstva. Le-to je s svojimi nazeri kazalo, kako zelo daleč je bilo oddaljeno od visoke kulture meščanstva, ki mu je bila nerelevantna, tuja in posledično celo sovražna. Dela samoukih bukovnikov so bila

izraz ljudske religioznosti in obrobnega sveta, ki je bil zelo oddaljen od meščanskih vizij in idej, pogosto pa tudi tarča kritike eminenc tistega časa, npr. Pohlina in Vodnika (Skubic 2005: 23–24).

V duhu razsvetljenstva, ki si je prizadeval za gospodarsko in duhovno spremembo predvsem nižjega sloja, je prišlo do novih akcij poučevanja in šolanja. Da pa ne bi bila besedila v knjižnem jeziku bralcem odbijajoča, so se predvsem pokrajinski pisci približali bralcem z nekaterimi govornimi in glasovnimi posebnostmi. To je sprožilo svojevrsten fenomen: poleg osrednje knjižne osnove (ki pa se je v besedilih za preproste približala ljubljanskemu substandardu) so na Slovenskem nastale, poleg zgodnejše prekmurske, še tri variante slovenskega knjižnega jezika, in sicer koroška, štajerska in beneško-slovenska (Pogorelec 2011: 70). Te variante slovenskega knjižnega jezika temeljijo na knjižnem jeziku in so socialnega izvora, ustvarjene za podeželskega bralca. Kažejo na narečne posebnosti, predvsem v glasoslovju, oblikah in besedišču (prav tam: 70–71). Hkrati je ta variantnost slovenskega knjižnega jezika oteževala napore za njegovo poenotenje (prav tam: 71), opisani jezikovni pojavi, tj. ustvarjanja variant knjižnega jezika za potrebe podeželskega bralca, pa potrjujejo podobno situacijo tudi v Ljubljani in na Kranjskem, kjer so besedila v 18. stoletju nastajala na dveh ravneh – na visoki (cerkvena besedila, evangelistariji, pridige) in na nižji ravni (poljudna in poučna besedila za preproste). Besedila prve skupine izražajo večji vpliv knjižnega jezika, besedila druge skupine pa kažejo na vse več značilnost govornega jezika (npr. redukcija). Pritisk govornene besede je bil tako močan, da lahko opazimo obstajanje dveh različnih pismenih jezikov v enem besedilu, vdr govornih značilnosti pa je povzročil tudi zapisovanje nemških tujk iz vseh zvrsti govornega jezika, zlasti iz mestnega substandarda. Ta socialno in kulturno pisani položaj slovenskega knjižnega jezika v 18. stoletju je posledično terjal poskuse poenotenja njegove knjižne norme, sprožil pa je tudi razpravo o njegovi podobi (prav tam: 72).

Plodovita v svojih teoretičnih razpravah sta bila osrednjeslovensko usmerjen Pohlin in Korošec Gutsman. Čeprav se njuni slovnici v marsičem razlikujeta, pa ju družijo racionalistično prepričanje, da je jezikovna pravilnost nad jezikovno rabo, pri čemer se ideal pravilnosti povezuje z razredno pripadnostjo, »[e]stetsko vrednotenje jezika [pa] ima že izraziti razredni prizvok« (Orožen 1972 citirano v Skubic 2005: 27). V svojih polemičnih uvodih pišeta torej o podobi in normi knjižne slovenščine, pa tudi o njenem

položaju med drugimi slovanskimi jeziki ter o njeni samobitnosti. Oba sta opozarjala, da je jezik potrebno urediti z normativnimi pravili in s kultiviranim izrazom (Pogorelec 2011: 73), zlasti Pohlin pa se je s svojo slovnico in prevodi zavzeto lotil uveljavljanja visoke, elitne zvrsti jezika (Skubic 2005: 27). Pri tem je zanimivo opaziti, da je Pohlin deloma prezrl knjižno izročilo in za kultivirano obliko slovenščine popisal jezik, ki s svojimi glasoslovnimi, oblikoslovnimi in drugimi značilnostmi spominja na ljubljanski govorjeni substandard. To je navedlo Gutsmana, da se je kritično odzval tako na Pohlinov pravopis kot na njegovo izbiro jezika. Sam je na podlagi knjižne tradicije in pismenega B₁ predstavil drugačen model knjižne slovenščine, ki ga je potrdil tudi kasnejši razvoj. Gutsman je za izhodišče postavil visoko obliko knjižne slovenščine, ki naj bi bila kultivirano nasprotje krajevnemu narečju. Dopolnjevala naj bi jo kultivirana govorica, ki je v razumnem razmerju do krajevnega govora, saj je Gutsman bil prepričan, da so tudi kmetje bili sposobni razlikovati med položaji, ki so zahtevali visoko besedo, in tako ceniti lepoto knjižnega jezika (Pogorelec 2011: 73–74).

Kljub naporom za poenotenje knjižne norme pa je jezik doživel pravi razcvet v svoji zvrstnosti. Namreč prav druga polovica 18. stoletja velja za začetek sodobne zvrstne diferenciacije besedil. Do tega prelomnega obdobja so se besedila delila na tista za višje sloje, na tista, ki so bila jezikovno in slogovno manj obvezujoča in namenjena preprostemu bralcu, ter na najbolj vsakdanja narečna besedila. Od Pohlina naprej pa je možno govoriti o novi diferenciaciji knjižne slovenščine, saj je tudi sam k drugi izdaji svoje slovnice dodal sicer skromno poetiko in metriko. Tako se je prva skupina besedil obogatila z umetnostnimi (poezija *Pisanic*, Vodnikova poezija, dramska besedila) in z nekaterimi neumetnostnimi besedili, vmesno stopnjo med temi visokimi in poljudnejšimi besedili pa predstavljajo prva slovenska publicistična besedila (*Velika* in *Mala pratika*, *Lublanske Novice*). »Nizka« besedila so bila zapisana predvsem v obliki zabavnih in šaljevih verzifikacij, kakor jih izpričuje npr. prva slovenska tiskana pesniška zbirka Pavla Knobla (prav tam: 74).

Kljub poskusom »elitizacije« slovenščine, kot si jo je zamišljal Pohlin, pa le-ta zaradi premajhnega števila njenih uporabnikov ni bila uspešna. Za to je bilo krivo tudi pomanjkanje ustanov in šol, ki bi te ideje promovirale (Skubic 2005: 27). Tudi po uvedbi slovenščine v šolo jo je kot jezik izobraževanja kmalu zamenjala nemščina, sama pa je ostala sredstvo verske vzgoje (Pogorelec 2011: 77). Odgovor na to krizo

slovenščine je dal Zoisov krog izobražencev, ki se je v svoji viziji kulturnega jezika ob meščanski brezbriznosti naslonil na širše zaledje. Podpiral je razvoj tistih žanrov, ki so imeli naklonjeno občinstvo, izražal pa je tudi simpatije do jezika »prvinskega« in »nepokvarjenega« kmečkega človeka. Čas meščanstva, kakršnega je nagovarjal Pohlin, je nastopil komaj čez tričetrsto stoletje (Skubic 2005: 27).

1.1.5 POMLAD NARODOV

Konec 18. stoletja je slovenski knjižni jezik postal že neke vrsta družbena identiteta, a je zaradi omejenih govornih položajev ostal tudi funkcijsko omejen (Stabej 2010: 32). Naslovniki besedil, ki so v tem času nastajala, je ostajal enak, pri čemer je poenotenje knjižnega jezika bilo predvsem pragmatične narave geografsko širše uporabnosti besedil, saj je slovenščina še vedno bila le jezik notranjega sporazumevanja s tistimi, ki drugega jezika niso znali (prav tam: 31–32). Omenjeno stanje je vplivalo na polnofunkcionalnost slovenskega knjižnega jezika, ki pa se ni mogla doseči zgolj z njegovo kodifikacijo. Na to v veliki meri vpliva udejanjanje jezika v različnih komunikacijskih položajih, ki pa so za slovenščino v tem času bili omejeni (prav tam: 31). Na formiranje knjižne slovenščine so tako vedno bolj vplivali zunajjezikovni dejavniki.

Pri tem je postalo najbolj pereče vprašanje narodne opredelitve, saj kategoriji ljudstva in naroda nista bili jasno določeni. Ljudstvo je v večini primerov še vedno bilo najpogostejši naslovniki besedil, ki so jih pisali izobraženci. To enosmerno komunikacijo od izobraženega tvorca do preprostega naslovnika so nekateri poskušali preseči s pisanjem besedil za izobražene, saj so se zavedali, da je za udejanjanje zametkov narodne misli potrebno pridobiti višji sloj. To nalogo je skušala opraviti Kranjska čbelica, znatno uspešneje pa je to uspelo Kmetijskim in rokodelskim novicam. (prav tam: 38). Cilj takšnega udejstvovanja je bil motiviranje izobražencev, da bi komunicirali v slovenščini, s čimer bi bila presežena enosmerna funkcionalnost knjižnega jezika. To bi lahko vplivalo tudi na izrazito diglotično jezikovno stanje, v katerem je slovenski pogovorni jezik zavzemal položaj nižjega, nemški kulturni jezik pa položaj višjega koda. Z motiviranjem izobražencev in z razvijanjem njihove jezikovne zmožnosti bi si slovenščina tako lahko zagotovila govorne položaje v tistih družbenih

sferah, ki so ji do takrat bile nedostopne: v sodstvu, upravi, šolstvu in znanosti (prav tam: 32–33).

Družbenojezikovni razvoj je šel v dve smeri. Prvo smer pooseblja Kopitar s svojo slovnico, ki je z jezikovnokulturnega vidika pravo nasprotje Pohlinovi slovnici. Kopitar namreč elitni govorici višjih slojev zaradi potujčevalnih vplivov ni zaupal, zato je za osnovo knjižnega jezika vzel s temi vplivi neokužen jezik kmetstva, ki naj bi pod pokroviteljstvom jezikoslovcev zacvetel v vsej svoji izrazni moči. To načelo, ki združuje avtoriteto jezikoslovca, že uveljavljene vzorce kultiviranega jezika in njegovo usmeritev k neobstoječemu idealu čistosti, je postalo vzorec vseh nadaljnjih procesov standardizacije slovenščine. Njegova družbena kohezivnost se je izkazala za tvorno učinkovito, saj je združeval kultiviranost z obrobjem, s tem pa širil številčnost bralstva. Kljub temu pa so se pokazale tudi nekatere šibkosti tega načela, ki so bile predvsem posledice Kopitarjevega nezavednja temeljnih razlik med obrobjem in elito (Skubic 2005: 27).

Drugo smer razvoja pooseblja meščanstvo, ki si je, kljub priznavanju potrebe po etnično čistem jeziku, želelo drugačnih identifikacijskih jezikovnih simbolov, ki bi potrdili njihov višji družbeni status. Ta napetost je dosegla vrh v sporu med Kopitarjevim in Čopovim krogom, ki je zahteval avtonomnost izobraženskega jezika (Skubic 2005: 28). Kljub vsem njihovim naporom približati slovenščino izobražencem pa je Čopov krog bil pri tem manj uspešen, saj poezija ni mogla opravljati jezikovnonačrtovalne funkcije (Stabej 2010: 35). Kot že rečeno, to nalogo so bolje opravljale Kmetijske in rokodelske novice, ki so s svojim širokim krogom bralstva poskrbele za zvrstno raznolik korpus besedil. Jezik se je tako začel zvrstno razslojevati v širšem smislu in ne več tradicionalno dvopolno glede na naslovnika (prav tam: 36). Kljub svoji sredotežnosti pa Novice niso zmogle tudi narodno homogenizirati svojih naslovnikov. Uredništvo se je namreč zavedalo socialne raznolikosti svojega bralstva, zato je izobražencem ponudilo poezijo, v kateri je meščanstvo videlo tisto, kar si je tako želelo videti. Poezija Jovana Vesela Koseskega je opravila tisto, kar Prešernovi ni uspelo: postala je jezikovni in tako tudi statusno razločevalni simbol meščanstva. Tako so Novice kljub množici drugih besedil s poezijo delile bralce po stari znani shemi: na izobražence in preprosto ljudstvo (prav tam: 37), Veselova besedila pa so uspela opravljati nalogo nekakšnega

nadomestnega knjižnojezikovnega korpusa, učinkovala so kot virtualni enotni knjižni jezik (prav tam: 38).

Meščanstvo se je v svoji želji po zagotavljanju statusne razločevalnosti in po jezikovni privzdignjenosti posluževalo bizarnih idej. Ena takšnih je bila združenje v okviru umetnega panslovanskega jezika, ki naj bi slovenski družbeni eliti dal širše zaledje in s tem tudi večji prestiž. Kljub svojemu epizodnemu značaju pa je to gibanje pustilo pomembno posledico. Prispevalo je namreč idejo o vseslovenskem poenotenju do takrat še pokrajinsko zelo različne ortografije, kar je uspelo Miklošiču in njegovemu dunajskemu krogu z uveljavitvijo t. i. »novih oblik« (Skubic 2005: 30–31). Le-te so bile posledica slovenskega narodnega gibanja in programa Zedinjena Slovenija, po njihovem sprejetju leta 1849 pa se je dejansko začel proces oblikovanja enotnega pisnega in govornega knjižnega jezika (Tivadar 2010b: 36).

Veliko preprostejša in modnejša ideja za elitizacijo jezika pa se je pojavila na področju izreke, in sicer v obliki »izreke po črki« ali »elkanja«, kot so prakso poimenovali njeni nasprotniki. Pri tem je šlo za poskus na hitro pridobiti kulturno in standardizirano slovensko izreko z natančnim izgovarjanjem črk po zapisu, vključno s črko [l] v besedah, kot sta »jedel« in »šel«. Na podlagi prepričanja bi to naj bilo »edino sredstvo, da se prikupi naš jezik tudi lepim gospém in gospodičnam in žlahtni gospodi« (citat članka iz Novic l. 1861 citirano v Skubic 2005: 31). Praksa izgovarjanja po črki je zlasti v javnih žanrih govornega nastopanja preživela celih petdeset let, za kratek čas je bila celo uvedena v učbenike (prav tam: 31).

Ta bizarnost meščanskih zamisli je samo še pomagala utrditi mit o čistem ljudskem jeziku, ki se je začel že pri Kopitarju. A kot ugotavljajo nekateri jezikoslovci, pri njem ne gre za vprašanje o razločevanju med ljudskim in meščanskim jezikom, pač pa o razločevanju med »naravnim« in »izumetničenim«. Pravzaprav je mit v svoji zasnovi shizofren: po eni strani je bil ljudski jezik izhodišče in cilj vsega jezikovnega načrtovanja, po drugi pa za meščanstvo nesprejemljiva komunikacijska praksa. Takšen jezik je moral, če je hotel biti ideal, zadovoljiti tako bizarnost meščanstva kot preprostost ljudstva (prav tam: 32). Težnjam meščanstva, ki si je s poskusi socialnega razločevanja želelo izboriti tudi svoj jezik, se je v tistem času zoperstavil Stanislav

Škrabec. Njegove misli so pomembno vplivale zlasti na razvoj govorne norme slovenskega knjižnega jezika.

1.1.5.1 *Stanislav Škrabec in govorna norma*

Pater Stanislav Škrabec je poosebljal tradicionalno jezikoslovje, ki je kot nasprotje meščanskemu jezikovnemu diletantizmu v središče postavljalo znanstveno prizadevanje za jezikovno pravilnost. Priznaval je, da meščanstvo potrebuje »edinstveno« knjižno izreko in po Breznikovi zaslugi le-ta za slovensko zborna izreko velja še danes (Skubic 2005: 31).

Škrabec se je določitve te izreke lotil z zapletenim postopkom dokazovanja razvoja sestave slovenskih samoglasnikov in soglasnikov, ki ga je utemeljil s primeri iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika in narečja. Za osnovo je vzel najpoznejši praslovanski oz. že izhodiščno starocerkvenoslovanski glasovni sistem, z upoštevanjem osnovnih glasovnih premen pa je nato utemeljil slovenski samoglasniški sestav z devetimi dolgimi in osmimi kratkimi samoglasniki ter dvema dvoglasnikoma, pri soglasnikih pa je že upošteval sodobno delitev po mestu in načinu izgovorjave (Jesenšek 2005b: 13). Slovenske samoglasnike in soglasnike je določil tako, da jih je dokazoval ob pra- oz. starocerkvenoslovanskih ustreznikih in pri tem opozoril na spremembe v njihovem zgodovinskem razvoju (prav tam: 11).

V svojih načelih o enotni knjižni izreki je opozoril tudi na vpliv dežel in pokrajin pri njenem normiranju in priznal različnost razvoja jezika v središču in na obrobju slovenskega jezikovnega prostora. Kot osnovo knjižne slovenščine je razumel jezik protestantskih piscev, ki so ga kasneje v 17., 18. in 19. stoletju nadgrajevala verska in posvetna besedila ter slovar in slovnica. Vse odklone od te norme je razumel kot poskus slovenskega obrobja vnašati posebnosti v knjižni sestav. Sicer je narečno različnost priznaval, a zahteval prilagajanje in iskanje skupne poti, saj narečna izreka po njegovem ne more neposredno oblikovati knjižne. Njegov cilj je bila takšna knjižna slovenščina, ki bi bila sprejemljiva za vse govorce (Jesenšek 2005a: 15).

Osnova za oblikovanje knjižne norme je po Škrabcu torej središčni kranjsko-slovenski jezik 16. stoletja oz. osrednjeslovensko knjižnojezikovno izročilo, ki mora imeti

prednost pred vplivi slovenskega jezikovnega obrobja. S svojim jezikovnim konceptom poudarja enotno knjižno normo in predpise nasproti jezikovnemu partikularizmu, pri čemer pomenljivo zapiše: »Ali to šestnajsto stoletje, ako je tako imenitno za pravopis naš, ni li enako tudi za pravo izreko?« (Škrabec *JD* 1 1994: 118 citirano v Jesenšek 2005a: 16).

Izpostavil je dolensko osnovo osrednje slovenščine, dopolnjeno z gorenjščino in mestnim govorom Ljubljane, ki je ob Savi vplival proti Kranju, preko Posavja pa na Dolenjsko. Gre za t. i. kranjskoslovensko narečje, ki je hkrati tudi sopomenka za slovenski knjižni jezik. Ta deželni jezik Kranjske danes na dialektološki karti Slovenije obsega središčni narečni skupini dolenjščino in gorenjščino pa tudi velik del rovtarske in primorske narečne skupine. Osnova književne izreke je torej »[...] dolenski in notranjski dialekt, ne zato, ker je domači dialekt tega ali tega, temuč prvič zato, ker je ta temelj naše književne slovenščine, ta izreka ji tako rekoč torej prirojena (sic), drugič zato, ker so v tem dialektu razni slovenski glasovi po spričevanju domačih kaker ptujih jezikoslovcev najrazločnejše ohranjeni [...]« (Škrabec *JD* 1 1994: 202–203 citirano prav tam 16–17). Pri tem so deželne in obrobne jezikovne različice skupno normo dopolnjevale, če je to bilo potrebno in če pri tem niso izključevale tradicionalnih pravil protestantskega jezikovnega izročila (prav tam 17). Kljub toleriranju narečnih vplivov na knjižno normo bi torej po njegovo moral prevladati središčni jezik nad obrobnim, saj je prepričan, da je želja vseh govorcev, »[...] da bi imeli v našem vkupnem slovstvu vkupen in popolnoma edinstven književni jezik, in da bi se odpravile vse razlike, ki nas v tej reči še ločijo. Kar je v vsakem oziru bolje in dosledneje, naj velja, čeprav nema v narodu večine; kjer pa manjšina nema nič boljšega nasproti postaviti večini, temkaj mora po vsej pravici to veljati, kar večina govori« (Škrabec *JD* 4 1998: 62 citirano prav tam: 18).

Škrabec torej poudarja podobo zgodovinsko določenega razvoja slovenščine z njeno trdno knjižno določitvijo na eni strani in s pokrajinsko in narečno obarvanimi poskusi dopolnitve na drugi. Slednji so bili posledica jezikovne in politične razdrobljenosti Slovencev in slovenskega narodnostnega ozemlja znotraj različnih jezikovnih okolij. V njem je Škrabec izpostavil vodilno vlogo kranjskega knjižnega jezika, med pokrajinskimi različicami pa je upošteval tudi vlogo štajerskega, koroškega, prekmurskega in primorskega jezika, ki jih je imenoval za podnarečja (prav tam: 18).

Za zemljepisno osnovo knjižne slovenščine je Škrabec vzel dolenski prostor, jezikovno pa dal prednost živemu govoru pred etimologiziranjem. Po njegovem knjižni jezik raste iz živega govorjenega jezika, prerašča pa v nadnarečno, do neke mere umetno tvorbo, ki je kompromis med dolenjščino, gorenjščino in t. i. kranjščino. Primat med kranjskimi narečji je imela dolenjščina, s tem pa tudi Trubarjeva sinhronija pred Kreljevo diahronijo. Nasploh se je Škrabec izogibal vsakršni skrajnosti, zato je največ gradiva za svoje ponazoritve črpal iz Dalmatina, ki je v 16. stoletju skušal najti ravnovesje med Trubarjevim in Kreljevim jezikovnim konceptom, v aktualni jezikovni situaciji pa je prednost dal Kopitarju pred Čopom in njegovim privzdignjenim, od živega jezika odmaknjenim umetnim jezikovnim konceptom, čeprav je tudi med njima skušal najti kompromis ravno skozi Dalmatina (prav tam: 20, prim. Orožen 1996, Toporišič 1987 in 1991). Škrabec je po tej plati zanimanja za govorno normo slovenskega knjižnega jezika povezan tudi s še eno panogo tradicionalnega jezikoslovja, ki je s svojimi pristopi pomembno vplivala na današnjo jezikoslovno doktrino in poljudno dojemanje jezikovne raznolikosti (Skubic 2005: 33), in sicer z dialektologijo.

1.1.5.2 *Dialektološka doktrina*

Ravno v času druge polovice 19. stoletja se razmahne tudi jezikoslovna veda, ki je bila na Slovenskem dolgo časa vodilna in je vplivna še danes, tj. dialektologija, ki je imela s slovničnim opisom na videz nasprotne cilje, čeprav so ju njuna skupna ideološka izhodišča dobe pripeljala do podobnih učinkov.

Za razliko od slovničnega opisa jezika in raziskovalcev knjižnega jezika, ki v jeziku skuša najti enotnost, dialektologija raziskuje raznolikost v slovenskem jeziku, ki ji omogočajo vpogled v zgodovinski razvoj jezika. Pri tem daje prednost distribuciji jezikovnih razlik po geografskem ozemlju, medtem ko so socialni dejavniki raziskovanja bolj ali manj moteči, zaradi česar naj bi iskalo zelo specifične informatorje za svoje raziskave, ki ohranjajo avtentičnost narečja (Skubic 2005: 33).

Posledici dialektološkega raziskovanja sta predvsem dve. Prva je načelo o »naravnem razvoju« jezika, ki ga je Deborah Cameron poimenovala »organska zabloda« (Cameron 1997: 63). Gre za prepričanje, »da je jezik kot organizem z lastnim življenjem, ki se razvija, da bi izpolnil potrebe svojih govorcev. Kako pravzaprav naj bi jezik to počel,

ostaja skrivnost« (Cameron 1997: 63 citirano v Skubic 2005: 33). Sociolingvistika takšen pristop kritizira z utemeljitvijo, da je vsaka jezikovna inovacija, tako glasovna, slovnična kot leksikalna, družbeno pogojena, s čimer ne more biti spontana ali »naravna«, saj se govorci zavestno udeležajo v vsaki jezikovni praksi (Cameron 1995 v Skubic 2005: 33–34). Do podobnega teoretičnega spora je prišlo tudi v slovenskem jezikoslovju med Antonom Bajcem in Božom Voduškom. Prvi je zagovarjal ravno prepričanje o jeziku kot o naravnem pojavu, ki si za svoje delovanje sam izbira sredstva, na kar je drugi odgovoril z naslednjo mislijo:

»Res? Jezik si je potrebno kar sam vzel? Ali ni prof. Bajec pozabil, da je nekaj prej [...] izrecno trdil, da 'je knjižni jezik umetno ustvarjeno narečje višje stopnje', torej zavestna družbena ustvaritev. Kako more zdaj naenkrat ta umetna družbena ustvaritev nastopati kot neka posebljena naravna sila, ki po njej lastnih zakonih prevzema in je tudi zares prevzela dialektične besede« (Vodušek 1951 v Skubic 2005: 33–34).

Druga posledica izhaja iz tega, da se dialektologija načeloma izogiba raziskovanju urbanega jezikovnega okolja, ki je zavezan kaosu geografske pretočnosti in socialne mobilnosti. To je ponekod povzročilo oblikovanje skrajno negativnih mnenj, npr. v britanskem jezikoslovju. Tu zasledimo primer, ko so avtorji slovarja škotskih narečij odpravili jezik Glasgowa in označili narečje kot »brezupno pokvarjeno«, goltni zapornik, pomembno govorno značilnost vsega škotskega družbenega okolja, pa kot »nenaraven razvoj«. Nekatere skrajnosti v britanski leksikografiji grejo celo tako daleč, da je moč zaslediti trditev, da se na podeželju govorijo narečja, v mestu pa sleng (Skubic 2005: 34–35).

Napetosti med pojmovanjem jezika kot živega odraza ljudske govorice na eni strani in kot umetne, nadnarečne tvorbe na drugi so se razraščale tudi v slovenskem jezikoslovju, ki se je znašlo na pragu nove, moderne dobe.

1.1.6 RAZVOJ GOVORJENEGA JEZIKA V 20. STOLETJU

19. stoletje, zlasti njegovo pomarčno obdobje, se je za Slovence v marsičem izkazalo za prelomno, saj slovenski jezik v tem času ni bil več razumljen samo kot sredstvo za sporazumevanje, pač pa je postal tudi simbol narodne pripadnosti. Kot najrazpoznavnejši znak slovenske narodne identitete je bil postavljen pred nalogo

narodne združevalnosti in reprezentativnosti. Hkrati je postala še pomembnejša potreba po njegovi enotnosti, ko je jezik postopoma prodiral v prej nedosegljive govorne položaje, zlasti v upravi in šolstvu. Pri tem je postala nujna težnja po njegovi položajski in socialni polifunkcionalnosti, s čimer pa se je krepilo tudi razslojevanje jezika kot izrazila družbene identitete (Stabej 2010: 42).

Z uveljavljanjem slovenščine v javnem družbenem prostoru skozi različna društva, gledališča, deželne zборе in šole je postajalo vse pomembnejše vprašanje enotne govorne norme (Pogorelec 2011: 81). Prav problem kulturnega govorjenega jezika je dolgo ostal nerazrešen, kar je onemogočalo dokončno preseganje diglotične situacije. Slovenščina se namreč ni mogla uveljaviti tudi v zunanji komunikaciji, ker je v medsebojni še vedno prevladovala nemščina, za uveljavitev kultivirane govorjene komunikacije pa je bila potrebna hitra in učinkovita jezikovna zmožnost govorcev ter zadostno število ustaljenih jezikovnih komunikacijskih položajev (Stabej 2010: 42–43). Tako se je ustaljevanje slovenske knjižne izreke začelo ravno s Škrabčevo razpravo o slovenskem glasovju in se nadaljevalo vse v 20. stoletje (Pogorelec 2011: 81).

1.1.6.1 Češki funkcionalistični strukturalizem

Na vprašanje govorne norme je še vedno vplival globoko zakoreninjen mit o dobrem »ljudskem« jeziku, ki so ga brez zadržkov utrjevali vodilni slovenski jezikoslovci, med njimi tudi Anton Breznik. Čeprav se je zavedal neizbežnosti socialne diferenciacije jezika in celo podal nekatere prve znanstvene opise govorice višjih družbenih skupin, je s svojim prepričanjem o kmetskem jeziku kot najmočnejšem viru pisnega jezika prispeval k nadaljevanju tega jezikovnega mita (Skubic 2005: 35). Praktično edini ugovor temu prepričanju se je v tridesetih letih 20. stoletja izoblikoval Božu Vodušku, ki je v svoji razpravi *Za preureditev nazora o jeziku* (1933) odločno kritiziral racionalistična jezikoslovna načela, ki opredeljujejo jezik kot čisto racionalno tvorbo, »kot plod nečesa občega in splošno veljavnega brez ozira na kulturnozgodovinske, sociološke in individualno psihološke okoliščine, ki imajo po našem sedanjem spoznanju pri tvorbi jezika odločilno vlogo« (Vodušek 1933 v Vodušek 2009: 178). Po Vodušku je za podrobnejše analiziranje pogojenosti jezika najprej potrebno razlikovanje med ljudsko govorico, ki je prvotna oblika jezika in ki je obstajala že pred iznajdbo pisave, ter knjižnim jezikom kot zavestno in sekundarno tvorbo, temelječo na

govorjenem jeziku (prav tam: 179). Pri tem izpostavlja vlogo narečij, ki so krajevno pogojena in podlaga za razvoj knjižnega jezika, poleg njih pa navaja še druge govorne jezike, ki so socialno pogojeni, kot so npr. govorni jeziki različnih stanov in poklicev (prav tam: 180). Vodušek poudarja potrebo po stilno enotnem in izdelanem slovenskem knjižnem jeziku, ki bo ustrezal tako kmetu in delavcu kot izobražencu, zato si je prizadeval za odpravo pojmovanja kmetskega primitivnega jezika kot podlage za knjižni jezik in racionalistične miselnosti o jeziku kot samovoljni tvorbi logikov in slovničarjev (prav tam: 183). Glavna načela bodoče slovenske stilistike bodo tako morala biti čim večja skladnost knjižnega jezika z dejanskim govornim ljudskim jezikom in socialna diferenciacija jezika po določenih družbenih skupinah ter individualna svoboda posameznika (prav tam: 186). Alternativa kmetskemu jeziku je občevalni jezik, ki »v veliki meri nastaja naravnost iz občevanja ljudi različnih narečij« in širše zajema vse tiste pripadnike naroda, ki ne govorijo pretežno narečja, in tudi tiste, ki se ga držijo v ožjem krogu, ki je obenem naravno sredstvo sporazumevanja tudi izven tega ožjega kroga (Vodušek 1951 v Vodušek 2009: 238). Občevalni jezik je pogovorni jezik, rezultat stapljanja narečnih govoric v mestnih središčih, ki oživlja preveč okosteneli in na pisni jezik iz preteklosti naslonjeni knjižni jezik (Tivadar 2015b: 134). Pri tem se Vodušek sicer zaveda naslonitve knjižnega jezika na pisni jezik, vendar ob tem dodaja, da gre pri izpeljevanju knjižne izreke prav tako iz pisnega jezika za svojevrstno anomalijo, na katero je vplival Škrabec s svojo zahtevo po historični izreki (Vodušek 1959 v Vodušek 2009: 259, prim. Tivadar 2012b).

Na določitev ustrezne in ne samo »naravne« podlage knjižnega jezika je v slovenskem jezikoslovju vplivala češka teorija knjižnosti, ki jo v svoji knjigi strnjeno opisuje Iva Nebeská (Nebeská 1996). Slovensko jezikoslovje je iz češke teorije knjižnosti sprejelo samo povod, da je teorija knjižnega jezika nastala s ciljem, približati (odtujeni) knjižni jezik sočasni rabi (Tivadar 2015b: 135). V 30. letih, ko se je praški funkcionalistični strukturalizem razvil v Pragi kot teoretična nadgradnja in kritika de Saussurjevega strukturalizma (Skubic 2005: 40), je bil na Češkem velik prepad med mlado »obecnó češčino« in zastarelim »knjižnim jezikom«, prav tako pa je bil, tako kot na Slovenskem, konec 19. stoletja velik vpliv pisnega jezika na izreko, kar pa se je skozi desetletja spremenilo. (Tivadar 2015b: 135). Na Slovensko je češka teorija knjižnega jezika prodrla v šestdesetih letih (Skubic 2005: 40), z njo in z jezikovno kulturo Praškega lingvističnega krožka pa smo Slovenci bili seznanjeni vsaj od leta 1932, ko je Božidar

Borko poročal o zborniku *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Nova teorija je razdelila javnost, saj je prinesla nekatere nove poglede na razvoj jezika in postavila nasprotje že uveljavljenemu pojmovanju o ljudskem jeziku kot edinem merilu za presojanje ustreznosti in upravičenosti jezikovnega pojava (Kalin Golob 1996: 82).

S češko teorijo jezikovne kulture je postal ključni pojem jezikovna norma, ki je implicitna in izhaja iz rabe. Normativna naj bi bila jezikovna sredstva, ki so uzaveščena v pripadnikih določenega jezika, to pa je povezano še z enim pomembnim pojmom češke teorije, z rabo ali uzusom. Karkoli določimo, naj bi bilo spoznano iz rabe, pri čemer je kodifikacija kot zunajjezikovna danost le spremljevalec ali pomočnik oz. »običajen« priročnik (Starý 1994 v Tivadar 2015: 135).

Češki funkcionalistični strukturalizem se je z vodilnim teoretikom Bohuslavom Havránkom lotil razvijanja mehanizmov za normiranje jezika na vseh ravneh in za vse namene, za kar je razvil koncept jezika kot diasistema več podjezikov (Skubic 2005: 40). Ti so se znotraj tega diasistema delili po dveh glavnih oseh, pri čemer prvo os tvorijo jezikovne oblike (narečja, nadnarečja in knjižni jezik), drugo pa funkcijski jeziki (razgovorni, praktičnostrokovni, znanstveni in umetnostni) (prav tam: 41). Slovenska teorija je omenjeno češko delitev prenesla in po Toporišiču preimenovala v socialne in funkcijske zvrsti. Prve obsegajo dve zvrsti slovenskega knjižnega jezika (zborna in pogovorna) in neknjižne zvrsti (neknjižna pogovorna, narečja in mestne govorice), druge pa praktičnosporazumevalni, strokovni, publicistični in umetnostni jezik³ (prav tam: 41–42). Knjižna jezikovna zvrst ima svojo normo sestavljeno iz podobnih parametrov kot druge zvrsti, drugačna pa je funkcija. Havránek in drugi jezikoslovci so pri označevanju knjižnojezikovne norme, ki je jezikovno inherentna oz. del jezika samega, poudarjali predvsem naslednjih 8 parametrov: ustaljenost, obveznost, enotnost, priučenost, pisnost, prestižnost, pravilnost in implicitnost (Nebeská 1996: 17– 30 v Tivadar 2015b: 135), značilnosti katerih so med sabo spete in od katerih ne more

³ Pri tem je za slovensko jezikoslovje pomenljiva oznaka socialnih zvrsti, saj bi lahko nepoučenega bralca napeljala na misel, da pojem »socialni« označuje socialno pripadnost govorca. Toporišič je temu oporekal in trdil, da izraz pomeni družben v najširšem pomenu besede. Ta preobrat je zgovoren, saj torej slovensko jezikoslovje s svojo terminologijo opredeljuje knjižno zvrst, ki je narodnoreprezentativna in ki se uporablja samo za posebne namene. »Socialno« hkrati pomeni tudi »nacionalno«, ne pa tudi prostora človekove socializacije in identifikacije. V tem sta si slovenska in češka teorija zvrstnosti podobni, saj sta obe dejansko teoriji knjižnega jezika, hierarhično najvišje in umetno regulirane jezikovne zvrsti, s pristopi »od zgoraj« in »za zgoraj«, ne pa »od spodaj« oz. od jezikovnega uporabnika (Skubic 2005: 42).

prevladovati samo ena, tudi če je še tako pomembna. Ker je živ knjižni jezik spreminjajoč, prihaja do variantnosti, spremembe pa so pri kodifikaciji, značilni samo za knjižni jezik, načeloma postopne, zaradi česar lahko pride do več variant. V tem smislu je pomemben pojem prožne stabilnosti Vilema Mathesiusa, ki ob bok poenotenju in enovariantnosti postavlja večvariantnost, ki je spoznana iz rabe in nekaj običajnega pripadnikom neke nacionalne skupnosti. Prožna stabilnost označuje skladnost normativnosti kot obveznost in spreminjanje norme, zato se variantnost ne izloča, saj lahko pretirana stabilnost privede do osiromašenja jezikovnih izraznih možnosti (Tivadar 2015b: 136).

Po prepričanju nekaterih jezikoslovcev pa praški funkcionalizem ni izpolnil pričakovanj, čeprav se je kot jezikovna doktrina dobro uveljavil, saj je bil funkcijski vidik v javnosti sprejet in uveden v jezikovne priročnike. Ni vzpostavil razmerja med knjižnim jezikom in dejansko jezikovno rabo, pač pa je za svoje jedro vzel funkcioniranje knjižnega jezika v družbi in s tega stališča vrednotil celotno jezikovno dejavnost (Skubic 2005: 42–43). Kljub temu pa je praška teorija zvrstnosti odigrala pozitivno vlogo, saj je pojem jezikovne raznolikosti uvedla tudi na področje knjižnega jezika, s čimer je odpravila avtoritarne monolitske ideale, kot so »ljudsko«, »zgodovinsko pravilno«, »dobri pisatelji« ipd. Pri tem je ključnega pomena spoznanje, da se tudi knjižni jezik mora prilagajati svojim namenom in ostajati v stiku z dogajanjem med uporabniki in se tako razvijati (prav tam: 43).

Kljub temu, da je češka teorija v veliki meri vplivala na slovensko, pa so njune medsebojne razlike vidne ravno v obravnavanju govorne norme, pri čemer je češka jezikovna praksa veliko bolj sproščena od slovenske. V češkem leposlovju ima raba neknjižnega jezika za karakterizacijo oseb ali za označitev drža pripovedovalca dolgo in ustaljeno tradicijo, medtem ko je v slovenskem prostoru takšna raba še do pred kratkim vzbujala nelagodje in kritiko (prav tam: 44). Razvoj knjižnega pogovornega jezika še vedno ni dokončan, saj za razliko od narečij, ki imajo ustaljen jezikovni sistem, pogovorni jezik v zavesti uporabnikov ni tako ustaljen. Poleg tega tudi pri posameznikih ni enoten, ampak ima različne kulturne plasti, kar priča o tem, da smo lahko tudi znotraj maternega jezika pravzaprav večjezični. Tako številna odprta vprašanja pogovornega jezika nekatere navajajo k zaključku, da Slovenci pogovornega jezika še nimamo

(Pogorelec 1965: 138). Opis njegovih značilnosti oz. primerjava s pokrajinskim pogovornim jezikom kaže na to, da še ni povsem izoblikovan kot samostojna jezikovna zvrst, pri čemer zgodovinska dejstva združevalnosti jezika na eni in njegovi večvariantnosti na drugi strani razlagajo tudi še vedno živo narečnost oz. geografsko razslojenost. Regionalnost je še vedno prisotna tako v pisnem kot govornem jeziku, kar kažejo razni forumi, blogi in drugo neposredno e-pisanje, kjer je stilizacija s pomočjo regionalnega celo zaželena, vendar je prav ta tradicionalna regionalna razčlenjenost na Slovenskem preprečevala poenotenje in splošno sprejetost knjižnega jezika, danes pa predvsem izoblikovanje enotnega govornega vseslovenskega knjižnega jezika (Tivadar 2011: 84). Iz tega razloga je mogoče sklepati, da so nerazrešena vprašanja govorne norme in govornega jezika spodbudila jezikoslovce k raziskovanju ravno tega področja slovenskega jezikoslovja, ki se je v zadnjih desetletjih obogatilo s številnimi teoretičnimi razpravami in praktičnimi raziskavami na to temo.

1.1.7 SODOBNI SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK IN JEZIKOVNO NAČRTOVANJE MED 1945 IN 1995

V 19. stoletju je skladno z zahtevo po političnem priznanju slovenske jezikovne skupnosti kot naroda sovpadla tudi zahteva po poenotanju slovenskega knjižnega jezika. Proces ustaljevanja se je začel najprej z vzpostavitvijo in uveljavljanjem enotne pisne norme, medtem ko je ustaljevanje govorne norme za pisno zamujalo vsaj dvajset let. Razlog za to je bil predvsem v nenaklonjenosti zunanjih okoliščin oz. razdrobljenosti slovenske narodne skupnosti znotraj Avstro-Ogrske, v 20. stoletju pa Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, pozneje Jugoslavije. Čeprav razmere v teh različnih upravnih delitvah niso bile vedno enake in je bilo možno predvsem po letu 1918 razviti določeno stopnjo slovenske enojezikovnosti in uveljavljati slovenski jezik na najvišji intelektualni ravni znotraj najvišjih institucij, pa je za slovenski narod bila zlasti neustrezna politična delitev slovenskega jezikovnega prostora na štiri države. To je prizadelo jezikovno skupnost predvsem glede možnosti skupnega jezikovnega načrtovanja, kar se je po letu 1945 spremenilo le toliko, kolikor je v okviru federativne ureditve v povojni Jugoslaviji republika Slovenija dobila državni status (Pogorelec 2008: 77).

Če so prejšnja stoletja slovenski jezikovni prostor zaznamovala z njegovo razdrobljenostjo, status slovenščine pa podrejala drugim jezikom, se je to stanje

spremenilo po letu 1945. Najprej je Republika Slovenija v okviru Jugoslavije dobila povrnjene skoraj vse pokrajine s slovenskim prebivalstvom, ki so po prvi svetovni vojni pripadle Italiji, razen Trsta in Gorice z zaledjem, medtem ko je avstrijska Koroška ostala znotraj meja Avstrije, Porabje pa Madžarske. Na vsem njenem ozemlju je bil ponovno vzpostavljen status slovenskega jezika kot enega od državnih jezikov poveljne Jugoslavije, a s podobnimi omejitvami kot pred letom 1941: v srbohrvaščini so poslovali zvezni organi in ustanove, v njej je potekalo poveljevanje in pouk v vojski, bila je jezik zvezne vojaške uprave, dolgo časa tudi jezik razpravljanja z zveznim parlamentu. Zakonodaja je prav tako bila zapisana v srbohrvaščini, čeprav so uradni listi izhajali v jezikih narodov in so prevodi v te jezike veljali za originale. Tako so se pritiski na slovenski jezik v javnosti kljub na videz njegovemu ustavno dobro urejenemu statusu nadaljevali (Pogorelec 1996: 51–52). Eden takih je bil npr. poskus omejitve slovenščine (in makedonščine) na jezik notranjega republiškega sporazumevanja in uradovanja, ki se je pripravljala leta 1988 z novo ustavo (prav tam: 52), in uveljavitev srbohrvaščine kot nujnega vsedržavnega občevalnega jezika. Čeprav srbohrvaščina ustavno ni nikoli veljala za nadrejeni državni jezik, bi s takim statusom de facto postala prestižni, dominirajoči jezik, vsi drugi jeziki pa bi ji v vsakdanjem sporazumevanju bili podrejeni. Te načrte je preprečila razdružitev Jugoslavije leta 1991, ki je za slovenščino pomenila novo prelomnico (prav tam: 51; prim. Tivadar 2012).

V slovenskem jezikoslovju in širši družbi je bil do 90. let 20. stoletja javni govor in njegovo normiranje sekundarnega značaja. Večinoma je bil kot posnetek pisnega jezika nadzorovano bran, sekundarnega značaja pa je bil tudi v reprezentativnem smislu na državnem nivoju v jugoslovanski skupščini, kjer se slovenski govorci načeloma niso odločali za javni diskurz v slovenščini. To se je spremenilo z osamosvojitvijo in demokratizacijo medijev, ko se je začel pravi razcvet ukvarjanja tudi z govornim jezikom. Pred tem se je znanstveno z artikulacijo glasov ukvarjal France Bezlaj (1939), kar je v 60. letih s svojim intenzivnim delom nadaljeval Jože Toporišič, na podlagi njegove *Slovenske slovnice* pa se je potem v prihodnje večinoma določala ustrezna podoba slovenskega govora. S tem ključnim delom so bile fonetično-fonološke raziskave slovenskega jezika do začetka 3. tisočletja načeloma zaključene, omeniti pa še velja raziskovanje slovenske fonetike v okviru tujih jezikov oz. govornih tehnologij (Komar-Petek-Šuštaršič 1995, Srebot Rejec 1988, Vitez 1995) (Tivadar 2012a: 587–588).

Po razpadu Jugoslavije in z ustanovitvijo samostojne Republike Slovenije leta 1991 se je spremenil tudi status slovenskega jezika. V 11. členu ustave je določen kot uradni jezik Republike Slovenije, s čimer je postal edini uradni jezik v državi: besedila vseh treh vej oblasti so v slovenščini, v njej poteka tudi govorno razpravljanje. Kot uradni jezik se ne rabi le v notranji komunikaciji, ampak se izkazuje tudi navzven v stiku z drugimi državami. S statusom uradnega jezika pa je povezana tudi njegova vloga v javnosti, tj. v znanosti, gospodarstvu, šolstvu, kulturi, medijih in v športu (Pogorelec 1996: 52), v procesu globalizacije pa se kot celovit jezik navzven odpira drugim jezikom, med njimi tudi angleščini. Razvoj le-te je svojevrsten in dinamičen, zato ji v razpravi namenimo naslednjih nekaj strani.

1.2 NORMA GOVORJENEGA JEZIKA IN RAZVOJ ANGLEŠKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

1.2.1 OBDOBJE STARE ANGLEŠČINE

Oblikovanje angleškega jezika sega v čas najzgodnejših migracij iz zibelke indoevropskega prostora na zahod, ki so ga poselila keltska plemena. Le-ta so sicer naseljevala številna področja, njihov jezik pa je bil v dobi pred pokristjanjevanjem razširjen tako v osrednji kot zahodni Evropi. Britanske otoke so naselili gelski in bretonski Kelti – prvi Irsko, od koder so se razširili na Škotsko in Otok Man, slednji pa Britanijo oz. njen rodovitnejši južni del. Že leta 55 pr. n. š. je Britanijo zavzel Julij Cezar, čeprav se je pravi učinek okupacije pokazal šele stoletje kasneje pod Klavdijevo vladavino, ki je romanizirala Bretonce in tako vplivala tudi na jezik (Trobevšek Drobnak 2009: 2). Rimske legije so zapustile Britanijo leta 410 in tako prepustile Bretonce njihovim 'neciviliziranim' severnim rojakom, zaradi česar so se Bretonci obrnili po pomoč h germanskim plemenom, natančneje k Anglom, Sasom in Jutom. Germanska plemena so se sčasoma obrnila proti Bretoncem, ki so se pred njimi umaknili v Wales in Cornwall, nekateri pa so celo prečkali kanal do Bretanje v severnozahodni Franciji. Juti so tako poselili jugovzhodni del Anglije oz. Kent, Sasi preostanek ozemlja južno od Temze, Angli pa široko področje severno od Temze vse do škotskega višavja. V obdobju naslednjih 150 let so germanska plemena oblikovala sedem kraljevin: Kent, Essex, Sussex, Wessex, Vzhodno Anglio, Mercio in

Northumbria. Kent je kmalu postal kulturno in ekonomsko središče, kralj Edelbert pa je do konca 6. stoletja zavladal vsem sedmim kraljevinam. Kasneje v 7. in 8. stoletju je nadvlado prevzela Northumbria, za njo Mercia in končno kraljevina Wessex (prav tam: 3).

Jezik germanskih plemen je danes znan kot anglosaščina, ki so ga jezikoslovci glede na kasnejši razvoj angleškega jezika poimenovali stara angleščina. V rabi je bila vse od naselitve germanskih plemen do približno leta 1100 oz. časa normanske invazije leta 1066. Ni bila enotna, njena narečja so sovpadala s področji, ki so jih naseljevala različna plemena: kentsko narečje so govorili Juti v Kentu, saško Sasi v Wessexu, Essexu in Sussexu, Angli pa pripadajoči narečji v kraljevini Mercia in Northumbria. Prestiž posameznih narečij se je spreminjal glede na politično moč njihovih govorcev, ko pa je leta 828 Winchester postal glavno mesto Anglije, je zahodno saško narečje postalo najpomembnejše narečje stare angleščine. Od takrat naprej so bili vsi spisi zapisani v tem narečju, vključno z Beowulfom, ki je bil izvirno zapisan v narečju Anglov.

Prvi staroangleški zapisi in rokopisi segajo v 5. in 6. stoletje n. š. in so iz obdobja pred prihodom Anglosasov. Zapisani so v runah, črkopisu Severne Evrope na področju Skandinavije, današnje Nemčije in britanskega otočja, iz katerega je slabo razvidna narava takratnega jezika. Obdobje književnega ustvarjanja, ki danes predstavlja vir znanja o stari angleščini, je nastopilo šele s prihodom rimskih misijonarjev. Hitra rast novih samostanskih središč je povzročila produkcijo latinskih rokopisov, ki so jih sestavljali predvsem biblijski in drugi verski spisi. Zaradi pospešenega književnega ustvarjanja v 7. stoletju so kmalu bili zapisani tudi prvi staroangleški teksti, ki so večinoma bili prevodi iz latinščine, razni napisi in pesmi (Crystal 1995: 9–10), svoj vrhunec pa je staroangleška književnost doživela že v 9. stoletju, tudi po zaslugi kralja Alfreda, ki je bil velik podpornik pisanja in izobraževanja v domačem ljudskem jeziku (Trobevšek Drobnak 2013: 10). Posebno mesto v staroangleški pisni tradiciji ima zbirka tekstov imenovana Anglosaška kronika (*the Anglo-Saxon Chronicle*). Gre za zbirko besedil z različnim krajem in časom nastanka, njena posebnost pa je ta, da pokriva dolgo časovno obdobje (od leta 1 pa vse do 11. oz. 12. stoletja) in da je za razliko od podobnih evropskih zbirk, ki so bile zapisane v latinščini, ta zapisana v staroangleščini (Crystal 1995: 15). Sodobnim govorcem angleškega jezika stara angleščina zgleda in zveni tuje, saj so njene glasoslovne, leksikalne in slovnične lastnosti imele germanske

značilnosti, manjkale pa so tudi besede latinskega in francoskega izvora, ki sestavljajo tako velik del današnjega angleškega besedišča (Trobevšek Drobnak 2009: 4).

Še pred latinsko-francoskim vplivom na angleški jezik je za njegov razvoj bila pomembna vikinška osvojitve britanskega polotoka, ki pa jo je kralj Alfred uspešno obranil po tem, ko je osvojil London. Mnogo Skandinavcev se je svojemu jeziku odreklo, veliko pa jih ga je uporabljalo poleg angleškega, zlasti tisti v dvojezičnih zakonskih skupnostih. Čeprav je angleščina sčasoma prevladala, je bil vpliv skandinavščine velik, zlasti v severnih pokrajinskih in nestandardnih različicah angleškega jezika (prav tam: 11–12).

1.2.2 OBDOBJE SREDNJE ANGLEŠČINE

1.2.2.1 *Normanska invazija in podreditev angleščine*

Prelomna sprememba, ki je vplivala na angleški jezik, je prišla z normansko invazijo leta 1066, ko je Viljem Osvajalec, normanski vojvoda, napadel in si podjarmil angleško krono. Poleg kralja Harolda, ki je umrl na bojišču, je dal usmrtiti preživelo angleško plemstvo, tako da je Anglija ostala brez višjega sloja, ki ga je nadomestil francoski višji sloj. Visoki položaji znotraj vlade in Cerkve so tako pripadli francosko govorečim Normanom, veliko ljudi različnega socialnega porekla je prišlo iz Francije v Anglijo v želji po boljšem življenju. Vse to je pomenilo, da je naslednjih dvesto let bila francoščina jezik notranjega sporazumevanja med višjimi sloji, obvladali so jo tudi Angleži zaradi prednosti, ki jih je le-ta prinašala. Tudi književnost je v tem času bila zapisana v francoščini (prav tam: 13–14), zlasti pomenljiva je odsotnost tradicije kontinuiranih zgodovinskih spisov v domačem jeziku kot npr. v Anglosaški kroniki, ki jo je latinščina odpravila in ki se ni več pojavila vse do 15. stoletja (Crystal 1995: 34). Sam angleški jezik je tako doživel številne spremembe, saj so ga podrejeni status, prekinjena pisna tradicija in potreba po dvojezičnem sporazumevanju med različnimi sloji popolnoma preoblikovali. Germansko besedišče so izpodrinile besede francoskega izvora, germanska slovnična obrazila so zamenjale opisne zgradbe, samostalniške in glagolske paradigme pa so se poenotile in popreprostile (Trobevšek Drobnak 2013: 10).

1.2.2.2 Ponovna oživitev angleščine

Ponovni vzpon je angleščina doživela v 13. stoletju, ko je anglonormansko plemstvo prihajalo v vedno večje spore s francoskim kraljem. Sovražnosti so dosegle vrhunec v stoletni vojni med Anglijo in Francijo, ki je trajala od leta 1337 do 1453 (prav tam: 10). Že pred tem pa je bilo splošno vzdušje znotraj angleškega prostora francoskemu jeziku in njegovim predstavnikom nenaklonjeno. Vladajoča francosko govoreča dinastija Plantagenetov med ljudstvom ni bila priljubljena, pritožbe proti Henrik III. so bile izražene že na začetku 13. stoletja. Tako je angleščina našla svojo pot nazaj med uporabnike najprej v Cerkvi, saj so bila številna besedila z versko vsebino, npr. homilije, traktati in življenjepisi svetnikov, zapisana v angleškem jeziku. Kuga, ki je leta 1348 zdesetkala prebivalstvo, je povzročila, da je zaradi pomanjkanja delovne sile v ospredje prišlo angleško govoreče prebivalstvo. Le-to je moralo poprijeti za različna dela, med drugim je prevzelo tudi delo v samostanih, tako da je poučevanje angleščine bilo uvedeno v šole, prišlo pa je tudi do porasta v številu prevodov iz latinščine in francoščine in v številu besedil za poučevanje obeh jezikov (Crystal 1995: 34). Številna dejanja govorijo o rabi angleščine kot simbolu podpore angleški kroni tudi med višjimi sloji, npr. zahteva londonskega župana za uvedbo angleščine na sodiščih, odprtje parlamenta leta 1362 v angleščini in leta 1404 kronanje Henrika IV. v angleščini (Trobevšek Drobnak 2009: 14). Vse to priča o tem, da je angleški jezik, tudi zaradi močne pisne in ustne tradicije vzpostavljene do 11. stoletja (Crystal 1995: 31), preživel in bil celo uveden kot uradni jezik Anglije, a je bil zaradi omenjenih vplivov francoščine tako spremenjen, da ga jezikoslovci danes imenujejo srednja angleščina, obdobje njegove rabe pa je trajalo od normanske invazije do konca 15. stoletja, ko je dinastijo Plantagenetov na prestolu zamenjala dinastija Tudorjev (Trobevšek Drobnak 2009: 14–15).

Jezik srednje angleščine je poln francoskih značilnosti, največ teh pa se je ohranilo v besedišču, katerega 50 % danes sestavljajo besede francoskega izvora. Izvor besed z različnih področij kaže, da so francoski priseljenci zavzemali višje položaje, jezik, ki so ga pri tem uporabljali, pa se je vse do danes ohranil predvsem v upravi, sodstvu, vojski in cerkvi. Če poleg besed francoskega izvora obstajajo tudi anglosaške ustreznice, gre pri tem ponavadi tudi za pomenske razlike, saj angleške izražajo več čustvenega naboja in manj uradnosti (prav tam: 16).

Tako kot stara angleščina tudi srednja angleščina ni bila enotna in je bila sestavljena iz več narečij. Staroangleška narečja so se po prihodu Normanov razvila v srednjeangleška, pri tem pa dobila nova imena: narečja Anglov na severu so se preimenovala v srednjeangleška severna narečja, narečje Mercie v srednjeangleško midlandsko narečje, ki sta ga sestavljali zahodno in vzhodno midlandsko narečje, saška in kentska narečja pa so postala srednjeangleška južna narečja (prav tam: 19). Od vseh naštetih je najprestižnejše postalo vzhodno midlandsko narečje, ki se je govorilo na območju med Oxfordom, Cambridgeom in Londonom, slednji pa je tako postal tudi kulturno in politično središče. K povzdignjenju Londona in pripadajočega narečja sta veliko pripomogla John Wycliffe in Geoffrey Chaucer. Prvi je bil avtor prvega prevoda Biblije v angleščino leta 1388, čeprav je bil zaradi tega dejanja obsojen krivoverstva. Drugi je bil visoko cenjen književnik, ki predstavlja prerojenje angleščine kot jezika visoke književnosti (prav tam: 20) in bogat vir srednjeveške angleške slovnice, besedišča in govorjenega jezika. Čeprav njegovo najbolj znano delo *Canterburyjske zgodbe* ne moremo opredeliti kot vodnik za tedanji govorni jezik, saj gre za spretno oblikovan pisni jezik, pa je Chaucerju uspelo ujeti značilnosti živih govorcev in izraziti naravne pogovorne karakteristike njihovega govora (Crystal 1995: 38). To besedilo izraža govorjene prvine vsakdanje angleščine, ki so jo uporabljali ljudje z različnim družbenim zaledjem, od vitezov do kmetstva. Poleg Chaucerja je bil za razvoj angleščine pomemben tudi William Caxton, pisec, prevajalec in založnik, ki je natisnil in izdal njegovo delo. Leta 1476 je ustanovil prvo tiskarno v opatiji Westminster v Angliji, njegova odločitev, da tiska dela zapisana v londonskem oz. jugovzhodnem angleškem narečju, pa je pomembno vplivala na angleški pravopis (Trobevšek Drobnak 2009: 20).

1.2.2.3 Prvi koraki k standardizaciji

Že v obdobju srednje angleščine je prišlo do prvih standardizacijskih jezikovnih postopkov, čeprav danes ni dokazov o neposredni povezanosti med zahodnosaskim, staroangleškim pisnim in današnjim sodobnim standardom. Po normanski invaziji se je politično središče iz Winchestra preselilo v London, pomembne srednjeangleške jezikovne težnje pa so povezane ravno z njegovo družbeno, politično in tržno močjo. V 15. stoletju je tako začela nastajati pisna knjižna angleščina, na podlagi takratnih

narečnih značilnosti pa je danes mogoče opisati nekaj posameznih dejavnikov, ki so vplivali na njeno oblikovanje.

Pred koncem 14. stoletja se je najprej pojavila regionalna različica knjižne angleščine, ki je temeljila na narečjih področja Srednji Midland (*Central Midland*). Najdemo jo predvsem v ohranjenih Wycliffovih rokopisih, kot so pridige, trakti, molitve, pesmi in različice Wycliffove Biblije, pa tudi v raznih sekularnih besedilih. Lolardi, pripadniki Wycliffove teologije, ki so bili takrat obravnavani kot krivoverci, so standard te različice razširili vse do jugozahoda Anglije in ga tako utrdili, a dolgoročno vseeno ni mogel tekmovati s številčnostjo knjižne produkcije v Londonu, čeprav je njegov vpliv na londonski standard nezanemarljiv. Do polovice 14. stoletja je tako že viden porast standardizacijskih postopkov v Londonu, čeprav je bilo mesto z narečnimi vplivi s področij Essex in Middlesex svojevrsten hibrid. Majhno število rokopisov, napisanih pred letom 1370, kaže na poenotenje pravopisa, kasnejši številčnejši in različnejši rokopisi pa vključujejo tudi delo Chaucerja in Langlanda. Ta besedila predstavljajo londonsko angleščino okrog leta 1400, čeprav jih je glede na razlike, ki jih izkazujejo, nemogoče imenovati za standard v kakršnem koli pravem smislu. Tudi Chaucerjeva angleščina, velikokrat obravnavana kot predhodnica knjižne angleščine, ne predstavlja standarda, saj je malo verjetno, da bi pesniška raba kakorkoli vplivala na dejansko splošno jezikovno rabo. Kljub temu pa ne moremo zanikati Chaucerjevega književnega vpliva na povezovanje pisne londonske angleščine s prestižem.

Najodločilnejši dejavnik pri oblikovanju knjižne pisne angleščine je bilo oblikovanje Londona kot političnega in trgovskega središča, kjer so na standardizacijo norme najbolj vplivala besedila, nastala v upravah londonskega sodišča. V Londonu se je začela plodovita dejavnost rokopisnih prepisovanj, pri čemer je med sodnimi uradniki nastal enoten standard, le-tega pa so kmalu prevzeli tudi drugi pisci in književni ustvarjalci. Caxtonova tiskarna v Westminsteru in njegova izbira londonskega govora kot norme je samo še utrdila status londonskega standarda knjižne angleščine, imenovanega tudi *Chancery Standard*, ki se je v 15. stoletju z uveljavitvijo tiska razširil na ozemlje skoraj celotne monarhije, razen na sever, kjer so severna narečja dlje obdržala svojo drugačno pisno identiteto. Vse to je vplivalo na vrednotenje posameznih narečij, ki je izpričano že v tem času, saj na več literarnih mestih zasledimo postavljanje londonskega narečja oz. narečja dvora nad vsa druga, zlasti severna (Crystal 1995: 54–55). Zametki knjižne angleščine segajo v 15. stoletje, pri čemer je središče monarhije z vplivi bližnjih regij

odigralo pglavitno vlogo. Podoben vpliv kot podlaga knjižnemu jeziku je za slovenščino kontinuirano od leta 1550 predstavljala Ljubljana, ki pa je pravo središče postala šele po letu 1919, tradicija samoumevnega javnega nastopanja v slovenščini pa je z angleško neprimerljiva, saj je angleščina v javnem jezikovnem prostoru prisotna vsaj od teh prvih poskusov standardiziranja pisne angleščine v 15. stoletju, medtem ko je prestižna raba slovenščine z univerzitetnostjo, prisotno slabih sto let, in državnostjo, komaj dvajset, zelo mlada (Tivadar 2012b: 17).

1.2.3 OBDOBJE SODOBNE ANGLEŠČINE

1.2.3.1 *Renesansa in vpliv latinščine*

Leto 1500 se smatra za začetek razvoja sodobne angleščine, ko je na družbene in jezikovne spremembe najbolj vplival razpad Bizantinskega cesarstva na vzhodu, Kolumbovo odkritje Amerike in reformacija z uveljavitvijo tiskanja knjig. Če je v Evropi do leta 1500 skupno število izdanih knjig znašalo 35.000, je bilo v obdobju med 1500 in 1640 samo v Angliji izdanih 20.000 knjig. To priča o moči knjige, ki je v tem obdobju omogočila naglo širitev izobraževanja med srednjim slojem, kar je sprožilo pisanje v domačem jeziku. V tem času je večina evropskih narodov dobila svojo prvo tiskano knjigo – ponavadi prevod Biblije – ter slovnico in slovar (Trobevšek Drobnak 2009: 21).

Poleg pisanja v domačem jeziku pa je v takratni renesančni družbi prevladovala raba klasične grščine in latinščine, zlasti slednja je bila izrazno sredstvo evropskih intelektualcev in Katoliške cerkve vse od srednjega veka naprej, a se je njena funkcija v obdobju renesanse spremenila – čista, klasična latinščina, kakršno so uporabljali Vergil, Ovidij, Horacij in Ciceron, je postala zgled popolnega jezika, ki ga je treba braniti pred popačenji sodobnega in kasnejšega časa. Angleška učenjaka Thomas More in Francis Bacon sta zavračala rabo srednjeveške latinščine, a sta priznavala tudi okornost svojega maternega jezika (prav tam: 21–22). Predvsem je manjkalo angleško besedišče, ki bi pravilno poimenovalo nove koncepte, tehnike in izume, ki so nastajali po vsej Evropi, zato so si ga pisci izposojali iz drugih jezikov. Večina besed je takrat bila vzeti iz latinščine, dobro število tudi iz grščine, francoščine, italijanščine, španščine in portugalščine. S širjenjem raziskovanja področij izven Evrope pa je v angleščino vdrlo

besedišče iz številnih drugih jezikov, vključno z jeziki severnoameriških, afriških in azijskih domorodcev (Crystal 1995: 60). Angleško besedišče se je tako širilo, saj so za iste pojme lahko soobstajale besede tako domačega oz. anglosaškega izvora kot francoskega in latinskega. Samo v času renesanse je angleščina sprejela 10.000 do 20.000 novih besed, a se je to z nastopom Tudorjev na prestol spremenilo (Trobevšek Drobnak 2009: 23–24).

1.2.3.2 Rivalstvo stilov

V času vladavine Tudorjev lahko govorimo o določeni izolaciji Anglije, kljub internacionalizaciji trgovine in izobrazbe, saj je Henrik VIII. zavrnil Rim in Katoliško cerkev kot vrhovne voditelje, njegova hči Elizabeta I. pa je vodila monarhijo v številne spopade s Francijo in Španijo. Vse to je vplivalo na drastično spremembo v dojemanju angleške otoške identitete, kar je pripeljalo do zavračanja sposojanja besed iz drugih jezikov. V javnosti sta se na podlagi tega oblikovala dva različna stila rabe angleščine: prvi, imenovan »inkhorn«, je bil bogat s tujimi in sofisticiranimi besedami, drugi, imenovan »plainess«, pa s preprostejšimi izrazi in kot tak nasproten »inkhornu«. Kot je komentiral eden od angleških piscev, je v družbi med nekaterimi obstajala tako močna tendenca po uporabi sofisticirane in potujčene angleščine, da so popolnoma pozabili na svojo domačo angleško govorico. Po drugi strani pa je ravno rivalstvo med obema stiloma prispevalo k obogatitvi angleščine, saj je skoraj vsaka beseda lahko bila uporabljena kot katera koli besedna vrsta. V elizabetinski dobi je sicer bilo skovanih veliko jezikovnih izumov, da bi zadostili določenim potrebam, kar priča o kulturni zavesti in pogumu Angležev tedanje dobe, še posebno velik doprinos k angleščini pa je naredil William Shakespeare, eden najslavnejših angleških in svetovnih književnikov (prav tam: 25).

Shakespeare je uporabljal različico narečja Midland in premogel enega najbogatejših besednjakov med angleškimi pisci. Posluževal se je obeh zgoraj omenjenih stilov, pri čemer je uporabljal nekatere besede, ki so bile relativno nove in zapisane nedavno, nekatere pa je skoval sam, ki so v angleško besedišče tako vstopile šele z njegovimi deli. Njegove številne jezikovne izume zaznamuje igrivost, kako globok pečat pa je pustil v splošnem, kažejo fraze, ki so se do danes ohranile v angleščini kot splošna rekla (prav tam: 25–26).

1.2.4 STANDARDIZACIJA ANGLEŠČINE

1.2.4.1 Biblija

Kljub takšnemu posameznemu vplivu na angleški jezik, kot je bilo Shakespearjevo ustvarjanje, pa ga je največ še vedno izkazovala dejavnost prevajanja Biblije. Nekateri njeni deli so prvič bili prevedeni v angleščino že v času kralja Alfreda v 9. stoletju, resnični razcvet pa je prevajanje doživelo v 16. stoletju. Pred Henrikovo prekinitvijo odnosov z Rimokatoliško cerkvijo je ta dejavnost bila obsojana s strani cerkvenih oblasti in za marsikoga tudi življenjsko nevarna, saj ljudski jeziki naj ne bi bili primerni za ubeseditev božje resnice. Po vzpostavitvi Anglikanske cerkve se je to spremenilo, tako da je Biblija doživela številne prevode, ki so vsi bili prave knjižne uspešnice, a je hkrati s tem prihajalo tudi do nesoglasij med Anglikanci in Puritanci, dvema frakcijama znotraj Anglikanske cerkve. Da bi zgladili spore in poenotili poglede na vsebino Biblije, je bila predlagana nova izdaja, ki jo je podprl in potrdil Jakob I. Angleški, najmogočnejši evropski protestantski kralj, ki je uveljavil novo ime monarhije Velika Britanija. Številni prevajalci so se pri svojem delu oprli na takratne prevode Biblije in njihove izvirnike, tako da je leta 1611 bila izdana redigirana Biblija, imenovana Biblija kralja Jakoba. Ta je bila splošno sprejeta v vseh delih kraljestva in tako prispevala k uveljavitvi londonskega narečja, ni ji pa uspelo zgladiti sporov med Anglikanci in Puritanci. Slednji so se še vedno sklicevali na verzijo Biblije, imenovano Ženevska Biblija, in se demonstrativno izselili iz monarhije v Ameriko, kjer so postavili temelje kasnejši novi družbi in jeziku (Trobevšek Drobnak 2009: 27–28).

Kljub vsem prevodnim aktivnostim, ki so vplivale na angleški jezik in vodile k njegovi standardizaciji, je znotraj njega še vedno vladal kaos raznolikosti in neenotnosti, ki ga je sprožila znanstvena in socialna revolucija v 17. stoletju (prav tam: 28). Vse od leta 1500 naprej je angleščina ohranila svojo pisno podobo in slovnično zgradbo, glasovno pa se je močno spremenila (Trobevšek Drobnak 2013: 10). Na koncu srednjeangleške dobe je prišlo do spremembe v izgovorjavi, ki je tako močno vplivala na samoglasniški sistem, da so jo jezikoslovci poimenovali veliki samoglasniški premik (*the Great Vowel Shift*). Kljub očitnemu koraku k standardizaciji pisne angleščine, ki jo je spodbujala dejavnost sodnih uradnikov, je v pravopisu vseeno prihajalo do neenotnosti. Tako je že konec 16. stoletja Richard Mulcaster, angleški učitelj in učenjak, pozval k trdnejši regulaciji pravopisa, ki je kljub pojavu tiska oz. prav zaradi njega (p)ostajal neenoten. Številni

tiskarji so namreč bili tujci, ki so besede zapisovali po vzoru lastnega maternega jezika, veliko natisnjenega materiala je bilo jezikovno nepregledanega in neurejenega. Mulcaster je v svojem delu *Elementarie* oblikoval seznam skoraj devet tisoč besed in njihovega priporočljivega zapisa, kar je pomembno vplivalo na pravorečje in slovnico. Predvsem samoglasniki so v svojem zapisu postali bolj predvidljivi (npr. raba dvojnih samoglasnikov kot v besedi *soon* in tihega *e*-ja za označevanje dolžine kot v besedi *name*; tudi raba dvojnih soglasnikov za označevanje predhodne samoglasniške kračine kot v besedi *sitting*), pri čemer je velik napredek predstavljala standardizacija rabe *u* in *v*, podobno tudi *j* in *i*. Sprva sta bila *u* in *v* zamenljiva, potem sta se razlikovala glede na položaj v besedi, pri čemer se je *v* zapisoval na začetku, *u* na sredini besede. Po letu 1630 sta po vzoru kontinentalne rabe prevzela stalno fonetično kakovost in delitev na *v* kot soglasnik in *u* kot samoglasnik.

V 17. stoletju je tako bilo izdanih veliko pravopisnih priročnikov, ki so vplivali na tisk. V šolske knjige so bili vključeni sezname enakoglasnic, kot sta npr. *made* in *maid*, in nepravilnih zapisov, ki so se jih učenci morali naučiti na pamet. Velik pritisk za standardizacijo se je nadaljeval od prvih slovarjev leta 1604 naprej, tako da je do sredine 17. stoletja prišlo do regulacije tiska, zaradi hitro spreminjajoče se izgovorjave pa je prišlo do prepada med govorom in njegovim zapisom. Nastal je novi sistem, v katerem so pravopisne napake lahko bile razložene, vendar ne predvidene, tako da je splošna družbena toleranca do raznolikosti v pravopisu kmalu izginila (Crystal 1995: 66–67).

1.2.4.2. Jezikovni priročniki in dogmatizacija

Takšen hiter in nesluten razvoj jezika je s sabo prinesel tudi negotovost v zvezi s smerjo nadaljnjega razvoja. Do konca 17. stoletja se je tako izoblikovalo nelagodje v zvezi s hitrim jezikovnim spreminjanjem, kar je nekatere kritike navedlo na oznako angleškega jezika kot divjega, pokvarjenega, robatega in barbarskega. Številni strokovnjaki so pozivali k ustanovitvi angleške Akademije, ki bi naj enkrat za vselej opravila z jezikovnimi nečistostmi, najbolj očitno pa se je tega poziva lotil pisec Jonathan Swift, ki je izpostavil problem naglih jezikovnih sprememb in knjižne angleščine ter obsodil modnosti ter nered v pravopisu, ki so jo kvarili (Crystal 1995: 72–73). Kljub predlogom o ustanovitvi Akademije za angleščino pa do tega nikoli ni prišlo, saj je splošno

prepričanje bilo, da jezik ni statičen in da je standard podvržen spremembam, kar je med drugim zagovarjal tudi Samuel Johnson, pisec prvega angleškega slovarja (prav tam: 73).

Angleški jezik, ki je nujno rabil enojezični slovar, ga je dobil leta 1755 z Johnsonovim *A Dictionary of the English Language*. Nekaj slovarjev je bilo napisanih že pred tem, prvi leta 1604, a je ta s 40.000 gesli in 114.000 primeri rabe bil prvi resen in omembe vreden slovar. Johnsonu je pomagalo šest asistentov, med njimi pet Škotov, od katerih je bil eden celo strokovnjak za argo, in en Anglež (Trobevšek Drobnak 2009: 29). Z njegovim delom je angleščina dobila dokončno knjižno podobo (Trobevšek Drobnak 2013: 10).

Do polovice 18. stoletja so se razrasle težnje po ureditvi angleških slovničnih in pravopisnih pravil, kar predstavlja Johnsonov slovar. Na podlagi sistematizacije pravorečja in besedišča se je pozornost zdaj zaobrnila k slovnici, ki so jo jezikoslovci poskusili prvič zamejiti v njej lastne okvirje (Crystal 1995: 78). Nekaj orisov slovnice je znanih že pred 18. stoletjem, a so ti temeljili na latinski slovnici in bili zapisani v latinščini za potrebe poučevanja tujcev ali za omogočanje učenja latinščine (Trobevšek Drobnak 2009: 29). Že takrat so se pojavili prvi dvomi, kateri smeri slediti, domači angleški ali latinski, ki so spet postali aktualni v drugi polovici 18. stoletja, ki označuje novo obdobje zanimanja za angleško slovnico. Vse od 1750 do 1800 se je pojavilo več kot dvesto del, ki so se osredotočala na slovnico in retoriko, od katerih sta nedvomno bili najvplivnejši deli škofa Roberta Lowtha *Short Introduction to English Grammar* (1762) in Lindleyja Murrayja *English Grammar* (1794). Obe slovnici sta doživeli številne izdaje in imeli ogromen vpliv v šoli, zlasti v Združenih državah. Predstavljata generacijo intelektualnega despotizma in dogmatskih stališč ter vir večine polemik v zvezi z angleško slovnico, ki vzbujajo pozornost še danes. Deli Lowtha in Murrayja ter vsa ostala, ki so nastala pod njunim vplivom, predstavljajo pojem 'tradicionalne slovnice', kot so ga poimenovali jezikoslovci v 20. stoletju, in čas, ko so prvič nastali predpisi 'pravilne' rabe slovnice. Predmet teh slovnice je bil obravnavan s filozofskih, logičnih, estetskih, zgodovinskih in včasih tudi jezikoslovnih stališč, pri čemer je najbolj pretresalo vprašanje, ali naj slovnica in slovar odražata rabo in opisujeta ter analizirata trenutna udejanjanja ali pa naj vrednotita rabo s predpisom določenih oblik kot pravih oz. prepovedjo nekaterih kot nepravilnih (Crystal 1995: 78–79). V zadnjih desetletjih 18. stoletja je prevladalo slednje stališče, tj. predpisovanje in vrednotenje

oblik kot pravih oz. nepravih, pri čemer so zagovorniki tega stališča izhajali iz prepričanja, da je jezikoslovne obravnave vreden samo formalni jezik najboljših govorcev in piscev, svoje gradivo pa so pogosto jemali iz književnih, verskih in strokovnih virov. Obravnavo vsakdanjega govora so zanemarili in obsodili za nepravilnega, kar je za jezik večine angleških učencev pomenilo, da ni bil deležen pozitivne ocene pri slovničnem pouku, zaradi česar se jim je zdel jezikovni pouk odtujen, občutek neobvladovanja lastnega jezika pa se je okrepil (prav tam: 192–193). Kljub vehemenci zagovornikov tega stališča pa je le-to bilo deležno prav iste silovitosti napadov njegovih nasprotnikov. Tako ne preseneča, da so se takšna neomajna prepričanja redno pojavljala v zgodnjem 19. stoletju v časopisih, pismih in tudi leposlovju (prav tam: 78–79).

S plodovitim slovarskim, slovničarskim, pravopisnim in pravorečnim delom je tako prišlo do uveljavitve knjižne angleščine (Trobevšek Drobnak 2009: 30), ki jo danes označujemo kot eno od variant angleškega jezika in ki jo določajo njene prepoznavne, splošno označene kot prestižne, slovnične, leksikalne in pravopisne lastnosti, od katerih je najprepoznavnejša geografska nevtralnost. Danes se v Veliki Britaniji pojem standarda povezuje predvsem z oblikovanjem primerne kurikuluma za predmet angleščine v osnovnih in srednjih šolah, ki bi primerno opisal in predpisal rabo tako knjižnih kot neknjižnih oblik angleškega jezika. Na mednarodni ravni pa se pojem standarda pojavlja v debatah, kateri standard angleško govorečih držav izbrati za poučevanje angleščine kot tujega jezika.

Če se po definicijo, kaj danes predstavlja pojem knjižna angleščina, obrnemo v oxfordski jezikovni podatkovnik *The Oxford Companion to the English Language* (1992), nas urednik pomenljivo nagovori, da stopamo na minsko polje, saj gre za široko rabljen termin, ki se upira enoznačnemu definiranju, vendar ga izobraženci uporabljajo na takšen način, kot da točno vejo, kaj označuje. Na podlagi definicij, ki se pojavljajo v angleški literaturi, kaj pomeni knjižna angleščina, pa lahko izluščimo nekaj njenih ključnih značilnosti. Prva je predvsem ta, da je knjižna angleščina ena od različic angleščine, ki ima zelo specifično vlogo. Nekateri jo imenujejo dialekt, vendar takšen, ki nima svoje lokalne podlage in je tako geografsko nevtralen, saj nič od njegovih slovničnih in leksikalnih značilnosti ne izdaja, iz katerega konca dežele prihaja. Jezikovne značilnosti knjižne angleščine povezujemo predvsem z njeno slovnico, besediščem in pravopisom, ne z izgovorjavo, saj se knjižna angleščina lahko govori z

različnim naglasom, tudi z najprestižnejšim, kot je v Veliki Britaniji RP-naglas oz. *Received Pronunciation*. Knjižna angleščina se povezuje s pojmom prestiž kot s socialnim konceptom, ki lahko izvira iz družbenega položaja, materialne preskrbljenosti, politične moči ali izobrazbe. Za prestižno jo prepoznavajo odrasli člani jezikovne skupnosti, kar jih spodbuja v njihovi želji, da se je učijo. Je tudi tista različica angleščine, ki je sredstvo komunikacije vodilnih družbenih institucij, kot so vlada, sodstvo in mediji, in ki je na podlagi tega postavljena v središče širše družbene debate o jeziku. Zaradi takšne široke rabe je kar najširše razumljena in sprejeta med uporabniki, čeprav ne med vsemi enako, saj kljub temu, da je razumljena, je le redko uporabljana. Le manjšina prebivalstva, kot so npr. radijski in televizijski napovedovalci, jo dejansko uporablja, ko govori, večina pa za vsakdanje sporazumevanje uporablja regionalno različico angleščine ali pa mešanico knjižne in regionalne angleščine, medtem ko z oznakami »BBC English« ali »the Queen's English« označuje 'čisto' obliko knjižne angleščine, s čimer sugerira tudi njene uporabnike. V splošnem je torej knjižna angleščina v angleško govoreči državi različica angleščine, prepoznavna po svojih slovničnih, leksikalnih in pravopisnih značilnostih, ki nosi največji prestiž in je najširše razumljena, a jo uporablja manjšina jezikovnih uporabnikov (Crystal 1995: 110).

Z uveljavitvijo knjižne angleščine je prišlo tudi do uzaveščanja lastnosti o naravi in rabi jezika. V odnosu do knjižne angleščine je vse več 'običajnih' uporabnikov postajalo občutljivejših do obsega raznolikosti, ki so obstajale med njimi, in do socialnih odtenkov, povezanih z različno rabo jezika. Z razvojem jezikoslovja in primerjalne filologije so v ospredje prihajali tudi drugi predmeti jezikovnega raziskovanja, od narečij in zgodovine jezika do raznih jezikovnih reform in špekulacij o njegovi prihodnosti. Z vedno večjim zanimanjem za govor vsakdanjih ljudi pa se je krepil občutek velike razdalje med jezikoslovnim znanstvenim udejstvovanjem in jezikovno resničnostjo (prav tam: 86).

Z intenzivno britansko kolonizacijo drugih območij po svetu, ki je dosegla svoj vrhunec konec 19. stoletja, in z oblikovanjem Združenih držav, ki so kmalu postale vodilna ekonomska velesila, je angleščina postala svetovni jezik, danes prisotna na vseh kontinentih znotraj vseh treh največjih oceanov (prav tam: 106). Posledično se tako odpirajo pomembna sociolingvistična vprašanja ne samo v državah, kjer se angleščina govori kot prvi jezik, ampak predvsem tudi v državah, kjer se govori kot drugi ali tuji jezik in prihaja v stik z uradnim jezikom, tudi s slovenščino.

2. SODOBNO POJMOVANJE GOVORNE NORME

Slovenecem se je javni prostor za rabo slovenščine odprl razmeroma pozno, uporabniki pa so vanj vstopili z različnimi govornimi navadami in jezikovno kompetenco v knjižnem jeziku. Tudi pojmovanje estetskega jezika je bilo različno, je pa že v 19. stoletju tako v pisnih kot govornih besedilih postopoma prehajalo od izumetničenega jezika h govoru približani knjižni izreki (Pogorelec 2008: 82).

Zahteva po sprostitvi govorne norme se je uresničila najprej v petdesetih letih v gledališčih, kjer so si prizadevali za uveljavitev pogovornega jezika za gledališče in film, nato pa se je začela dolga razprava, ki je odprla vprašanja novega pojmovanja govorjenega jezika in v kateri je sodelovala tako jezikoslovna stroka kot širša javnost (prav tam: 83–84). Danes imamo zapisano teoretsko potrditev v poimenovanju in opisu norme v slovenskem pravopisu in slovnici, ki pa je zgolj shematična, saj praktična udejanjanja govorjenega jezika zahtevajo dodatna pojasnila in dopolnila, zlasti po letu 1990 pa množica radiev tudi omogoča konkretne raziskave.

2.1 PODSTAVA GOVORJENEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN Z NJO POVEZAN PRESTIŽ

Zavest o nujnosti rabe knjižnega jezika v vseh govornih položajih se je začela razvijati slabih trideset let nazaj preko različnih fonetično-fonoloških raziskav in razmišljanj o govorni podobi knjižne slovenščine (Tivadar 2012a: 589). Po Škrabcu so se številni jezikoslovci ukvarjali z vprašanji standardne knjižne izreke, vendar v glavnem v okviru slovničnih, slovarskih in pravopisnih del. Edino delo, ki se v celoti posveča pravorečju, je Ruplovo *Slovensko pravorečje*, objavljeno leta 1946 (Tivadar in Šuštaršič 2001: 115). Kodifikacija knjižne izreke je tako zapisana v delih, kot so Bezlajev *Oris slovenskega knjižnega izgovora* (1939), *Slovnica štirih* (1956), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in Toporišičeva *Slovenska slovnica* (1976), ki je s svojimi dognanji, poleg *SSKJ*, vplivala na predpis govora v *Slovenskem pravopisu* 2001 (Tivadar 2012a: 588).

Zlasti *Slovenska slovnica* je konstituirala slovenski sistem predvsem v shematskem smislu, kar je tudi njena največja kakovost – shematski in tabelarni prikaz fonetično-fonoloških značilnosti slovenskega knjižnega jezika. Njena problematičnost pa leži v nerazvidnosti podatkov, na podlagi katerih so bili narejeni fonetično-fonološki opisi, in

v normodajnosti, ki bolj kot k opisu teži k predpisu govorne norme. Razlog za to izvira še iz srede 20. stoletja, ko se jezikoslovci niso preveč ozirali na realno rabo govornjene slovenščine, ampak so precej absolutistično in na podlagi lastnega jezikovnega čuta določali govornjena besedila in govorce ter jih potem opisali. Razlog za nezanimanje za opis govora pa je v okvirih zadnje skupne države bil predvsem ta, da slovenščina vse do osemdesetih let 20. stoletja ni bila prisotna v javnosti v državnem reprezentativnem smislu, tako da je bilo opredeljevanje metodološke in gradivne ustreznosti fonetično-fonološkega opisa slovenskega jezika drugotnega pomena (prav tam: 588). Tako v *Slovenski slovnici* in v *Slovenskem pravopisu* 2001 zaradi odsotnosti gradiva, na podlagi katerega so nastali opisi, težko govorimo o opisu jezika, obe deli pa podlegata tudi geografski obremenjenosti knjižnega jezika s samo enim govornim področjem z najvišjim prestižem, tj. Ljubljana s širšo okolico (Tivadar 2010a: 56).

Knjižni jezik ima poleg združevalnih in identifikacijskih značilnosti tudi pečat prestižnosti, pri čemer je navezanost slovenskega naroda na jezik oz. na njegovo knjižno varianto povzročila pretirano poudarjanje knjižne izreke in pisave (prav tam: 57). Nazor o statusni vlogi knjižne izreke najdemo na številnih mestih, med drugim npr. v *Enciklopediji slovenskega jezika*, kjer je zapisano, da ima knjižni jezik »[n]aravno živo govorno podstavo [...] v okolju z največjim prestižem, slovenski v Ljubljani in širšem mestnem okolju izven nje« (Toporišič 1992: 83 citirano prav tam: 57–58). V *Slovenski slovnici* beremo, da se v »[...] knjižnem jeziku osrednji slovenski narečji v svoji mestni podobi s središčem v Ljubljani dvigata nad vsa druga« (Toporišič 2004: 825), normodajalna podstava knjižnega jezika pa je »[...] še zmeraj [...] osrednje narečno področje Dolenjske in Gorenjske z naravnim središčem v Ljubljani in okoliških mestnih področjih [...]«, kar velja »[...] za izrazno in pomensko stran jezika« (prav tam: 826). Tudi v *Slovenskem pravopisu* 2001 je govora o splošnoslovenskem jeziku, ki »ima ves čas naravno, živo govorno podstavo v osrednjem delu Slovenije s središčem v Ljubljani« (SP 2001: 134), pri čemer začetne pomisleke vzbuja že golo dejstvo, da se o pravorečju in podobi govornjenega jezika piše v knjigi, ki opisuje pisni jezik, precej drugačen jezikovni kod (Tivadar 2003b: 204). Kaj točno pri vseh teh opisih pomeni živa govorna podstava in kakšen je govor Ljubljane, ni natančno opisano, problematičen je tudi pojem naravnega Ljubljančana (Tivadar 2010a: 57–58).

Pečat prestižnosti in višjega družbenega položaja pa nosi tudi RP-naglas – različica govorjene angleščine s predznakom socialne razločevalnosti. Njena prvotna oblika je nastala že dobrih štiristo let nazaj in bila poznana kot govor kraljevega dvora in višjih slojev. Že takrat pa je prišlo tudi do prvih socialnih oznak in vrednotenj te variante angleščine, kar je razvidno iz zapisa enega angleškega dvorjana iz leta 1589, v katerem pravi, da angleščina severnega plemstva in gospode ne zveni tako dvorsko in sodobno kot angleščina njihovih južnih rojakov. Skozi razvoj se je tako RP-naglas začel povezovati z govorom angleškega jugovzhoda oz. prestolnice, kjer živi in dela tudi največ njenih uporabnikov, postal pa je tudi simbol uporabnikovega družbenega položaja. V 19. stoletju se je namreč RP-naglas začel uporabljati v prestižnih zasebnih šolah, kot je Eton, kar je pomenilo, da je bil uporabnik RP-naglasa zagotovo tudi visoko izobražen. Njegova raba se je hitro razširila tudi znotraj britanske javne uprave in vojske ter tako postal govor avtoritete in moči. Zaradi njegove geografske nevtralnosti in domnevne lažje razumljivosti ga je z radijskim oddajanjem leta 1920 prevzel tudi BBC (*The British Broadcasting Corporation* oz. britanska producentna korporacija), njegova raba med drugo svetovno vojno, ko je angleščina z RP-naglasom postala glas svobode, pa je samo še povečal popularnost t. i. BBC izgovorjave (Crystal 1995: 365). Pri tem je treba izpostaviti, da čeprav RP-naglas zgodovinsko gledano temelji na govoru Londona in okolice, pravzaprav geografsko ne odraža nobene točno določene govorne podlage (Hughes et al. 2005: 2–3). Sam govor Londona je namreč zelo neenoten, saj je v prestolnici mogoče slišati kopico različnih lokalnih narečij, od katerih se največkrat omenja Cockney. Tako je RP-naglas govorna podoba tiste londonske angleščine, ki je bila sprejeta kot knjižna in književna angleščina celotnega kraljestva in ki so jo za svoj govor vzeli dvor, uprava, vojska in višji izobraženski sloji, medtem ko so lokalne narečne prvine v njej, zlasti Cockneyja, nezaželene in označene kot 'grde' (Sweet 1900: v—vi). Podobno se je v preteklosti v slovenskem jezikovnem prostoru govorilo o 'škodljivosti' narečij za znanje knjižnega jezika, ki so prav tako bila označena kot grda in kmečka, tj. nekultivirana (Smole 2015: 20). Navkljub vsem svojim izključevalnostim pa bi naj RP-naglas bil prava govorna podoba knjižne angleščine, ki bi se je za potrebe sporazumevanja naj naučili tudi tujci.

V slovenskem javnem prostoru je preveč zamejujoče ukvarjanje s »pravo« podobo knjižnega jezika moč zaslediti v besedah nekdanjih lektorice na radiu, televiziji in v gledališču, ki s svojim pravorečnim priročnikom vplivajo na jezikovno rabo tako

strokovne kot laične javnosti (Tivadar 2010a: 57). Iz tega je izhajala pretirana previdnost pri govoru, kar je povezano tudi s poudarjanjem slabosti oz. nekakovosti slovenskih govorcev, predvsem tistih z regionalno zaznamovano govorico (Tivadar 2012: 589). Tako se je eni od lektorice zapisala naslednja misel:

»To, kar danes poslušamo v slovenskem državnem zboru, v šolah – od osnovnih do univerze, na lokalnih radijskih in televizijskih postajah, na sodiščih, v cerkvah, na pogrebih, na tiskovnih konferencah in javnih predstavitvah itn., je večinoma zelo daleč od vzorne zborne slovenščine in preočitno izdaja pokrajinski izgovor govorcev, njihovo nezmožnost slišati in nadzorovati svoj govor in njihovo slabo zavedanje o govornem položaju, v katerem so se znašli. [...] Tako ni čudno, da pravilno zborna izreka spontano in sproščeno obvlada le malo ljudi in da se na tem področju zborna izreka kaže kot svojevrsten elitističen, prestižen govor. [...] Z veliko pretanjenostjo bi morali namreč loviti krhko ravnotežje med svojim znanstvenim sistemom in razvojem živega govora, hkrati pa ne popuščati pritiskom neznanja in 'teorije spontanosti'« (Šeruga Prek in Antončič 2003 citirano prav tam: 589).

Marsikomu bi se ob prebranem zastavilo vprašanje, kakšna je 'vzorna' zborna slovenščina in ali je ob slovenski regionalni delitvi, ki je posledica geografske in upravne razdeljenosti, z množico narečij za vsega dva milijona prebivalcev (Tivadar 2010a: 54) pokrajinski izgovor govorcev resnično tako problematičen, da krni ali celo onemogoča sporazumevanje.

2.2 VARIANTNOST NORME – VPLIV NAREČNIH IN POKRAJINSKIH POGOVORNIH RAZLIČIC NA GOVORJENI KNJIŽNI JEZIK

Običajno mislimo, da je pisani jezik navadna projekcija kulturnega, knjižnega govora na papir, pri čemer pa pozabljamo, da knjižnega jezika nikjer neposredno ne govorimo v takšni podobi, kot je zapisan, pač pa ga le beremo. Knjižna izreka je tako omejena na gledališče in rabo v drugih javnih govornih položajih (Pogorelec 1965: 132), za potrebe komunikacije pa se najprej naučimo svojega domačega narečja, ki je pravzaprav naš materni jezik. Dejanska pojavna oblika narečnega jezika, ki izkazuje svoj lasten sistem, je krajevni govor, ki je pravzaprav najnaravnejša govorjena oblika slovenskega jezika, iz katere je naknadno izšel knjižni jezik (Smole 2004: 322–323).

Narečja so posebna vrsta govornega jezika, glede na aktualno delitev socialnih zvrsti pa jih uvrščamo med neknjižne zvrsti, kar priča o delitvi jezika s stališča njegove knjižne variante in ne jezika, ki bi zajemal vse svoje pojavne oblike. Znotraj takšnega pojmovanja se delitev na knjižne in neknjižne zvrsti zdi krivična, saj ravno krajevni govor kaže na sistemsko pojavno obliko slovenskega jezika, zato bi posodobitev delitve le-tega lahko zajemala kategoriji sistemskih in nesistemskih zvrsti (prav tam: 322–323). Spreminjanje jezika in upadanje govornih položajev za rabo narečja kot systemske različice slovenskega jezika vpliva na oblikovanje prepričanja, da narečja izginjajo oz. se stapljajo v nek splošnejši govorni jezik, približan knjižnemu, socialne migracije govorcev različnih narečij pa pospešujejo nastajanje nadnarečnih govornih različic slovenskega jezika, ki strukturno gledano ne pripadajo ne narečnim ne knjižnemu sistemu, so pa lahko blizu ali enemu ali drugemu oz. se po potrebi iz različnih razlogov približujejo zdaj narečnim drugič knjižnemu sistemu. Pri tem je odločilno število govornih položajev z možnostjo rabe nadnarečnih, tj. nesistemskih različkov jezika, ki je pri večini govorcev večje od števila tistih govornih položajev, v katerih se lahko ali mora rabiti ena od sistemskih različic jezika, tj. narečna ali zborna. To lahko vodi v slabljenje systemske trdnosti enega in/ali drugega sistema, kar pa naposled lahko povzroči, da govorci ne obvladajo več nobenega od sistemov (prav tam: 321–322).

Na podlagi zgoraj opisanega bi se danes torej težko strinjali s trditvijo, da je javna raba zborne slovenščine, ki »preočitno izdaja pokrajinski izgovor govorcev«, daleč od vzorne rabe, saj poleg tega, da v slovenskem jezikovnem prostoru ne premoremo ustreznega sodobnega priročnika slovenskega pravorečja (Tivadar in Šuštaršič 2001: 115), ki bi opisal in tudi določil to, kar naj bi bila 'vzorna' zborna izreka, se večina govorcev slovenščine redko znajde v govornem položaju, v katerem bi bila raba knjižne izreke nujna. Glede na praktične zahteve sporazumevanja Slovenci komuniciramo v domačem krajevnem ali širšem pokrajinskem govoru, pri čemer se odpira vprašanje pogovornega slovenskega jezika, ki je čedalje bolj splošna oblika govornega jezika, a neustaljena in za vse Slovence neenaka (Pogorelec 1965: 134). Po češkem zgledu pojmovanja splošne češčine je bil tudi v slovenskem prostoru narejen poskus vpeljati pojem splošnega pogovornega jezika, ki ga je Toporišič opredelil kot sopomenko za knjižni pogovorni jezik. To pojmovanje v *Slovenski pravopis* 1990 in kasneje ni bilo sprejeto, saj je bilo sporno predvsem normiranje polformalnega govora enega središča z

jezikovnimi značilnostmi, ki so na nekaterih drugih slovenskih jezikovnih področjih povsem tuja (Pogorelec 2008: 79).

Glavna značilnost slovenskega pogovornega jezika je ta, da nima slovnice, kot jo ima pisani jezik, in da nastaja sproti, ker je pod stalnim vplivom govorjene plasti narečja in pisanega knjižnega jezika. Vpliv narečij pri tem ni nezanemarljiv, saj je razlika med govorjenimi jeziki, ki nastajajo na posameznih področjih slovenskega ozemlja, tem večja, čim večji vpliv imajo narečja na glasovni in oblikoslovni sistem. Če pa ima na pogovorni jezik večji vpliv knjižni jezik, prihaja do večjega izravnavanja, s čimer je težje ugotoviti geografsko poreklo govorcev. Posledica takšnega prepletanja različnih vplivov je, da se pri enem samem govorniku lahko oblikuje takšen pogovorni jezik, ki ni vedno dosleden in nima trde slovnice ter drugih značilnosti enovitega jezikovnega sistema. Ta nedoslednost in individualno spreminjanje otežuje določitev splošnih zakonitosti slovenskega pogovornega jezika na tej stopnji razvoja in onemogoča zajezitev tistih njegovih značilnosti, ki so le odraz trenutnih in enkratnih posebnosti jezikovnega izraza posameznikov (Pogorelec 1965: 134–35).

Tako pogovorni jezik kot narečja zajemajo dve plasti jezika, in sicer višjo za posebno rabo in nižjo za bolj vsakdanjo rabo (prav tam: 137). Poleg teh različnih ravni vsakodnevne jezikovne rabe pa se morda ravno v govoru še bolj kot v pisavi oblikuje tudi govorcev individualni izraz. Vsakdo si namreč izoblikuje nek lasten tip govorjenega jezika, ki je v skladu z njegovo kulturno stopnjo, z okoljem, v katerem živi, pa tudi z njegovim temperamentom. Tako govorni jezik v celoti gledano pri posamezniku ni enoten in enoplasten, ampak pravzaprav tudi znotraj lastnega maternega jezika izkazuje neko večjezičnost. Pogovorni jezik med uporabniki tako ni ustaljen, zaradi križanja različnih plasti govorjenega jezika, ki vplivajo na njegovo spremembo, pa je celo moč slišati, da Slovenci pravzaprav pogovornega jezika še nimamo (prav tam: 138).

Podobna, a hkrati tudi precej različna jezikovna situacija je v angleščini, za njeno razumevanje pa je potrebno najprej opredeliti odnos med knjižno različico angleškega jezika, imenovano *Standard English* oz. standardna angleščina, in različico govorjene angleščine z RP-naglasom, ki bi jo predvsem na podlagi njene geografske nevtralnosti in vsesplošne razumljivosti lahko pojmovali kot sopomenko za knjižno angleško izreko.

Pri tem je najprej treba ločiti razliko med angleškima pojmom *accent* in *dialect*. Prvi se nanaša na raznolikost izgovorjave in pomeni naglas⁴, drugi na raznolikosti, ki so pogojene s slovnično in leksikalno rabo. Tako je naglas, ki se ga uči večina tujcev, ki se želi sporazumevati v angleščini, RP-naglas, različica jezika, ki pa se pri tem uporablja, pa je standardna angleščina. Slednja je torej dialekt, določen s svojimi prepoznavnimi slovničnimi, leksikalnimi in pravopisnimi značilnostmi, ki se ga ponavadi uporablja pri pisanju, pri poučevanju v šoli in na univerzi ter na radiu in televiziji ter vseh pomembnih družbenih institucijah. Za razliko od RP-naglasa se standardna angleščina⁵ ne uporablja za govor kakšne določene družbene skupine, saj jo večina njenih uporabnikov uporablja z določenim regionalnim naglasom. Družbeno razlikovanje med uporabniki standardne angleščine je tako leksikalno omejeno na majhno število določenih besed, npr. *serviette* nasproti *napkin* (sln. prtček), pri čemer raba prvega označuje nižji socialni status. Sama standardna angleščina se pravzaprav odraža v precejšnji regionalni variantnosti, saj izraz standardna angleščina, ki v tem primeru pravzaprav pomeni standardno britanščino, zajema pojme, kot so standardna angleščina (znotraj Anglije in Walesa), standardna škotščina in standardna irščina. Slednji sta opredeljeni kot standarda, saj zajemata regionalne prvine, ki se pojavljajo tudi v uradnem pisnem jeziku (Hughes et al. 2005: 11–12). Ena takšnih prvin, ki jo je moč najti po celotnem britanskem otočju, je slovnična struktura, imenovana dvojno oz. večkratno zanikanje. Le-ta je nekoč bila tudi del standardne angleške slovnice, njene vzporednice je mogoče najti tudi v drugih jezikih, npr. v francoščini pa tudi v slovenščini, uporabljala pa sta jo tudi Chaucer in Shakespeare, spoštovana ravno zaradi svojih knjižnih spretnosti. Kljub njeni sistemski rabi pa danes večina Angležev in tujcev, ki se učijo angleško, dojemajo dvojno zanikanje kot napačno. Raba te oblike, kot tudi drugih neknjižnih oblik, se namreč povezuje z govorom nižjega delavskega razreda, zato bi kot taka naj bila 'napačna', 'grda', 'nerodna' in 'nelogična'. Na podlagi takšne družbene obsodbe je dvojno zanikanje kmalu postalo omejeno samo še na regionalno, torej neknjižno rabo (prav tam: 24–25).

⁴ V tem kontekstu razumemo pojem 'naglas' ne v smislu »izstopanj[a] glasu po jakosti ali tonu nasproti soseščini«, pač pa v smislu »v izreki jezika opazne tuje prvine«, kot definicijo navaja SSKJ (http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=naglas&hs=1, dostop dne 15. 10. 2015).

⁵ Andrej Skubic pa sicer opozarja, da anglosaško jezikoslovje pojmuje standardni jezik kot dejansko govorico družbene skupine oz. kot dialekt, pri čemer gre pravzaprav za kulturni in ne standardni jezik, torej za govorico konkretne skupine govorcev, ki jo je Skubic poimenoval sociolekt. Tukaj gre za standard jezika, ki naj bi bil »razredno utemeljen«, in takšen naj bi bil ravno angleški, saj temelji na tradiciji družbenih razredov. Nasprotno naj bi bila slovenščina »kontekstualno utemeljena«, saj temelji na tradiciji prestižne rabe (Skubic 2005: 51–52).

Če potegnemo vzporednico s slovenščino, je torej raba standardne ali knjižne angleščine lahko prav tako regionalno obarvana, kar pa ne pomeni, da so njeni govorci slabi ali neizobraženi, kot je to veljalo v preteklosti, ker ne uporabljajo prestižnega naglasa, kot je RP-naglas. Kljub temu, da ga govori le 3–5 odstotkov uporabnikov, se RP-naglas oz. njegove govorce označuje za pripadnike višjega sloja, ki so visoko izobraženi in dobro artikulirani, čeprav večini narečnih govorcev RP-naglas zveni afektirano in izumetničeno in njegovim uporabnikom pogosto ne izkazujejo nič večjega spoštovanja kot govorcem drugih angleških narečij (prav tam: 2–3). Podvržen je tudi časovnim in generacijskim spremembam, saj zgodnji BBC-jevi posnetki kažejo, kako močno se je RP-naglas spremenil v nekaj desetletjih, kar priča o tem, da noben naglas, niti 'najboljši' kot je RP, ni imun na spremembe. Še pomenljivejše je dejstvo, da njegova raba ni več tako pogosta, kot je bila petdeset let nazaj. Še vedno je sicer standardni naglas kraljeve družine, parlamenta, Anglikanske Cerkve, prestižnih zasebnih šol in vrhovnih sodišč ter drugih državnih institucij, v širšem britanskem prostoru pa ga za svoje komunikacijske potrebe uporablja manj od treh odstotkov ljudi (Crystal 1995: 365). V splošnem javnem govoru ni več težnje po strogem RP-naglasu, ki se ga v novejšem času ponekod celo povezuje z izumetničenostjo, vzvišenostjo in s snobovstvom, tako da tudi tu prihaja do variacij in sproščanja norme. Večina izobražencev je izoblikovala poseben tip naglasa, ki je spoj RP-naglasa in regionalnih značilnosti, danes imenovan 'modificirani RP-naglas', mladi uporabniki RP-naglasa pa so izoblikovali posebno različico, ki so jo mediji kot nadomestek za standardni jezik in RP-naglasa, ki naj bi bil v zatonu, poimenovali *Estuary English*. Le-ta naj bi bila rezultat nemarnosti v izgovorjavi in neupoštevanja rabe 'pravilne' slovnice, na kar naj bi vplivale predvsem neknjižne in narečne oblike angleščine, povezane z vsesplošnim propadom vrednot in nevzornim obnašanjem. Jezikoslovno gledano gre za spoj dveh naglasov, in sicer RP-naglasa in Cockneyja, lokalnega londonskega naglasa delavskega razreda. Tako nastala angleščina bi naj bila nevtralna v tem smislu, da nižjim slojem omogoča, da se jih pojmuje višje, kot so v resnici na družbeni lestvici, srednje in višje sloje pa nižje, kot so na lestvici, s čimer lahko zadostijo splošni družbeni težnji po izravnavanju družbenih razlik. Kljub temu, da bi obliko Estuary naj uporabljal širok krog uporabnikov, pa njena raba za določene posameznike predstavlja nevarnost. To je moč sklepati po odzivu britanskih medijev, ki so ostro obsodili rabo Estuary angleščine pri nekdanjem premierju Blairu in pri določenih članih kraljeve družine (Hughes et al. 2005: 4–5). Tako prihaja torej tudi znotraj najprestižnejšega angleškega naglasa do odstopanj in razlikovanj v sami

izgovorjavi ne samo znotraj širše skupine govorcev z RP-naglasom, pač pa tudi pri individualnih uporabnikih. Pri tem so pomenljive razlike v izgovorjavi, ki jih govorcei aplicirajo zavedno ali nezavedno glede na njihovo dožemanje (ne)formalnosti govornega položaja. Njihova sodba o formalnosti govornega položaja je odvisna od številnih dejavnikov, kot so status in poznanstvo sogovornika ter predmet, namen in prostor samega govornega dejanja. Na podlagi tega lahko zaključimo, da torej sproščenost v izgovorjavi ni odraz nemarnosti ali nepravilnosti, pač pa gre pri tem zgolj za vprašanje (ne)ustreznosti govornemu položaju (prav tam 2005: 7).

Ob narečni zavezanosti slovenskih (in kot smo videli tudi angleških) govorcev in nedefiniranosti slovenskega pogovornega jezika se spet odpira vprašanje, ali je res smiselno vrednotiti knjižno izreko, ki je zaznamovana z regionalnimi prvinami, kot nekakovostno in pri tem izpostavljati narečne govorce knjižne slovenščine kot slabe govorce, druge, iz središča, pa postavljati za vzor. Če je norma knjižnega jezika, tako pisnega kot govornega, abstraktna, bi to naj pomenilo, da je splošno veljavna v vsem slovenskem jezikovnem prostoru. Pri njenem udejanjanju v pisavi in govoru jo jezikovni uporabnik upošteva in spoštuje, zlasti v govoru pa lahko pri posameznikih ali skupinah posameznikov prihaja do pokrajinske obarvanosti. V tem smislu norme ne gre razumeti kot predpis za konkretno rabo, pač pa kot abstrakten opis, ki dovoljuje določena odstopanja. Zlasti govor podlega določenim razlikam, ki so odvisne vse od pokrajinskih jezikovnih lastnosti (npr. tonemskost oz. netonemskost) in (ne)upoštevanja samoglasniške krnitve, do posebnega barvanja knjižnega jezika in sociolingvističnih posebnosti, ki zaznamujejo tako formalni kot polformalni jezik določenih skupin govorcev. Ob tem je treba poudariti, da je predstava o skupnem knjižnem jeziku brez samoglasniške redukcije in brez narečne obarvanosti nastala na podlagi enotne pisne norme, udejanjanja formalnega govora v obeh mestnih središčih, v Ljubljani in Mariboru, pa kažejo, da gre pri tem še za druge dejavnike, ki jih je pri raziskovanju govorne norme treba upoštevati: jezikovna kompetenca govorcev, njihova presoja govornega položaja in nenazadnje predstava o govorni normi formalnega jezika. Podrobne analize javnega govora posameznikov, ki za opravljanje javnih funkcij morajo obvladati pisno in govorno normo, razkrivajo, da so razlike v stopnji in značaju tega obvladanja individualne pa tudi skupinske glede na pokrajinski izvor in generacijsko pripadnost (Pogorelec 2008: 78–79). To, da nek javni govorec napačno naglasi besedo, ker je ne pozna oz. ne preveri pravilnost naglasa v normativnih priročnikih, še ne more

biti zadosten razlog za sodbo o njegovi vsesplošni nekompetenci. Če že, je lahko povod za nadaljnje raziskave jezika v formalnih in polformalnih govornih položajih, za ugotavljanje, koliko so določeni pojavi, kot je pokrajinska obarvanost, prisotni pri določenih skupinah govorcev in koliko gre pri tem za generacijsko vprašanje, in povod za dopolnjevanje norme knjižnega pogovornega jezika z izsledki teh raziskav, ki bodo opredelili tisto skupno glede na posebnosti v slovenskem jezikovnem prostoru in tisto sredobežno, ki slovenski jezikovni prostor širi, a ne razdvaja (prav tam: 80–81). Do boljše kakovosti torej lahko vodi samo natančno raziskovanje rabe jezika v vseh govornih položajih, nenehna raba in dobro izobraževanje (Tivadar 2012a: 589; prim. Tivadar 2015), ki se začne že na osnovnih, nadaljuje pa na višjih stopnjah šolanja.

2.3 GOVORNA NORMA V ŠOLI

Ključno vlogo pri konkretnem udejanjanju govornega knjižnega jezika ima šola, ki poleg medijev vpliva na razvoj jezikovne kompetence, vrednotenje posameznih govornih zvrsti in na razvoj nacionalne jezikovne kulture. Vendar pa se ravno na tem področju stališča glede norme govornega učnega jezika v šolskem sistemu razhajajo, udejanjanja norme pa nihajo od večjega ali manjšega upoštevanja pa vse do zavestnega opuščanja le-te na račun neke vrste spontanega, vsakdanjega jezika. Glavni razlog za to je ravno neenotno stališče glede zvrsti govornega učnega jezika pa tudi določena stopnja učiteljeve jezikovne nekompetence. Učitelji se namreč različno odločajo za rabo zborne oblike jezika, največkrat uporabljajo pokrajinski pogovorni jezik z značilnostmi individualnega idiolekta. Razlog za rabo slednje različice jezika je največkrat v pragmatični oceni govornega položaja, saj naj bi raba zborne izreke učitelja dodatno odtujevala, postulirana norma pa ustvarjala dodatno polje šolske prisile. Poleg tega na izbiro pokrajinskega pogovornega jezika nedvomno vpliva tudi jezikovna kompetenca, ki je pri učiteljih lahko različna. Posledično šola tako izvaja jezikovno načrtovanje formalnega jezika le do določene stopnje in prispeva k načelni dilemi (Pogorelec 2008: 78–79).

Zvrst, ki naj bi torej bila najprimernejša za predavanje v razredu, je knjižni zborni jezik, za razlage in sporazumevanje z učenci pa njegova manj stroga različica, knjižni pogovorni jezik (Bitenc 2009: 75). A ravno primanjkljaj pri načrtovanju jezikovne

govorne kulture povzroča pri govornem nastopanju mnogim Slovencem veliko zadrego in nesproščenost, pri čemer nevajenost javnih govornih diskurzov pogosto pripisujejo govorni normi zbornega jezika, ki se mnogim zdi odtujena od jezikovne vsakdanjosti (Pogorelec 2008: 82). Kljub temu pa pregled učnih načrtov za osnovne šole in gimnazije kaže, da je opazna dosledna težnja h knjižni izreki in uzaveščanje rabe različnih zvrsti glede na različne govorne položaje, dvojna vloga rabe jezika, pri čemer v učnih ciljih in vsebinah neknjižne oblike služijo kot izhodišče za usvajanje knjižnega jezika, težnja po obvladovanju okoliščin, ki narekujejo rabo enkrat neknjižnih, drugič knjižnih zvrsti, in spoznavanje značilnosti neknjižnih zvrsti kot takih (Zemljak Jontes in Pulko 2011: 411). Ob vsem tem v zadnjih dveh desetletjih nastajajo raziskave, ki za središče svojega opazovanja ne jemljejo več samo jezikovnih zakonitosti, ampak tudi odnos govorcev do narečnega in knjižnega (prav tam: 407), veliko takšnih nastaja prav v šolskem prostoru. Izsledki nekaterih raziskav kažejo, da je kljub visoki stopnji identifikacije učencev s svojim domačim narečjem v šolskih okoliščinah učiteljeva raba istega narečja lahko moteča in nezaželena, saj bi naj bila dokaz strokovne nekompetence. Glede na to, da se torej učencem in staršem zdi naravno, da se v določenih situacijah v šoli uporablja knjižni jezik, velja razmisliti o tem, kako izboljšati jezikovno kompetenco učiteljev, ki vpliva na rabo knjižnega jezika, in kako načrtovati izobraževanje ter usposabljanje učiteljev, da bodo ti sproščeni pri govornem nastopanju in samozavestni pri rabi knjižnega jezika ter da bodo posledično pozitivno vplivali tudi na učence, da jim bo ta zvrst postala manj tuja in bolj domača (Bitenc 2009: 80–81). Ob tem ne gre zanemariti raziskav, ki se ukvarjajo s pojavnimi oblikami jezika tudi na drugih socialnih področjih, npr. v javnih medijih, in ki razkrivajo kompleksnost problematike govorjenega jezika.

V britanskem jezikovnem prostoru je dilema o rabi standardne angleščine v šolah deležna veliko tako strokovne kot širše pozornosti, pogledi nekaterih vpletenih v debate pa ne bi bili nič posebnega, če ne bi odražali spornih viktorijanskih vrednot o jeziku, ki je jasno povezan z elitizmom in družbenim izključevanjem. Tovrstni pogledi so še zelo živi tudi danes, izvirajo pa iz 18. stoletja, ko je angleška viktorijanska družba oz. njen rastoči srednji in višji razred postal obseden s pojmom spodobnosti, na kar kažejo številne besedne zveze iz takratnega tiska, kot so 'spodobno obnašanje', 'spodoben jezik', 'spodobna izobrazba', 'spodobna književnosti', celo 'spodobna filozofija'. Tako bi naj raba standardne angleščine družbenim povzpeticom omogočila dostop do sveta

spodobnosti, ki bi naj vodil do politične in družbene moči, pri čemer je torej pojem spodobni jezik postal sinonim za standardni jezik. Ravno ta povezava med standardnim jezikom in spodobnostjo, ki jo je kasneje zamenjal pojem izobraženosti, je ključna pri uveljavljanju hegemonije določenih družbenih in političnih institucij, ki so v Britaniji močne še danes (Watts v Watts 2002: 155). Viktorijanske vrednote, kot so spodobnost, eleganca, lepota, simetrija in red, so tako postale družbeni simbol gospode in socialno mobilnega srednjega razreda, postale pa so tudi lastnosti jezika njihovih uporabnikov, torej standardne angleščine, ki bi tako naj bila edini legitimni in sprejemljiv jezik (prav tam: 162). Podobne jezikovne ideale zasledimo v slovenskem jezikovnem prostoru v 19. stoletju, ko se je razpravljanje o sodobnem govorjenem knjižnem jeziku začelo z uveljavitvijo slovenščine kot deželnega in državnega jezika po spremenjeni avstrijski ustavi znotraj Avstro-Ogrske (Tivadar 2010b: 35–36). S težnjo po enotnem in »zedinjenem« slovenskem jeziku je bila povezana tudi težnja po dovolj reprezentativnem parlamentarnem jeziku, ki se od knjižnega ne bi smel preveč oddaljiti. Ker pa je bila v drugi polovici 19. stoletja slovenska knjižna izreka še precej neizoblikovana, jo je šele bilo treba določiti, na kar je v veliki meri vplivalo Škrabčevo načelo o protestantski pisni tradiciji 16. stoletja in kranjščini kot narečni osnovi za knjižno izreko (prav tam: 38). To načelo je kmalu postalo ideal knjižne izreke, s tem pa tudi jezikovni simbol meščanskega in malomeščanskega razreda (prav tam: 39–40).

Ideološkim predpostavkam je podleglo tudi angleško jezikoslovje, saj so vsa takratna strokovna udejstvovanja temeljila na pojavu, ki sta ga Milroy in Milroy (1999) poimenovala 'ideologija standardizacije', pri čemer so pojmi o pravilnosti, ustreznosti, estetiki in moralni krhkosti v povezavi z jezikom bili v središču zanimanja različnih jezikovnih avtoritet tedanje dobe (prav tam: 158). S Swiftovim pamfletom o skrbi za angleški jezik se je začela jezikovna praksa, imenovana 'tradicija pritožb', ki je temeljila na tem, da so se tisti, oklicani za avtoriteto pri presojanju o pravilnosti rabe knjižne angleščine, pritoževali nad skrb vzbujajočim upadom standardov v jeziku in nad moralnim poslabšanjem njegovih uporabnikov (prav tam: 163–64). Ta praksa se je ohranila skoraj do danes, saj kljub temu, da se je stopnja splošno in visoko izobraženega prebivalstva višala, je v družbi še naprej veljalo populistično prepričanje o propadu angleškega jezika in grožnji nepismenosti njegovih uporabnikov (Crowley 2003: 218).

Takšne anahronizme, ki svarijo pred propadom angleščine in jo zmotno poenostavljajo v definicije o njeni superiornosti nad vsemi drugimi različicami angleščine, bi preprosto lahko označili za zablude tedanje dobe, če se ne bi v malenkost drugačni obliki zavlekli globoko v 20. stoletje. O tem priča izjava samega princa Charlesa iz leta 1989⁶ (!), ki ponazarja stališča, zakoreninjena v predsodkih in poenostavljenih mnenjih o standardu jezika, ki bi naj nekako bil povezan s standardom obnašanja (Wilkinson 1995: 29–30). V podobni obliki je to stališče našlo pot tudi med pobudnike za oblikovanje državnega učnega načrta za angleščino v Angliji in Walesu v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja, pri katerih je viktorijanski člen v binarni enačbi *standardni jezik* = *spodobni jezik* zamenjal sodobnejši pojem *izobraženi jezik*. Desne konservativne stranke so s takšnimi ideološkimi nazori ponovno vpeljale poudarek na pomembnosti poučevanja tradicionalne slovnice in 'standardne izreke' (Watts 2002: 168), pri čemer je pisna standardna angleščina postavljena nad vse njene druge oblike (Wilkinson 1995: 29–30), tudi govorno.

Ob bok tej sodobni ideologiji standardizacije, ki je v Britaniji od nekdaj bila represivna in potencialno tudi nasilna (Watts v Watts 2002: 168), pa je treba postaviti poročila⁷ različnih skupin strokovnjakov, ki so preučevala rabo knjižnih in neknjižnih oblik angleščine v šolah, tj. RP-naglasa in drugih regionalnih naglasov. Le-ta so bila kasneje tudi odraz podobnih, zgoraj omenjenim nasprotnih, pogledov za oblikovanje državnega učnega načrta za angleščino v Angliji in Walesu⁸. Polemizirala so ravno s tistim jezikovnim prepričanjem, ki se je britanske družbe trdovratno držal vse od viktorijanske dobe naprej – da je standardni pisni in govorjeni jezik, ta najvišja oblika angleškega jezika, ki bi naj bil v veliki nevarnosti pred propadom, kljub svojim združevalnim in identifikacijskim sposobnostim pravzaprav skrajno razdruževalen in izključujoč (Crowley 2003: 208). Izsledki teh poročil, ki so postali tarča silovitih napadov politične

⁶ »Če želimo, da bodo ljudje v bodoče pisali dobro angleščino in dramske igre, to ne more biti storjeno v današnjem sistemu in z vsem nesmisлом, ki se ga akademiki domislijo. Gre za temeljni problem. Moramo izobraževati za značaj (podčrtala avtorica). To je zelo pomembno. Cel način, na kakršen šole delujejo, ni v redu. Menim, da se angleščina ne poučuje pravilno. Ljudi ne moreš ustrezno izobraziti, če tega ne počneš v začetnih okvirjih in na podlagi sistema urjenja« (citirano v Wilkinson 1995: 29–30, prevedla avtorica).

⁷ *Children and their Primary Schools – the Plowden Report, A Language for Life – the Bullock Report, English from 5 to 16 – Her Majesty's Inspectorate of Schools, Education for All – the Swan Report, The Report of the Committee of Inquiry into the Teaching of English Language – the Kingman Report, English from Ages 5 to 16 – the Cox Report* (Crowley 2003: 232).

⁸ *National Curriculum for English in England and Wales* – dokument, spisan kot del zakona o reformi v izobraževanju leta 1988 in kontroverzen ravno zaradi nasprotujočih si pogledov strokovnjakov, politikov in medijev.

desnice, so pokazali, da v nasprotju s popularnim predsodkom jezikovni standardi v britanski družbi niso prav nič upadli. Poleg tega dajejo pri obravnavanju pisne in govorne kompetence velik poudarek komunikacijski učinkovitosti (prav tam: 234), ustreznosti glede na komunikacijski kontekst (prav tam: 235), repertoarju različnih oblik angleščine za jezikovno rabo, ki bi naj zadostile raznolikosti vsakodnevnih življenjskih situacij (prav tam: 236) in spoštovanju uporabnikovega naglasa oz. domačega jezika, ki več ne sme biti povod za socialne predsodke (prav tam: 237). Iste kriterije jasnosti in razumljivosti, ki so jih pripisali pisni in govorjeni standardni angleščini, so postavili tudi za slovnico – arhetip tradicionalnega angleškega jezikoslovja, ki ga je upošteval in uveljavljal vsak tradicionalni jezikoslovec, populistični novinar, oportunistični politik in družbeni nazadnjak – ko so ugotovili, da angleška slovnica še vedno podlega predpisovanju in ne opisovanju jezika in rabe (prav tam: 238).

Tako se danes britanska jezikovna skupnost počasi oddaljuje od preživetih viktorijanskih vrednot o superiornosti standardne pisne angleščine nad vsemi drugimi oblikami jezika, tudi govorjenega, ki jih je tako vneto promoviral državni učni načrt za angleščino v Angliji in Walesu (Wilkinson 1995: 64–65), in prepoznava pomembnost raznolikosti komunikacije, v kateri imajo pomembno vlogo tako standardne kot nestandardne ter pisne in govorjene oblike angleščine. Izoblikovalo se je posebno stališče, ki temelji na preseku jezikovnega relativizma in predpisa, pri čemer so narečja in naglasi uporabnikov cenjeni in ne obsojani v korist RP-naglasa, raba standardne angleščine pa omejena na narodno in mednarodno sporazumevanje v za to namenjenih kontekstih znotraj uprave, politike, šolstva in kulture (Crowley 2003: 247). Ozaveščanje o pomembnosti standardne pisne in govorjene besede torej poteka na podlagi sprejemanja in ne zavračanja uporabnikovega jezikovnega izvora (Wilkinson 1995: 43), stališču, ki ga prevzema tudi širši medijski prostor.

2.4 GOVORNA NORMA V JAVNIH MEDIJAH

Zanimivo je na Slovenskem opaziti, da stališče do knjižne izreke, ki naj bi bila tuja in nevsakdanja ter odgovorna za nesproščenost njenih uporabnikov, vpliva tudi na govorne diskurze v nekaterih bolj formalnih govornih položajih, na radiu in televiziji, pri slednji predvsem v kontaktnih in zabavnih oddajah (Pogorelec 2008: 82). Tudi v medijskem prostoru se odpira vprašanje narečne razplatenosti slovenskega jezika, ki ga nekateri

vrednotijo pozitivno, drugi negativno. Ne glede na to ambivalenco pa ne moremo zanemariti dejstva, da se zaradi družbenih in političnih sprememb spreminjata vloga in pomen knjižnega jezika oz. njegovih zvrsti, od socialnih ravno relativno enotna knjižna zvrst v nasprotju z raznotero narečno, ki s svojim medsebojnim približevanjem in prepletanjem ustvarjata nepregledno število vmesnih (govorjenih) jezikovnih različkov (Smole 2009: 557–58). Če pogledamo današnjo jezikovno situacijo, opazimo, da se obseg rabe tako pisnega kot govorenega knjižnega jezika oži, temu procesu pa je na nekaterih območjih podvržen drugi skrajni pol, in sicer sistemski narečni razliki oz. krajevni in mestni govori. Na račun oženja rabe obeh sistemov, torej knjižnega in narečnega, tako narašča raba vmesnih, nesistemskih, a zemljepisno bolj ali manj zaznamovanih jezikovnih različkov, ki pa se ne držijo nobene norme, ne predpisane ne naravne (prav tam: 558). Do tega prihaja na več področjih: v leposlovju, vključno z gledališčem, filmom in glasbo, v javnih medijih in na javnih prireditvah, deloma tudi v parlamentu in šoli (prav tam: 559).

Zvrstno mešanje se odraža tudi v medijskem govornem jeziku, katerega vloga in oblika sta se v zadnjem času spremenili. Po dokončnem uveljavljanju slovenskega jezika kot državnega po letu 1991 se njegova govorna podoba spreminja, saj si s pomočjo elektronskih medijev in čedalje večje liberalizacije in demokratizacije normiranja ustvarja samosvojo podobo. Danes je jezik velikokrat pripet kot dodatek na sliko ali glasbo, ki sta v ospredju (Tivadar 2003d: 445), kar je posledica želje po zgoščenosti in jedrnatosti ter posledično tudi kratkosti. To je prisotno na različnih lokalnih radijskih postajah, kjer prihaja do pogostega preklapljanja med rabo knjižnega jezika kot jezika javno-formalnega in kontroliranega ter rabo narečja kot jezika zasebnega in čustvenega (prav tam: 446). Pri analizi besedil na radiu in televiziji je mogoče skleniti, da se narečnost uporablja predvsem pri govornih brezpredložnih besedilih, razen če so to literarna dela, popevke ipd., ki so tudi zapisane v narečju; pri tem gre za neformalnost, zasebnost, čustvenost, tudi manipuliranje za večjo prepoznavnost in približanje naslovniku (prav tam: 447). Pokrajinski jezikovni razliki se uporabljajo predvsem v kontaktnih in zabavnih oddajah z namenom, da se čim bolj približajo uporabnikom, čistejši narečni razliki pa se znotraj takšnih oddaj uporabljajo za predstavitev kulturne dediščine in za humorne vloške. Na komercialni televiziji je bilo uvedeno tudi celotno vodenje zabavne oddaje v prepoznavni krajevni govorici, nasploh pa je moč opaziti, da je več oddaj, zlasti za mladino, vodenih v zemljepisno

zaznamovanem jezikovnem različku – ljubljansčini, kot to doživljajo gledalci iz drugih slovenskih območij⁹ (Smole 2009: 560–561). Po drugi strani se govorjeni knjižni jezik uporablja pri branih besedilih s povsem pisno predlogo, kot so novice, napovedi, komentarji idr., tudi reklame so še vedno zelo pogosto knjižne zaradi jasnejše artikulacije in predstavitve izdelka¹⁰. Pri teh besedilih gre večinoma za zahtevnejše teme, pri katerih je govorni izraz kontroliran, kar izraža neke vrste vsebinsko in izrazno prestižnost (Tivadar 2003d: 447–448). Glede na različne uresničitve knjižnega jezika (branje; polbranje; govorjenje zapisano po opornih točkah; prosto govorjenje brez zapisa, a z miselno pripravo; popolnoma prosto govorjenje), ki zahtevajo različno znanje knjižne norme in govorne spretnosti, prihaja tudi do različnih odstopanj od norme in zlasti v sodobnem radijskem prostoru do pogostega mešanja teh tipov govora, od prosto govorjenega in povsem nepripravljenega do miselno pripravljenega vzorca in branja (prav tam: 444). Na podlagi tega morajo biti glavni kriteriji za normiranje knjižnega jezika »razumljivost in jasnost s stališča sprejemnika«, obenem pa mora biti »kodificirana knjižna izreka« sprejemljiva za čim širšo skupnost »tako profesionalnih kot laičnih govorcev« (citirano prav tam: 447–448). Tako je pri učinkovitem in stilno nezaznamovanem govoru mogoče dopustiti določene »napake«, ki niso v skladu z »idealno« kodifikacijo, kar pa ne sme pomeniti manjše kakovosti govorjenih besedil (prav tam: 450). Poudarjanje potrebe po sproščenem govorcu lahko namreč ob splošnem kompetenčnem primanjkljaju hitro vodi v zniževanje ravni javne govorne komunikacije, kar pa je problem tudi pri drugih jezikovnih skupnostih. V slovenskem prostoru ima ta specifične lastnosti zaradi posebnih bivanjskih danosti, regionalne jezikovne razčlenjenosti in relativne neštevilnosti govorcev in prostora, v katerem marsikdo zaradi nekakšnega občutka domačnosti težko preklaplja iz neformalne v

⁹ Da lahko nekatere ljudi raba ljubljansčine na televiziji, tudi če komercialni, moti, dokazuje nedaven buren odziv gledalca popularne oddaje Slovenija ima talent. Na Facebooku je tako na strani oddaje zapisal, da se sprašuje, ali je omenjena komercialna televizija namenjena samo Ljubljancem ali tudi drugim Slovincem, saj drugače ne razume takšne pretirane rabe ljubljansčine. Objava je prejela več kot tisoč všečkov, pri čemer so bili odzivi uporabnikov, ki so zapis komentirali, zelo podobni in torej neodobravajoči. Seveda se je našlo tudi nekaj uporabnikov, ki so se postavili v bran ljubljansčini, pri čemer so nekateri izkazali pravo užaljenost, kar bi bilo mogoče razbrati iz komentarja nekega uporabnika, ki pravi, da si naj ostali, ki nismo iz Ljubljane, postavimo svoje TV-hiše in si tam predvajamo oddaje v svojem jeziku, ne pa da pljuvamo po drugih (jezikih), ki so uspešnejši od naših (https://www.facebook.com/slovenija.ima.talent/posts_to_page/ dostop dne 20. 10. 2015).

¹⁰ Tudi oglaševanje se za ustvarjanje optimalne komunikacije s potrošniki, kar je danes poleg produkcijske prenasičenosti in hkratne finančne krize težka naloga, poslužuje različnih jezikovnih strategij. Jezik, ki ga oglaševalci uporabljajo, je ciljno naravnano na določeno populacijo, zato zajema prvine iz vseh socialnih zvrsti. To je še posebej značilno za komercialne radijske postaje, kjer je raba neknjižnih zvrsti v oglaševanju in radijskem govoru pogosto hotena, saj z njo dosegajo želeno živost jezika in stik s ciljno publiko (Stramljič Breznik in Voršič 2014: 195).

formalno jezikovno vlogo (Pogorelec 2008: 82). Sprejemljivost mora zato biti povezana s sočasnostjo in sodobnostjo norme, zapisane v kodifikacijskih priročnikih, od katerih je samostojni priročnik za pravorečje nujen. To pa lahko omogoči samo ustrezno gradivo in raziskovalci, saj bodo elektronski mediji imeli čedalje več uporabnikov, njihov vpliv, zlasti govorjenih medijev, pa bo na knjižni jezik na lokalni in državni ravni velik, saj se z njimi spet postavlja v ospredje primarni jezikovni izraz, tj. govor, tudi v knjižni jezikovni zvrsti (Tivadar 2003d: 450).

Knjižni jezik naj bi torej imel reprezentativno, združevalno in sporazumevalno vlogo in je kot živ jezik soodvisen od njegovih uporabnikov, pri čemer naj ne bi bil »elitni izraz« samo določene skupine ljudi (prav tam: 449). Ravno slednje pa se asociira ob angleškem knjižnem jeziku – elitnost in prestižnost določene družbene skupine, ki je svoj jezikovni model postavila za vzor vsem drugim. Škodljivost takšnega pojmovanja kaže primer britanskega BBC-ja iz sedemdesetih let 20. stoletja, ko je postal radijski govor s svojim RP-naglasom znanstveno najbolj raziskan in utemeljen, obenem pa ljudem odtujen (prav tam: 439), včasih do te mere, da je raba prestižnega RP-naglasa lahko izzvala sovražnost med ljudmi do te izgovorjave, zlasti na tistih angleških območjih, ki imajo svoje regionalne jezikovne norme, kot sta Škotska in Wales (Crystal 1995: 365).

Časovne in družbene spremembe pa so zajele tudi RP-naglas in odnos uporabnikov do te izgovorjave. Če se je z ustanovitvijo BBC-ja – sodobnim branikom pojmovanja RP-naglasa kot najbolj konzervativnega in najprestižnejšega – utrdilo prepričanje, da je RP-naglas govor socialne elite, sami posnetki in analize govora na BBC-ju razkrivajo, da niti 'najboljši' naglas ni odporen proti spremembam in da znotraj tega prestižnega naglasa obstaja precejšnja raznolikost (prav tam: 365). Tako danes ni več nekdanjega pritiska na jezikovne uporabnike, da bi morali svojo izreko modificirati v smeri izgovorjave z RP-naglasom, in so spikerji in napovedovalci z drugimi naglasi na BBC-ju nekaj popolnoma vsakdanjega (Hughes et al. 2005: 11), pri čemer se izgublja viktorijanska stigmatizacija nestandardnih angleških narečij (Crystal 1995: 365). Naglas, ki je nekoč veljal za sinonim prestižnosti, je danes lahko vir norčevanja in sovražnosti, čeprav je med Britanci še vedno na splošno visoko cenjen, njegova raba pa se danes bolj povezuje z govorno spretnostjo, dobro artikuliranostjo in izobraženostjo kot pa s statusnim simbolom, tako želenega med uporabniki v preteklosti (Hughes et al.

2005: 11). Kljub temu, da je raba RP-naglasa danes omejena na najvišje kroge britanske družbe in jo za vsakdanje sporazumevanje uporablja majhen odstotek Britancev, nedvomno ostaja tisti model izgovorjave, ki se ga tujci učijo pri usvajanju britanske angleščine (Crystal 1995: 356).

Podobno je s slovenskim knjižnim jezikom, ki se ga priučimo šele v šoli in ga redko uporabljamo za vsakdanje sporazumevanje z najbližjimi, pri čemer posamezniki oblikujemo individualni odnos do jezika in njegove rabe. Zelo posplošeno rečeno bi naj bil ta odnos bolj negativen kot pozitiven, saj kot smo ugotovili, se Slovenci pri rabi knjižnega jezika in izreke počutimo neudobno, čeprav mnogi filmi in učbeniki za tujce uveljavljajo tudi pogovorne različice slovenščine. To nas je spodbudilo k temu, da smo predpostavko o neudobnosti rabe knjižnega jezika in o odnosu do njega konkretno preverili pri jezikovnih uporabnikih, kar nam omogoča še nazornejši uvid v problematiko, ki je potrebna dodatnih raziskav in analiz na celotnem slovenskem območju. Rezultate empirične raziskave podajamo v naslednjem poglavju.

3. EMPIRIČNA RAZISKAVA ODNOSA DO GOVORJENEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

3.1. MODEL IN METODOLOGIJA

Za konkretno preverjanje dane problematike smo si izbrali Gimnazijo Franca Miklošiča v Ljutomeru, ki smo jo sami obiskovali in ki v širšem slovenskem prostoru zaradi vsakoletne visoke uspešnosti na maturi nosi določen pečat prestižnosti. Njeno nadpovprečnost lahko ponazorimo z besedami ministra za izobraževanje, znanost in šport Jerneja Pikala, ki je leta 2013 ob 50. letnici ustanovitve gimnazije dejal: » [...] ko sem v preteklih dneh spraševal po ministrstvu, da mi dajo kaj podatkov o Gimnaziji Franca Miklošiča v Ljutomeru, sem dobil nekaj izjemnega, kar dobim redko. Rekli so: ni finančnih problemov, ni organizacijskih problemov, ni statusnih problemov, gimnazija je takorekoč ideal vsakega ministrstva.« (http://issuu.com/ludvikrogan/docs/gfm_informativna_publikacija_2014_v?e=2248017/5840036; dostop dne 28. 10. 2015)

Po ustanovitvi gimnazije leta 1963 in po obdobju raznih vzponov in padcev pri njenem vodenju je do stabilizacije prišlo prelomnega leta 1990/91 s ponovno uvedbo programa splošne gimnazije. Število dijakov je od takrat naprej vztrajno naraščalo, izobraževalne smeri pa so se razširile. Danes šola vpisuje štiri oddelke gimnazijskega programa, dva oddelka programa predšolske vzgoje in en oddelek maturitetnega tečaja za odrasle, kar skupaj pomeni več kot 720 učencev. Poleg tega se na šoli izvajajo najrazličnejši izobraževalni tečaji in izobraževanje odraslih. V petih desetletjih se je zamenjalo pet ravnateljev in na desetine učiteljev, danes jih je na šoli zaposlenih skupaj s strokovno-tehničnimi delavci 62, kar gimnazijo uvršča med večje delodajalce v Prlekiji. Tudi vsakoletni nadpovprečni rezultati pri splošni in poklicni maturi ter uspešnost dijakov na različnih tekmovanjih na regionalni in državni ravni šolo uvrščajo v sam vrh najuspešnejših srednjih šol v Sloveniji (<http://www.gfml.si/index.php/o-soli/zgodovina>; dostop dne 28. 10. 2015).

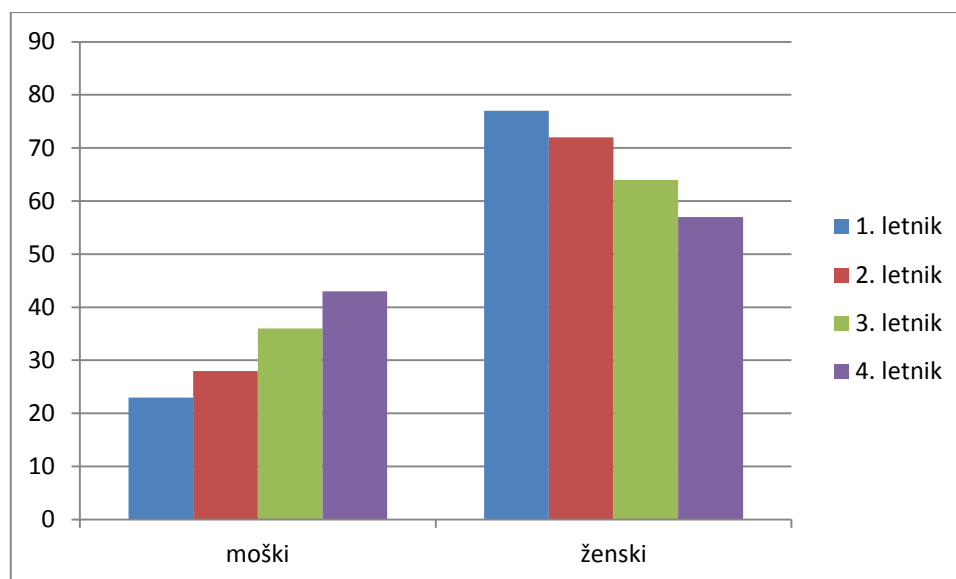
Za preverjanje odnosa do knjižnosti v slovenskem govorjenem jeziku smo se odločili sestaviti vprašalnik, ki se dotika konkretne rabe jezika v različnih govornih položajih. Oblikovali smo 14 vprašanj z odgovori zaprtega tipa, ki se nanašajo na jezikovno rabo v določenih okoliščinah in na vrednotenje le-te. Vprašanja so bila sledeča:

- 1. Spol:**
 - a) moški
 - b) ženski
- 2. Narodnost:**
 - a) slovenska
 - b) druga
- 3. Socialno okolje (izobrazba)**
 - a) kmečko
 - b) kmečko-delavsko
 - c) izobražensko
- 4. Govorno okolje (regionalna pripadnost)**
 - a) vaško
 - b) manjše urbano
 - c) pokrajinskosrediščno
 - d) osrednje (Ljubljana)
 - e) drugo (npr. druga država)
- 5. Katero govorno različico slovenskega jezika govorite v družini?**
 - a) knjižni jezik (tj. jezik, v katerem so napisane knjige in v katerem govorijo na radiu in televiziji)
 - b) knjižnopogovorni jezik
 - c) pokrajinski pogovorni jezik
 - d) narečje
 - e) drugo (npr. tuj jezik)
 - f) različno glede na situacijo
- 6. Katero govorno različico uporabljate v pogovoru s prijatelji in znanci?**
 - a) knjižni jezik
 - b) knjižnopogovorni jezik
 - c) pokrajinski pogovorni jezik
 - d) narečje
 - e) drugo
 - f) različno glede na situacijo
- 7. Katero govorno različico govorite v šoli?**
 - a) knjižni jezik
 - b) knjižnopogovorni jezik
 - c) pokrajinski pogovorni jezik
 - d) narečje
 - e) drugo
 - f) različno glede na situacijo
- 8. Katero govorno različico uporabljate v pogovoru z neznanci?**
 - a) knjižni jezik
 - b) knjižnopogovorni jezik
 - c) pokrajinski pogovorni jezik
 - d) narečje
 - e) drugo

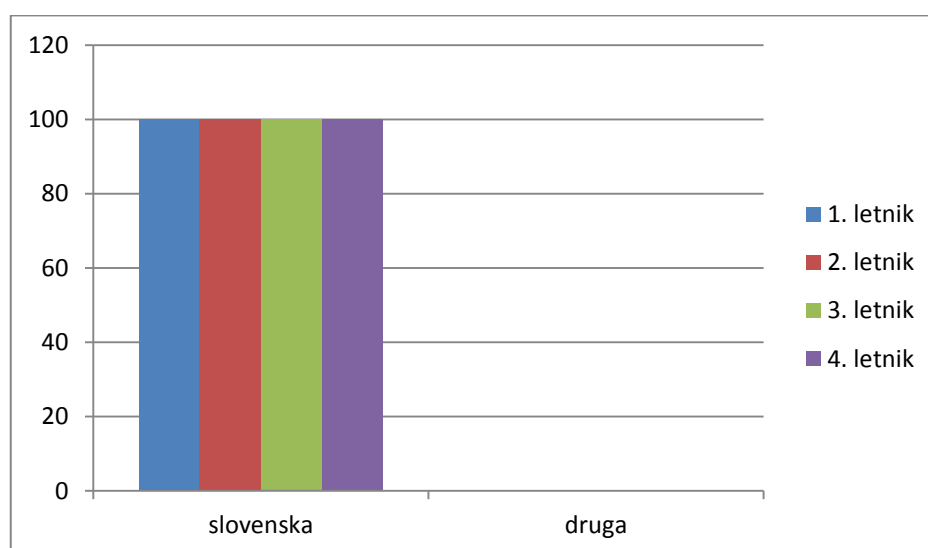
- f) različno glede na situacijo
- 9. Katero govorno različico uporabljate pri javnem nastopanju?**
- a) knjižni jezik
 - b) knjižnopogovorni jezik
 - c) pokrajinski pogovorni jezik
 - d) narečje
 - e) drugo
 - f) različno glede na situacijo
- 10. Katera socialna zvrst jezika je za vas osebno najbolj naravna?**
- a) knjižni jezik
 - b) narečje
 - c) sleng
 - d) drugo
- 11. Kako visoka je vaša stopnja obvladanja knjižne zborne izreke (to je tista izreka, ki jo slišite na radiu in televiziji)?**
- a) zelo visoka
 - b) pretežno visoka
 - c) pretežno nizka
 - d) nizka
- 12. Kako visoka je vaša stopnja obvladanja pripadajočega krajevnega narečja?**
- a) zelo visoka
 - b) pretežno visoka
 - c) pretežno nizka
 - d) nizka
- 13. Kako se počutite v govornem položaju, ki od vas zahteva rabo knjižne zborne izreke?**
- a) zelo udobno
 - b) pretežno udobno
 - c) pretežno neudobno
 - d) neudobno
- 14. Kako se počutite v govornem položaju, ki dopušča rabo drugih različic govornega jezika (knjižnopogovornega, pokrajinskega pogovornega, narečja, drugo)?**
- a) zelo udobno
 - b) pretežno udobno
 - c) pretežno neudobno
 - d) neudobno

3.2 ANALIZA IN INTERPRETACIJA REZULTATOV

Za vzorec smo uporabili po en razred iz vsakega letnika gimnazijskega programa, od prvega do četrtega, pri čemer je v 1. letniku na vprašalnik odgovorilo 26 dijakov, v 2. 29, v 3. 25 in v 4. 28 dijakov. Od vprašanih je v vseh letnikih prevladal ženski spol: v 1. letniku 77 % dijakinj proti 23 % dijakov, v 2. 72 % proti 28 %, v 3. 64 % proti 36 % in v 4. letniku 57 % proti 43 %. Izrekli so se za slovensko narodnost.

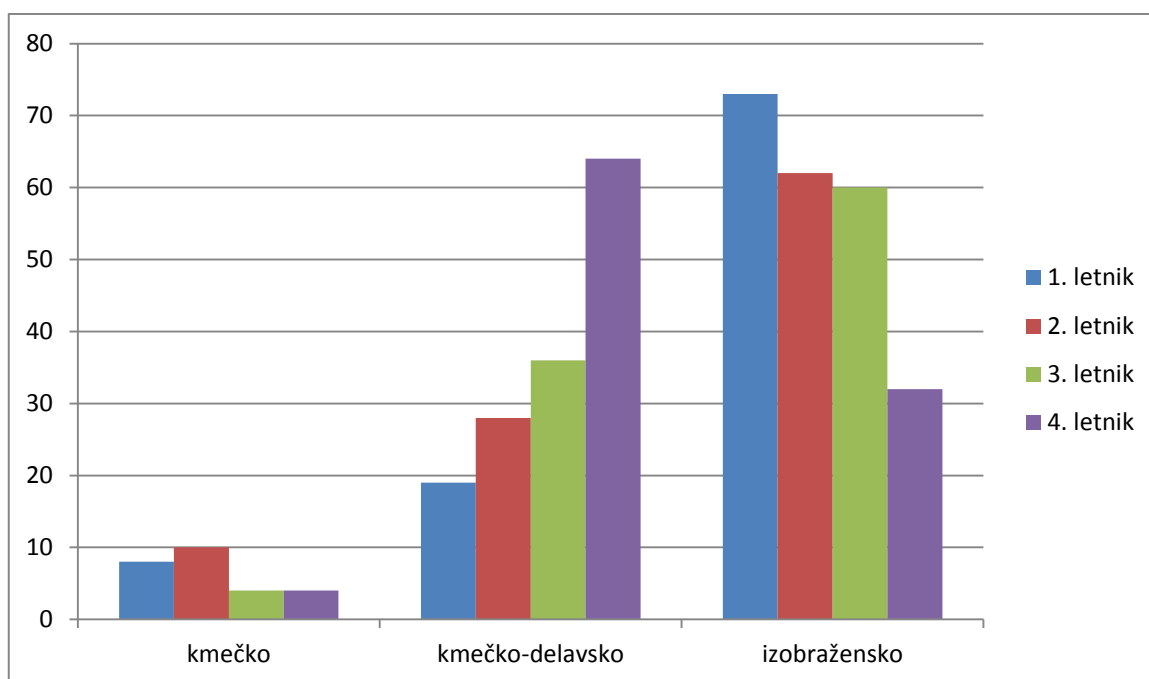

Graf 1: Spol

Graf 2: Narodnost

Pri opisu socialnega okolja se je najmanj dijakov odločilo za možnost kmečko socialno okolje, in sicer v vseh štirih letnikih manj kot 10 % vprašanih. Znatno večja procentualna razpršenost je med preostalima dvema možnostma, med katerima pa zanesljivo prevladuje tretja, tj. izobražensko socialno okolje, za kar se je odločila več kot polovica vprašanih v prvih treh letnikih (1. letnik 73 %, 2. letnik 62 % in 3. letnik 60 %) in nekaj manj kot polovica v 4. letniku (32 %), kjer se je največ vprašanih (64 %) odločilo za kmečko-delavsko socialno okolje. Izobražensko socialno okolje je bila mišljena visokošolska in univerzitetna izobrazba staršev, kmečko-delavsko poklicna srednješolska in višješolska izobrazba ter kmečko socialno okolje osnovna- in srednješolska izobrazba staršev¹¹.

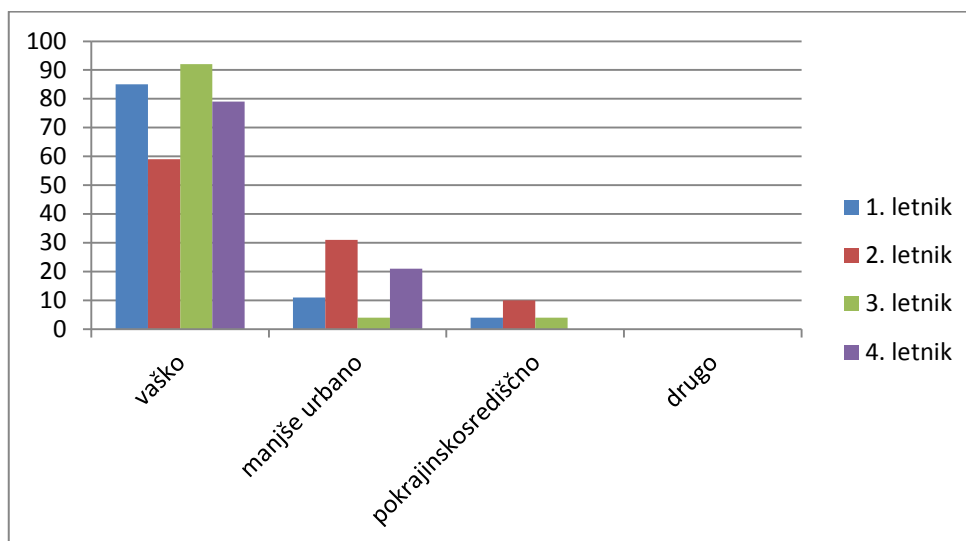

Graf 3: Socialno okolje

Po pričakovanjih je pri opisu govornega okolja največ vprašanih izbralo možnost vaško govorno okolje, saj gimnazijo obiskuje veliko število dijakov iz širokega področja Prlekije in Prekmurja. V 1. letniku je to opcijo izbralo 85 % dijakov, v 2. 59 %, v 3. kar 92 % in v 4. letniku 79 % dijakov. Najmanj dijakov je izbralo tretjo možnost,

¹¹ Za natančnejše odgovore bi morali v vprašalniku dodati še opis posameznih socialnih okolij, kot smo jih pravkar navedli.

pokrajinskosrediščno govorno okolje, in sicer v 1. in 3. letniku samo 4 %, v 2. 10 % in 4. kar 0 %¹².

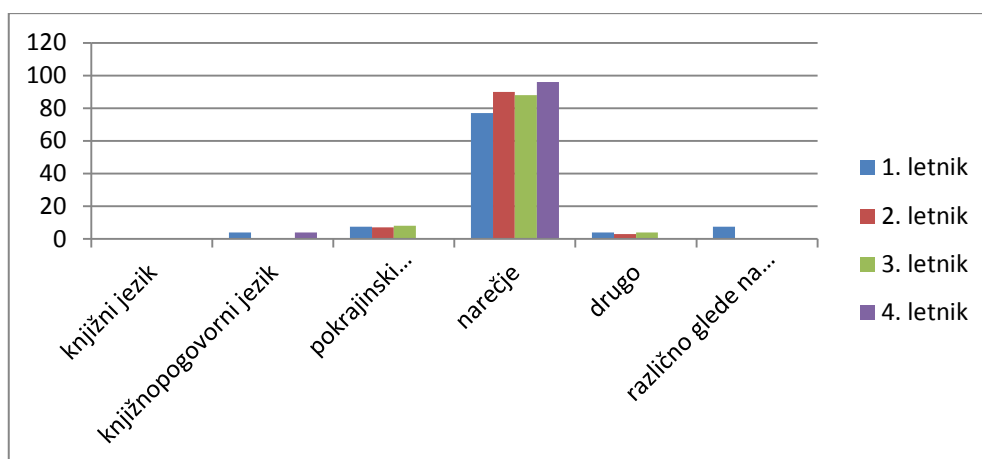

Graf 4: Govorno okolje

Pri vprašanju o rabi govorne različice v družini se je potrdila hipoteza, da največ dijakov za sporazumevanje z domačimi uporablja narečje. V 1. letniku je to možnost izbralo 77 % vprašanih, v 2. 90 %, v 3. 88 % in v 4. letniku kar 96 % vprašanih. Ostale možnosti je v primerjavi z narečjem izbralo zanemarljivo število dijakov, največjo konsistenco med njimi odraža pokrajinski pogovorni jezik, za katerega se je odločilo med 7 in 8 % dijakov v prvih treh letnikih in 0 % v četrtem. Nihče za sporazumevanje v družini ni izbral knjižnega jezika, po en dijak v 1. in 4. letniku le knjižnopogovorni jezik¹³.

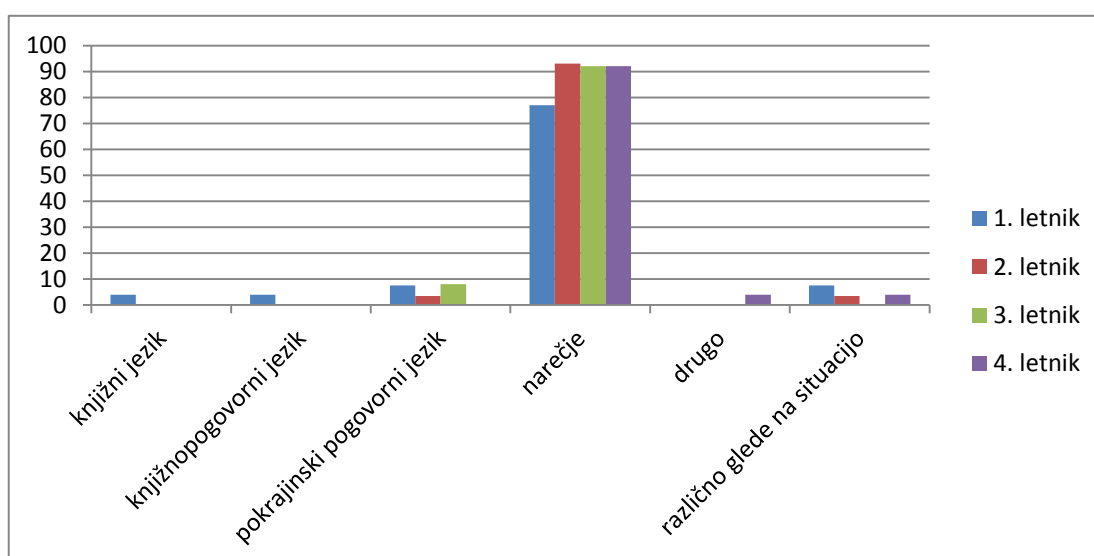
¹² Tudi pri tem vprašanju bi lahko izboljšali možnosti odgovorov z navedbo konkretnih primerov za posamezna govorna okolja, saj predvidevamo, da dijaki mogoče niso znali točno oceniti, v katero kategorijo spada njihovo pripadajoče govorno okolje.

¹³ Ta del raziskave bi bilo možno nadgraditi s posnetki.

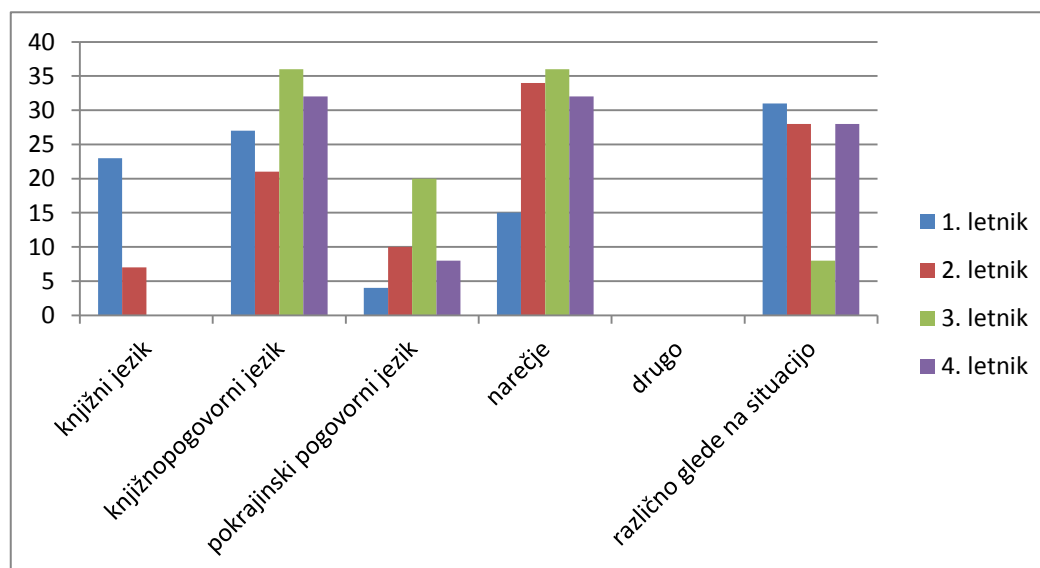
Graf 5: Raba govorne različice v družini

Pri vprašanju o rabi govorne različice v pogovoru s prijatelji in znanci je prav tako bila potrjena hipoteza, da največ dijakov za to uporablja domače narečje. V 1. letniku je to možnost izbralo 77 % vprašanih, v 2. 93 %, v 3. in 4. pa 92 % vprašanih, pri čemer rezultati v večji meri sovpadajo z zgornjimi o rabi govorne različice v družini. Podobno je s pokrajinskim pogovornim jezikom, ki ga je v 1. in 3. letniku izbralo okrog 8 % vprašanih, v 2. letniku 3 % in v 4. 0 %. Po en dijak v 1. letniku sta izbrala možnost knjižni oz. knjižnopogovorni jezik, nekaj več vprašanih pa je v primerjavi s prejšnjim vprašanjem pri tem izbralo možnost različno glede na situacijo.

Graf 6: Raba govorne različice v pogovoru s prijatelji in znanci

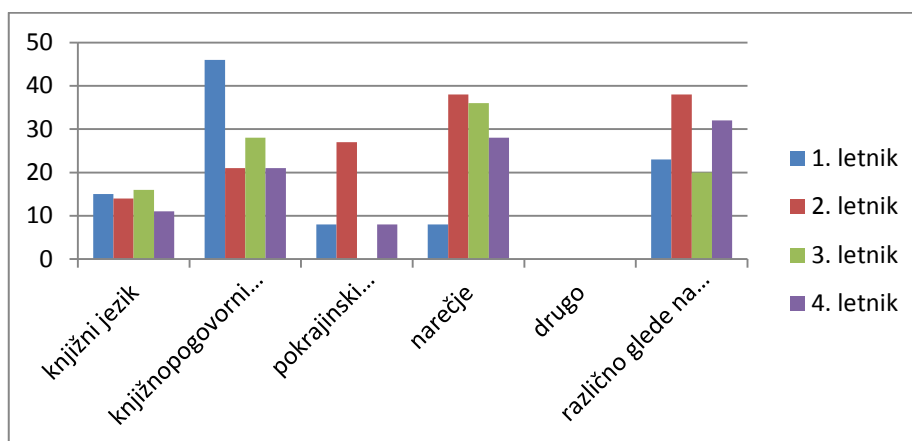
Večjo razpršenost smo pričakovali pri vprašanju o rabi govorne različice v šoli, kar potrjujejo tudi rezultati¹⁴. Predvidevali smo, da so dijaki odgovor izbrali na podlagi tega, s kom največ komunicirajo v šoli, kar so nedvomno vrstniki in sošolci, kar potrjuje tudi izbira možnosti narečje – zanjo se je odločilo 34 % dijakov v 2. letniku, 36 % v 3. in 32 % v 4. letniku. Zanimivi so rezultati za 1. letnik, kjer je isto možnost izbralo samo 15 % vprašanih, znatno več jih je izbralo druge – 23 % knjižni jezik, 27 % knjižnopogovorni jezik in kar 31 % možnost drugo, kar pripisujemo ravno menjavanju govornih položajev med vrstniki in učitelji. Poleg 1. letnika je za sporazumevanje v šoli izbralo knjižni jezik samo še 7 % dijakov v 2. letniku, znatno več jih je v vseh letnikih izbralo možnost knjižnopogovorni jezik – v 1. letniku 27 %, v 2. 21 %, v 3. 36 % in v 4. 32 %. V vseh letnikih razen v 3. je visoka izbira možnosti različno glede na situacijo, in sicer v 1. letniku se je za to možnost odločilo 31 % dijakov, v 2. in 4. pa 28 %, medtem ko se je v 3. letniku za to možnost odločilo samo 8 % dijakov. Strnjeno gledano, se izbira govorne različice giblje med možnostmi knjižnopogovorni jezik, narečje in različno glede na situacijo, kar je povezano s komunikacijo glede na naslovnik – če je to vrstnik oz. sošolec, verjetno prevladuje raba narečja, če je to učitelj ali drugi delavec šole, verjetno knjižnopogovorni jezik. Na podlagi tega lahko razumemo tudi visoko izbiro opcije različno glede na situacijo, saj se v dnevni komunikaciji v šoli izmenjujejo govorni položaji med učitelji in učenci.

Graf 7: Raba govorne različice v šoli

¹⁴ Tudi to vprašanje bi morali izboljšati oz. razčleniti na sporazumevanje s sošolci in sporazumevanje z učitelji in drugimi delavci šole.

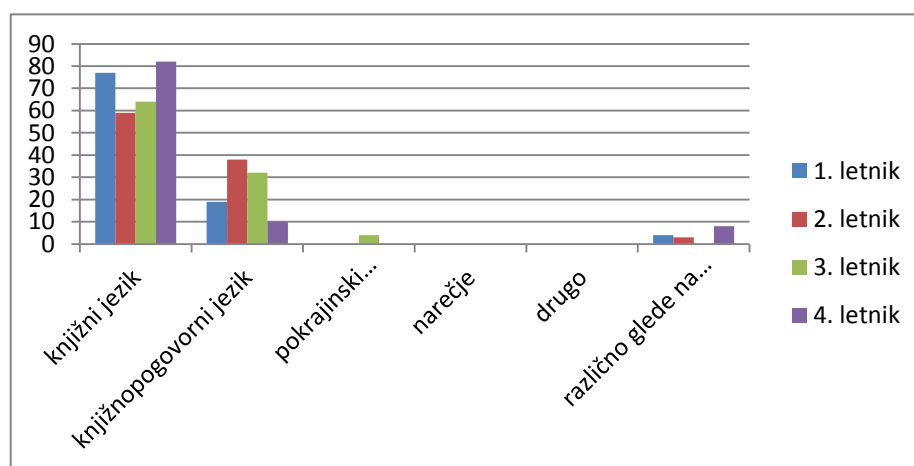
Pri vprašanju rabe govorne različice v pogovoru z neznanci smo največjo konstistenco odgovorov pričakovali pri možnostih knjižni in knjižnopogovorni jezik, kar potrjujejo tudi rezultati, preseneča pa razmeroma visok delež rabe narečja. Za rabo knjižnega jezika v tem govornem položaju se je odločilo 15 % dijakov v 1. letniku, 14 % v 2., 16 % v 3. in 11 % v 4. letniku. Po pričakovanjih je za ta govorni položaj več dijakov izbralo možnost knjižnopogovorni jezik, in sicer kar 46 % v 1. letniku, 21 % v 2. in 4. ter 28 % v 3. letniku. V vseh letnikih razen v 1. je kar nekaj dijakov izbralo rabo narečja, in sicer v 2. 27 %, v 3. 36 % in v 4. letniku 28 %, v 1. sta to možnost izbrala samo dva dijaka. Tudi v tem govornem položaju pa dijaki preklaplajo med rabo govornih različic, kar potrjuje tudi rezultat izbire možnosti različno glede na situacijo – v 1. letniku je to možnost izbralo 23 % vprašanih, v 2. 38 %, v 3. 20 % in v 4. letniku 32 % vprašanih.

Graf 8: Raba govorne različice v pogovoru z neznanci

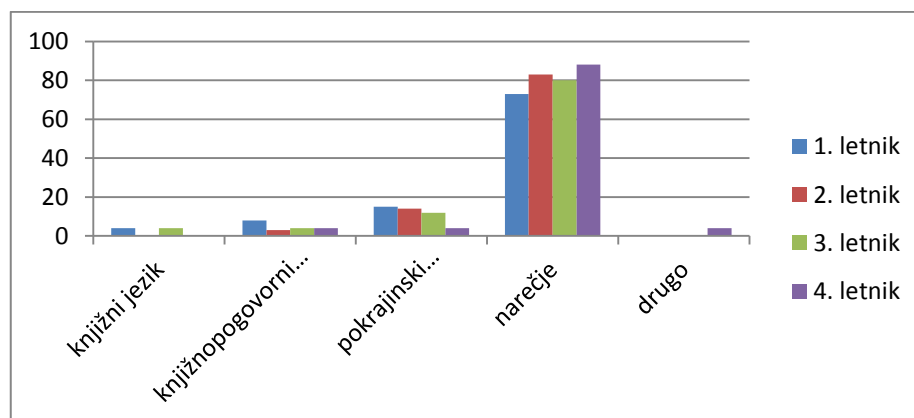
Pri vprašanju o rabi govorne različice pri javnem nastopanju smo najvišji rezultat pričakovali pri izbiri možnosti knjižni jezik, kar potrjujejo tudi rezultati, saj jo je izbrala več kot polovica vprašanih v vseh letnikih: v 1. 77 %, v 2. 59 %, v 3. 64 % in v 4. letniku 82 %. Manj kot polovica je za javno nastopanje izbrala knjižnopogovorni jezik, preseneča pa izbira možnosti različno glede na situacijo, kar si lahko razlagamo z različnimi vrstami javnega nastopanja, ki so jim dijaki lahko priča: od nastopanja na debatnih turnirjih, ki se jih gimnazija udeležuje že vrsto let, do vodenja različnih prireditev, kot so maturantski ples in drugi dogodki, kjer načrtovano vodenje lahko prekinejo kakšne improvizirane in bolj sproščene govorne situacije, ki dopuščajo rabo

še kakšne druge govorne različice.

Graf 9: Raba govorne različice pri govornem nastopanju

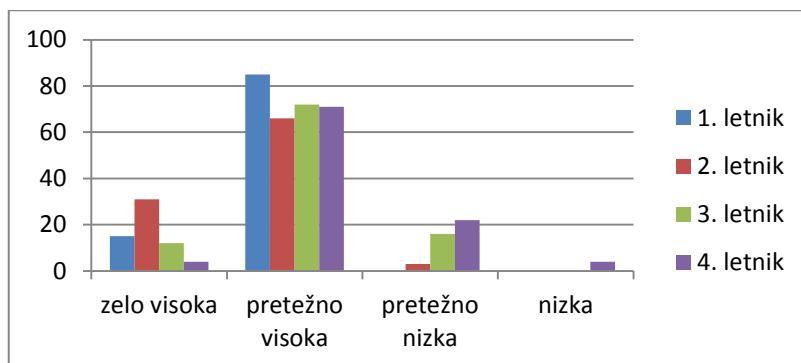
Pri izbiri najbolj naravne govorne različice smo pričakovali narečje, kar so potrdili tudi rezultati – le-tega je izbralo 73 % dijakov v 1. letniku, 83 % v 2., 80 % v 3. in 88 % v 4. letniku. Poleg narečja je konsistentno, a številčno znatno manj dijakov izbralo še možnosti knjižnopogovorni in pokrajinski pogovorni jezik, po en dijak v 1. in 3. letniku pa sta za najbolj naravno govorno različico izbrala knjižni jezik.

Graf 10: Najbolj naravna govorna različica

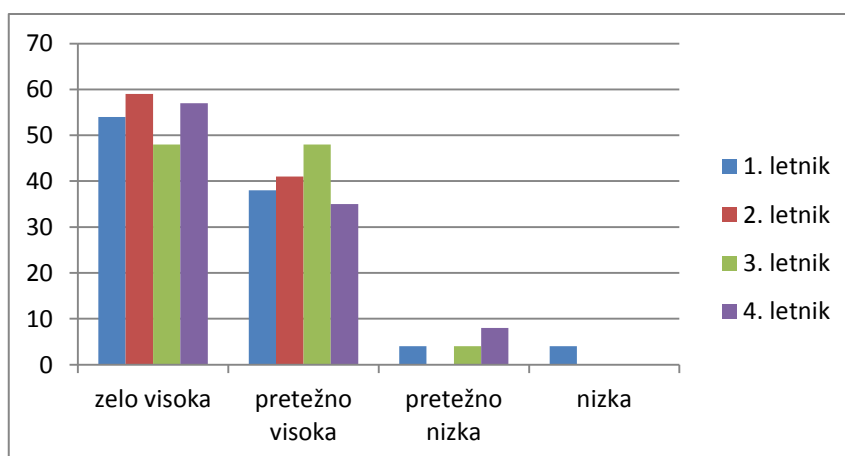
Svojo stopnjo obvladanja knjižne zborne izreke je večina dijakov v vseh letnikih ocenila za pretežno visoko: v 1. letniku 85 %, v 2. 66 %, v 3. 72 % in v 4. letniku 71 % vprašanih. Ostale možnosti kažejo večje odklone, razen možnost zelo visoka stopnja, ki jo je v 2. letniku izbralo kar 31 % dijakov. Zanimivo je dejstvo, da nihče v 1. letniku ni ocenil svoje stopnje obvladanja za pretežno nizko ali nizko, kar so izbrali dijaki v vseh ostalih letnikih, en dijak v 4. letniku je svojo stopnjo obvladanja ocenil celo za nizko.

To dejstvo nas preseneča, saj bi pričakovali, da bo odstotek dijakov, ki se jim zdi, da slabo obvladajo knjižno zborni izreke, višji v prvih letnikih zaradi manka izkušenj z govornimi položaji, ki zahtevajo rabo te govorne različice. Dijaki 1. letnika torej izkazujejo sorazmerno veliko samozavest pri rabi knjižne zborne izreke, medtem ko je ta nižja pri dijakih v 3. in 4. letniku.

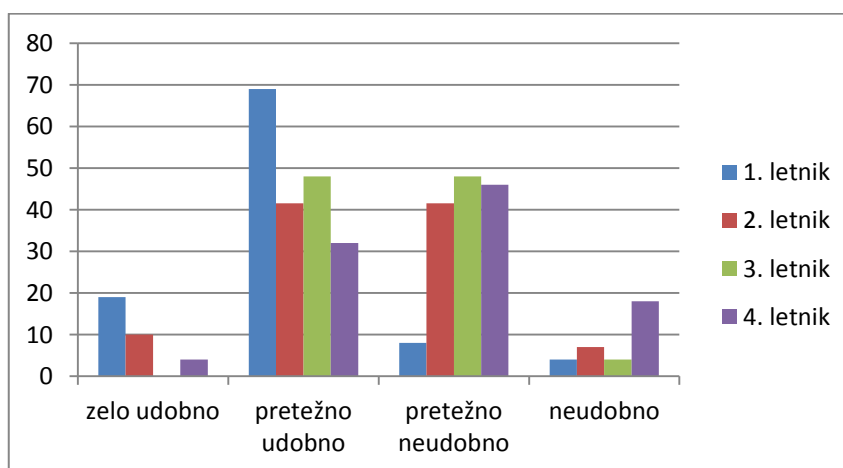
Graf 11: Stopnja obvladanja knjižne zborne izreke

Po pričakovanjih je največ dijakov ocenilo svojo stopnjo obvladanja krajevnega narečja za zelo oz. pretežno visoko. Možnost zelo visoka je v vseh letnikih razen v 3. izbrala več kot polovica vprašanih – v 1. 54 %, v 2. 59 % in v 4. letniku 57 %, medtem ko so dijaki v 3. letniku z 48 % izbrali možnosti zelo in pretežno visoka. Nekaj dijakov je svojo stopnjo obvladanja krajevnega narečja ocenilo za pretežno nizko, en dijak v prvem letniku celo za nizko.

Graf 12: Stopnja obvladanja krajevnega narečja

Pri vprašanju o počutju v govornem položaju, ki od dijakov zahteva rabo knjižne zborne izreke, smo pričakovali več rezultatov v prid bolj negativnega počutja, a le-ti kažejo na nihanje med pretežno udobnim in pretežno neudobnim počutjem. Zlasti zanimiva je primerjava rezultatov med 1. in 4. letnikom – v 1. letniku je največ dijakov, 69 %, ocenilo svoje počutje v takem govornem položaju za pretežno udobnega, medtem ko je v 4. letniku skoraj polovica dijakov, 46 %, ocenilo svoj govorni položaj za pretežno neudobnega.¹⁵ Ta rezultat še podkrepljuje dejstvo, da je od vseh letnikov ravno v 4. najmanj dijakov ocenilo svoje počutje v tem govornem položaju za zelo udobnega. Glede na različne izkušnje, ki jih imajo dijaki z govornim položajem, ki od njih zahteva rabo knjižne zborne izreke, predvsem v okviru šole, bi pričakovali, da bo rezultat ravno obraten – torej višji odstotek udobnega počutja in manjši odstotek neudobnega počutja v 4. letniku ter obratno v 1. letniku. V 2. in 3. letniku je možnosti pretežno udobno in pretežno neudobno izbral enak odstotek dijakov – v 2. 41,5 % in v 3. 48 % vprašanih.

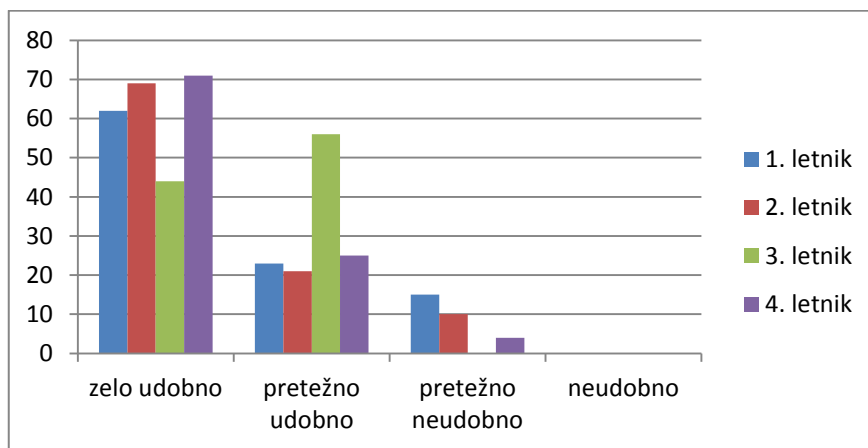

Graf 13: Počutje v govornem položaju, ki zahteva rabo knjižne zborne izreke

Po pričakovanjih smo potrdili hipotezo, da se večina dijakov počuti zelo udobno oz. udobno v govornem položaju, ki dopušča rabo tudi drugih govornih različic, predvsem narečja. Prvo možnost je izbrala večina dijakov v 1., 2. in 4. letniku, in sicer v 1. 62 %, v 2. 69 % in v 4. 71 % dijakov, medtem ko je 56 % dijakov v 3. letniku kot večinsko izbralo opcijo pretežno udobno. Zanimiv je rezultat v 1. letniku, ki kaže določeno odstopanje v primerjavi s prejšnjim vprašanjem o počutju v govornem položaju, ki od

¹⁵ Neudobno počutje v govornem položaju, ki zahteva rabo knjižne zborne izreke, verjetno korelira z neznanjem oz. nevajenostjo nastopanja v takšnih govornih položajih, kar bi lahko preverili samo s snemanjem govornih nastopov.

dijakov zahteva rabo knjižne zborne izreke – več dijakov v 1. letniku (15 %) se počuti neudobno v govornem položaju, ki dopušča rabo drugih govornih različic, kot v položaju, ki od njih zahteva rabo knjižne zborne izreke (8 %). Nihče od vprašanih ni svojega počutja v tem govornem položaju ocenil za neudobnega.

Graf 14: Počutje v govornem položaju, ki dopušča rabo drugih različic govornega jezika (knjižnopogovornega, pokrajinskega pogovornega, narečja, drugo)

Rezultati so torej večinoma potrdili hipoteze, ki smo si jih zastavili, in sicer da dijaki v komunikaciji z bližnjimi doma in tudi v šoli uporabljajo domače narečje, ki večini od vprašanih predstavlja najbolj naravno različico govornega jezika. Temu primerna je tudi stopnja obvladovanja narečja, ki je pri večini vprašanih visoka, njihovo počutje pri rabi narečja pa udobno. Dobljeni rezultati tako potrjujejo dejstvo, da je pravzaprav pripadajoče domače narečje naš prvi materni jezik, ki ga najbolj obvladamo in v katerem se najudobneje počutimo, s čimer se utrjuje njegov status primarnosti pred knjižnim jezikom, ki se ga šele priučimo v šoli. Za rabo slednjega smo pričakovali, da je omejena na komunikacijo s posamezniki izven kroga družine in prijateljev in na javno nastopanje, pri čemer je stopnja obvladovanja knjižne zborne izreke še dokaj visoka, počutje vprašanih pri njeni rabi pa že na meji med udobnim in neudobnim. Pri slednjem vprašanju nas preseneča predvsem dejstvo, da se znatno neudobneje pri rabi knjižnega jezika počutijo najstarejši med vprašanimi, kar je bilo v nasprotju z našimi pričakovanji. Zavedamo se, da bi za pomenljivejše in splošno veljavne rezultate morali anketirati vse razrede vseh letnikov, za natančnejše rezultate pa bi morali izboljšati in razširiti vprašalnik s primeri in ponazoritvami. Predvsem s strokovnega vidika bi bilo potrebno anketirati tudi učitelje in druge delavce šole, da bi tako dobili natančnejšo predstavbo

jezikovne rabe na Gimnaziji Franca Miklošiča Ljutomer. Glede na temo našega diplomskega dela ne bi bilo odveč v okviru pouka angleščine preveriti tudi odnosa do rabe angleščine kot tujega jezika in tako medsebojno povezati ter primerjati rabi obeh jezikov. Rezultati te raziskave bi bili pomemben doprinos h kompleksni temi oz. polemiki o odnosu med prvim/maternim jezikom in drugim/tujim jezikom, v našem primeru med slovenščino kot maternim in angleščino kot tujim globalnim jezikom.

4. JEZIKA V STIKU – ENOJEZIČNOST IN/ALI VEČJEZIČNOST?

V diplomski nalogi smo opisali razvoj jezikovne norme in primerjali odnos govorcev do knjižnosti v slovenskem govorjenem jeziku z ozirom na angleški govorjeni jezik. V okviru naloge smo tudi izvedli manjšo raziskavo na Gimnaziji Franca Miklošiča Ljutomer in rezultati le-te so večinoma potrdili naše hipoteze o primarnosti narečja in sekundarnosti knjižnega jezika, kar sovпада s prepričanjem, da se pri rabi narečja počutimo udobneje kot pri rabi knjižnega jezika, katerega stopnja obvladanja je tudi nižja od stopnje obvladanja lastnega narečja.

Takšni zaključki nas ne presenečajo, saj se zavedamo narave knjižnega jezika, ki je zavezana svojemu narečnemu izvoru. Kljub svoji nadnarečnosti in s tem združevalnosti in reprezentativnosti knjižnega jezika ne smemo zanemariti variantnosti predvsem v knjižni izreki, katere razvoj je bil drugačen kot razvoj pisnega jezika, predvsem počasnejši, glede na aktualne rezultate raznih fonetično-fonoloških raziskav pa lahko sklepamo, da razvoj poteka naprej, saj je jezik živ in se kot tak nenehno razvija. Za razvoj knjižne izreke je bila ključna uveljavitev slovenščine kot prestižnega jezika konec 19. in na začetku 20. stoletja, ko je slovenščina prodrla tudi v javne in uradne govorne položaje. Vendar se je tako kot pri razvoju pisne tradicije tudi pri razvoju knjižne izreke postavljalo središče pred obrobje, pri čemer se je velikokrat spregledalo dejstvo, da je razvoj slovenskega knjižnega jezika bil dvojničen. Knjižni jezik je treba jemati kot vseslovenski kod, ki njegovim uporabnikom služi na sporazumevanje na nadnarečni ravni in jim omogoča učinkovito komunikacijo v vseh družbenih in kulturnih udejstvovanjih. Z raziskovanjem opozicij, kot so domače in tuje ter knjižno in narečno, se knjižni jezik krepi, pri čemer se moramo zavedati razmerja med ustaljenim knjižnim jezikom in tujim ter narečno pogojenim izrazom, ki se kaže predvsem v govoru (Tivadar 2015c: 140–141).

Predvsem v govorni normi bi se morala izkazovati večja toleranca do jezikovnih uporabnikov oz. do njihovega jezika in se jih ne obsojati kot nevedne ali nekompetentne. Nove tehnologije jezikovnega raziskovanja namreč kažejo zastopanost določenih jezikovnih pojavov, ki so do nedavnega še bili označeni kot nepravilni, uporabniki, ki jih pri svojem govoru izražajo, pa za slabo poučene (prim. Šeruga Prek in Antončič 2003). Tako glede na rezultate raziskave med konkretnimi uporabniki

opazimo, da se poleg tradicionalno ustaljenih oblik pojavljajo tudi variante, ki so regionalno ali globalno motivirane, npr. poleg izgovorjave Ukrajína, Portugálska, Kátar in Nizozémska tudi Úkrajina, Pórtugalska, Katár in Nízozemska. Če se sklicujemo na značilnost norme kot jeziku nekaj implicitnega, ki se spoznava iz rabe in pri čemer bi kodifikacija morala biti samo pomočnik, potem negativna sodba govorcev, ki uporabljajo drugo obliko naglaševanja zgornjih primerov, ne zdrži. Kot normativna naj bi se torej razumela jezikovna sredstva, ki so običajna v zavesti pripadnikov nekega jezika. Če raziskave kažejo na dvojnične primere, kot zgoraj, in na druge podobne pojave, ki se pojavljajo predvsem v govoru (prim. Tivadar 2015c), potem bi slovensko jezikoslovje, ki se ukvarja z normo, v prihodnje moralo posvetiti več časa, predvsem pa volje temu, da se takšne jezikovne pojave ustrezno opiše in uzakoni in se jih več ne preganja kot neknjižne. Vprašanje pri tem je, kaj je neknjižno za koga? Če svoje sodbe o pravilnosti in nepravilnosti jezikovnih pojavov utemeljujemo z nadvlado središča nad obrobjem, to do neke mere lahko razumemo, saj se kulturnopolitično slovensko središče še vedno povezuje s prestižem, ne moremo pa več tega samoumevno in preprosto sprejeti. Ljubljana je morala že v preteklosti popustiti pri standardizaciji določenih jezikovnih pojavov, kot je npr. vokalna redukcija, ki je drugim slovenskim narečjem tuja, tudi v bodoče pa ne bi smela regionalno pogojevati načela razvoja knjižnega jezika, saj govor Ljubljane ni knjižni izgovor, Ljubljančan pa ne brezpogojni idealni govorec knjižne slovenščine (Tivadar 2010b: 42– 43). Razmišljanje o odnosu do narečnih in tujih prvin v jeziku ter raziskave in pričevanja rabe kažejo na neabsolutnost slovenskega knjižnega govora, njegovo živost in samostojnost, ki ima svoje temelje v zgodovinsko izpričanih različnih pokrajinskih jezikih. Pri tem bi morala opozicija središče-obrobje delovati stimulatивно in pozitivno, čeprav se zavedamo nujnosti združevanja v enotnem knjižnem jeziku. Ob določeni jezikovni prožnosti, ki dopušča variantnost, in stabilnosti, ki omogoča poenotenje, jezik lahko živi svojo polnofunkcionalnost in omogoča učinkovito sporazumevanje njegovih uporabnikov (Tivadar 2015c: 147).

Danes imamo Slovenci razvit jezik, s katerim se lahko identificiramo in v katerem je mogoče izraziti vse. Če smo še do nedavnega lahko poslušali od drugih, kako slovenski jezik ni dovolj razvit, da bi se lahko uporabljal v znanosti, umetnosti, politiki in upravi, to zagotovo več ne drži. Pri tem ohranja slovenski knjižni jezik kot posebna jezikovna zvrst posebno mesto v slovenski jezikovni situaciji, saj služi širšemu družbenemu

sporazumevanju in zagotavlja suverenost ter identiteto skupnosti. Kljub njegovi enotnosti in normativni urejenosti ter simbolni vrednosti pa sam po sebi še ne zagotavlja kvalitetne in odgovorne komunikacije v družbi, zato razvijanje knjižnega jezika in jezikovne kompetence njegovih uporabnikov ne sme ovirati jezikove raznolikosti. Konec koncev sta družba in jezik nekaj abstraktnega, naslovniki jezikovnega načrtovanja pa konkretni uporabniki s svojimi potrebami in željami (Stabej 2010: 284). Bistvo jezika torej ne more biti v njegovi eleganci, lepoti in čistosti, pač pa v obvestilnosti in razumljivosti besedil in sporočil v njem. Za to pa je treba jezik spoznavati in opisovati v vsej njegovi pojavnosti, čemur se že obetajo novi časi, kot to dokazuje korpusno jezikoslovje, ki bo lahko s konkretnimi podatki iz korpusov bolje zajel slovenski jezik v njegovi tipiki in celotnosti (prav tam: 267).

Slovenščina se je kot samostojni državni in reprezentativni jezik odprla tudi navzven, kjer prihaja v stik tudi z drugimi jeziki, predvsem z angleščino kot globalnim jezikom. Videli smo, da sta se knjižna pisna angleščina in njen najprestižnejši naglas oblikovala na podlagi ideološkega boja različnih družbenih slojev, ki so v svoji želji po čim večji uspešnosti in prepoznavnosti statusni simbol prepoznali tudi v jeziku. Kljub neprimerljivo večjemu številu govorcev pa tudi angleščina izkazuje določeno stopnjo narečne razslojenosti in povečevanje govora središča nad vse druge oblike govorjene angleščine. Glede na uveljavljene britanske jezikovne standarde, kot sta škotski in valižanski, lahko sklepamo, da so znotraj britanskega jezikovnega prostora nasprotja med uporabniki še večja kot v slovenskem, saj se je jezik še do nedavnega izkoriščalo kot eno od glavnih sredstev za politično represijo desničarskih strank, ki so se v svoji retoriki vrnile k preživetim in nazadnjaškim viktorijanskim vrednotam. Na notranji politični ravni se tako monarhija ukvarja predvsem z vprašanjem opisa in predpisa tiste različice govorjene angleščine, ki uporabniku omogoča učinkovito komunikacijo na nadnarečni ravni in pri čemer ne omalovažuje njegovega jezikovnega izvora, medtem ko se na zunanji politični ravni ukvarja predvsem z vprašanjem angleščine kot globalnega jezika.

Kaj konstituira angleščino kot globalni jezik? Ne številke, čeprav so zgovorne – danes angleščino obvlada približno četrtina celotne svetovne populacije – pač pa njeni govorci, ki so nosilci gospodarske, kulturne in politične moči. Jezik namreč ne obstaja neodvisno od svojih uporabnikov in ko le-ti uspejo na narodni oz. mednarodni ravni,

uspe tudi njihov jezik (Crystal 2003: 7). Jezik torej še ne postane globalen zaradi svojih notranjih strukturnih lastnosti ali zaradi svojega bogatega leksikalnega nabora, niti ne zaradi kulture, religije ali literature, s katerimi ga povezujemo. Čeprav so vse to lahko spodbudni razlogi za učenje nekega jezika, pa to še ne omogoča njegove svetovne razširitve – pravzaprav ne omogoča niti njegovega preživetja, kot je to razvidno iz primera latinščine. Zgodovinsko gledano, jezik postane internacionalen zgolj iz enega samega razloga, in sicer moči, zlasti politične in vojaške, njegovih uporabnikov (prav tam: 9). A samo politična in vojaška moč ne zadostujeta za vzdrževanje statusa globalnega jezika, za to je potrebna tudi ekonomska moč njegovih uporabnikov, ki tak status širijo, kar pa je povezano s tržnim, gospodarskim in tehnološkim razvojem naroda. (prav tam: 10). Vse to je vplivalo na utrditev angleščine kot globalnega jezika komunikacije, kar pa je s sabo prineslo tudi 'razlastitev' njenih izvirnih uporabnikov, Britancev, saj je obveljalo prepričanje, da tako razširjen jezik ne more več pripadati nobenemu posameznemu narodu (prav tam: 26). Temu v prid govorijo tudi številke, saj danes angleščino uporablja več drugih/tujih govorcev kot rojenih maternih govorcev angleščine, pri čemer naj bi bilo razmerje med rojenimi in nerojenimi govorci 1:3 (prav tam: 69–71).

Ravno zaradi svoje globalne prisotnosti je angleščini večkrat pripisana vloga agresivnega jezika, ki ogroža jezike z majhnim številom govorcev, kot je slovenščina. Tako je v slovenski jezikovni skupnosti pogosto zaslediti skrb, da naj bi angleščina s svojim jezikovnim sistemom ogrožala status slovenščine kot uradnega in državnega jezika, načenjala naj bi celo njeno substanco. Takšno stališče je za slovensko jezikovno skupnost škodljivo, saj se z njim le navidezno ščitita status in podoba slovenščine, medtem ko konkretno ne prinaša nobenih konstruktivnih jezikovnonačrtovalnih rešitev. Večjezična komunikacija v slovenski jezikovni skupnosti tako ne bo ogrožala statusa slovenskega jezika, niti ne bo zmanjševala jezikovno zmožnost njegovih uporabnikov (Stabej 2003: 64), zato so razni pozivi k temu, kako moramo paziti na naš jezik, skrbeti zanj, ga gojiti in ljubiti, vsebinsko popolnoma prazni in le ideološko motivirani (prav tam: 114).

Če nas je zgodovina oblikovala v upornike, ki se pred drugimi lahko upognejo, a nikoli zlomijo, in če smo v strahu pred izgubo suverenosti in samostojnosti branili jezik pred drugimi ter pri tem zavzemali netolerantno držo do drugačnosti, je napočil čas, ko se

lahko bolj sprostimo, odpremo, predvsem pa samozavestno uporabljamo slovenski jezik, tudi preko meja Republike Slovenije (prim. Tivadar 2014). Družbene spremembe vplivajo tudi na jezik in od nas uporabnikov je odvisno, kako jih bomo obravnavali in kakšno jezikovno politiko bomo na podlagi tega oblikovali v bodoče.

5. LITERATURA IN VIRI

Ahačič, Kozma (2003): Od naslovnikov knjig do rabe slovenščine v cerkvi: nekaj vprašanj slovenske zgodovinske sociolingvistike 16. stoletja. *Jezik in slovstvo* 48, št. 6, 3–24.

Ahačič, Kozma (2008). Govor in njegov zapis v prvih stoletjih zgodovine slovenskega knjižnega jezika. *Spisi o govoru*. Ur. Primož Vitez. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 111–124.

Bitenc, Maja (2009). Jezik za katedrom. Pogledi dijakov na narečje oziroma knjižni pogovorni jezik. V Stabej, Marko (ur.), *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Zbornik z mednarodnega simpozija Obdobja 28* (str. 75–81). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Crowley, Tony (2003). *Standard English and the Politics of Language*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Crystal, David (1995). *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Andrej E. Skubic (2003). Standardni jezik in sociolekti v slovenski zgodovini in danes. V Gajda, Stanislaw in Vidovič Muha, Ada (ur.), *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa = Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji* (str. 59–87). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Andrej E. Skubic (2005). *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Hughes, Arthur, Peter Trudgill in Dominic Watt (2005). *English Accents and Dialects. An Introduction to Social and Regional Varieties of English in the British Isles*. London: Hodder Education.

Jesenšek, Marko (2005a). Škrabec o deležu dežel in pokrajin pri normi slovenskega knjižnega jezika. *Spremembe slovenskega jezika skozi prostor in čas*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 15–25.

Jesenšek, Marko (2005b). Škrabec o glasovjih praslovanščine in slovenščine. *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 7–13.

Kalin Golob, Monika (1996). Jezikovnokulturne smeri na Slovenskem: romantiki in realisti oz. puristi in protipuristi? *Jezik in čas*. Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 77–91.

Koletnik, Mihaela in Alenka Valh Lopert (2014). Neknjižne zvrsti slovenskega jezika in popularna kultura. *Slovenski jezik na stičišču več kultur*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 198–212.

Pogorelec, Breda (1967). Vprašanja govorjenega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ur. France Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. 132–156.

Pogorelec, Breda (1996). Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. *Jezik in čas*. Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 41–61.

Pogorelec, Breda (2008). Jezikovno načrtovanje govorjenega jezika pri Slovencih. Teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika. *Spisi o govoru*. Ur. Primož Vitez. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana. 75–85.

Pogorelec, Breda (2011). *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*. Jezikoslovni spisi I. Ur. Kozma Ahačič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Šeruga Prek, Cvetka in Emica Antončič (2003). *Slovenska zborna izreka*. Priročnik z vajami za javne govorce. Maribor: Založba Aristej.

Smole, Vera (2004). Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. V Kržišnik, Erika (ur.), *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Zbornik z mednarodnega simpozija *Obdobja 22* (321–330). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Smole, Vera (2009). Pomen in vloga (slovenskih) narečij danes. V Smole, Vera (ur.), *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Zbornik z mednarodnega simpozija *Obdobja 26* (557–567). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Smole, Vera (2015). Ko narečje v družini zamre. V Tivadar, Hotimir (ur.), *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj z 51. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (str. 18–26). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Stabej, Marko (2003). Bo en jezik dovolj? Večjezičnost v enojezičnosti. V Vidovič Miha, Ada (ur.), *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Zbornik z mednarodnega simpozija Obdobja 20* (51–70). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Stabej, Marko (2008). Kako pa govoriš!? Spis o normi in normalnem. *Spisi o govoru*. Ur. Primož Vitez. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 87–100.

Stabej, Marko (2010): *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Stramljič Breznik, Irena in Ines Voršič (2014). Globalno in regionalno v oglasih. *Slovenski jezik na stičišču več kultur*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 186–198.

Sweet, Henry (1900). *A primer of spoken English*. Oxford: At the Clarendon Press.

Tivadar, Hotimir in Rastislav Šuštaršič (2001). Otvorena pitanja standardnoga slovenskog izgovora. *Govor = Speech. Časopis za fonetiku* 18. št. 2, 113–122.

Tivadar, Hotimir (2003a). Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. V Gajda, Stanislaw in Vidovič Muha, Ada (ur.), *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa = Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji* (str. 281–299). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Tivadar, Hotimir (2003b): Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija. Časopis za jezikoslovje in literarne vede* 51, št. 2. 203–220.

Tivadar, Hotimir (2003c). Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija. Časopis za jezikoslovje in literarne vede* 58, št. 1, 105–116.

Tivadar, Hotimir (2003d). Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. V Kržišnik, Erika (ur.), *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Zbornik z mednarodnega simpozija Obdobja 22* (str. 437–452). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Tivadar, Hotimir (2008). Pravorečje, knjižni jezik in mediji. V Pezdirc Bartol, Mateja (ur.), *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji. Zbornik predavanj s 44. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (str. 24–35). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Tivadar, Hotimir (2010a). Gradivna utemeljenost opisa slovenskega govorjenega (knjižnega) jezika. *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ur. V. Gorjanc, A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 53–63.

Tivadar, Hotimir (2010b). Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano. V Novak Popov, Irena (ur.), *Vloge središča: konvergenca regij in kultur. Zbornik Slavističnega društva Slovenije* (str. 35–45). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Tivadar, Hotimir (2011). Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti. *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 80–92.

Tivadar, Hotimir (2012a). Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/2012, št. 4, 587–601.

Tivadar, Hotimir (2012b). Nevarna razmerja med pisnim in govorjenim jezikom. *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop, H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC. 15–23.

Tivadar, Hotimir (2014). Nacionalno v slovenskem jeziku. *Slovenski jezik na stičišču več kultur*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 266–280.

Tivadar, Hotimir (2015a). Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* 60, št. 3–4, 161–172.

Tivadar, Hotimir (2015b). Variantnost v prihodnjem slovenskem pravopisu (s poudarkom na pravorečju). *Razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. H. Dobrovoljc, T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC. 133–145.

Tivadar, Hotimir (2015c). Razmerje med domačim in tujim v govorjenem knjižnem jeziku 3. tisočletja. *Leopold Volkmer: prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 139–149.

Toporišič, Jože (2004). *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Toporišič, Jože (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Trobevšek Drobnak, Frančiška (1994). *English historical grammar: from an inflectional to an isolating language*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanske jezike in književnosti.

Trobevšek Drobnak, Frančiška (2006). *O raznolikosti in spreminjanju jezikov*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Trobevšek Drobnak, Frančiška (2009). The socio-linguistic history of the English language. Učno gradivo. Elektronski vir. Ljubljana: samozaložba.

Trobevšek Drobnak, Frančiška (2013). Angleščina – zgodovinski razvoj. *Germanske filologije skozi čas*. Ur. Stojan Bračič et al. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 9–11.

Vidovič Muha, Ada (1996). Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in čas*. Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 15–40.

Vidovič Muha, Ada (2003). Položaj sodobnega slovenskega knjižnega jezika. V Gajda, Stanislaw in Vidovič Muha, Ada (ur), *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa = Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji* (str. 41–59). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Vodušek, Božo (2009). *Literatura, jezik, politika*. Izbrani članki. Ur. Drago Bajt. Ljubljana: Nova revija.

Watts, Richard (2002). From polite language to educated language: The re-emergence of an ideology. *Alternative histories of English*. Ur. Richard Watts in Peter Trudgill. London: Routledge. 155–173.

Wilkinson, Jeff (1995). *Introducing Standard English*. London: Penguin English.

Zemljak Jontes, Melita in Simona Pulko (2011). Govorica mladostnikov v šoli – narečna ali nenarečna? *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 407–420.

Zemljak Jontes, Melita (2014). Jezikovna kultura med knjižnim in narečnim. *Slovenski jezik na stičišču več kultur*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 212–220.

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana Mojca Kosi izjavljam, da sem avtorica diplomskega dela z naslovom *Odnos do jezikovne norme in knjižnosti v slovenskem govorjenem jeziku z ozirom na angleški jezik*.

Izjavljam tudi, da v skladu z določili Zakona o avtorski in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 21/1995 s spremembami) dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____

Podpis avtorice: _____